

EKONOMIJA CRNE GORE 2006 - 2015

EKONOMIJA CRNE GORE 2006 - 2015

Podgorica - jun, 2016.

SADRŽAJ	Uvod	5
	Ostvareni rezultati	6
	1. Realni sektor	10
	1.1. Bruto domaći proizvod	10
	1.2. Djelatnosti/sektori	13
	1.2.1. Industrijska proizvodnja	13
	1.2.2. Poljoprivreda i prehrambena industrija	15
	1.2.3. Turizam	16
	1.2.4. Trgovina	18
	1.2.5. Šumarstvo	18
	1.2.6. Građevinarstvo	19
	1.2.7. Saobraćaj	20
	1.3. Cijene	22
	1.4. Tržište rada	23
	2. Monetarna kretanja	25
	3. Fiskalni sektor	27
	4. Eksterni sektor	30
	4.1. Tekući račun platnog bilansa	30
	4.1.1. Robe	32
	4.1.2. Usluge	36
	4.2. Strane direktne investicije	38
	4.2.1. Investicioni projektu u toku	40
	4.2.2. Planirani investicioni projekti	41
	5. Proces privatizacije	44
	6. Obrazovanje	50
	7. Poslovni ambijent/Zakonodavni okvir	54
	7.1. Opšti privredni propisi	55
	7.2. Svojinski i obligacioni odnosi	57
	7.3. Radni odnosi	58
	7.4. Javni prihodi	59
	7.5. Banke i finansijsko poslovanje	62
	7.6. Javne nabavke, trgovina, turizam	64
	7.7. Građevinarstvo i komunalne djelatnosti	67
	7.8. Poljoprivreda	68
	7.9. Saobraćaj i komunikacije	69
	7.10. Obrazovanje i vaspitanje	70
	8. Međunarodne integracije	71
	8.1. Evropske integracije	71
	8.2. NATO integracije	73
	8.3. Trgovinske integracije	74
	Konstatacije	77

UVOD Deset godina od obnove nezavisnosti predstavlja pravi trenutak za sagledavanje stanja i sumiranje postignutih rezultata. To je i razlog za izradu informacije "Ekonomija Crne Gore 2006 - 2015".

Informacija sadrži pregled stanja u desetogodišnjem periodu u realnom sektoru uključujući bruto domaći proizvod, kretanja u pojedinim sektorima privredne djelatnosti, cijene i tržište rada. Pored toga, dato je sagledavanje stanja u monetarnom, fiskalnom i eksternom sektoru, proces privatizacije privrede, reforme obrazovanja, zakonodavni okvir i međunarodne integracije.

U izradi Informacije korišćeni su podaci Zavoda za statistiku Crne Gore (MONSTAT), Centralne banke Crne Gore (CBCG), Ministarstva finansija, Ministarstva održivog razvoja i turizma, Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, Savjeta za privatizaciju i istraživanja Privredne komore Crne Gore.

OSTVARENI REZULTATI

Crna Gora, sa malom i tržišno orijentisanom ekonomijom, tokom posljednjih deset godina, od obnove državnosti, ostvarila je značajan napredak mjereno povećanjem nacionalnog dohotka i životnog standarda stanovništva. Dinamičan rast i razvoj ekonomije potvrđuju visoke stope realnog rasta koje su u pojedinim godinama dostizale dvocifrene iznose.

Bruto domaći proizvod (BDP) u 2015. godini bio je veći 67,3% u poređenju sa vrijednošću ovog parametra deset godina ranije. Ista stopa rasta zabilježena je i u slučaju BDP po glavi stanovnika, koji je danas najveći među državama Zapadnog Balkana.

Promjene u strukturi BDP-a pokazuju da se ekonomija Crne Gore tokom prethodnih godina ubrzano pomjerala od tradicionalnih industrijskih ka uslužnim sektorima.

U odnosima sa inostranstvom ekonomija Crne Gore konstantno bilježi deficit, koji je sa 31,3% učešća u BDP-u u 2006. smanjen na 13,4% u 2015.godini, što predstavlja smanjenje od 17,9 indeksnih poena. Deficit u robnoj razmjeni sa inostranstvom koji opredjeljuje deficit tekućeg računa je povećan za 51,4%, i najvećim dijelom rezultat je promjene privredne strukture. Ovaj deficit je djelimično ublažavan ostvarenim suficitom na računima usluga, dominantno po osnovu prihoda od turizma. Prihodi u turizmu imaju tendenciju rasta i u 2015. su bili tri puta veći u odnosu na 2006.godinu.

Deficit je finansiran značajnim prilivom po osnovu stranih direktnih investicija (SDI), koje su glavni pokretač privrednog razvoja u posljednjih deset godina. Crna Gora je bila lider u grupi evropskih zemalja u tranziciji po visini SDI po glavi stanovnika. Priliv SDI je, u periodu 2006-2009. godine, iznosio 30-40% BDP-a, a u periodu 2010-2015. između 15% i 21% BDP-a. Niske poreske stope, slobodan trgovinski režim i prenos kapitala, uz konstantno unapređenje poslovnog ambijenta, čine crnogorsku ekonomiju atraktivnom za strane investicije.

Broj zaposlenih je u desetogodišnjem periodu povećan za 16,5% ili 25.000 novozaposlenih. Stopa nezaposlenosti je

Tabela 1: Makroekonomski indikatori

Opis/god	2006.	2015.	Index
BDP u mil. eura	2.149,0	3.595	167,3
BDP po stanovniku	3.443	5.780	167,8
Industrija u BDP %	13,1	10,8*	82,4
Poljoprivreda/BDP	8,3	8,1*	97,6
Javni sektor u BDP %	16,1	15,5*	96,3
Usluge u BDP %	44,1	46,4*	105,2
Zaposlenost	150.800	175.617	116,5
Stopa nezaposlenosti %	14,6	17,2	117,8
Prosječna zarada neto u eurima	246	480	195,1
Finalna potrošnja u BDP %	104,3	97,7	95,5
Priliv SDI u mil. eura	647,3	757,4	117,0
Neto SDI u mil. eura	469,7	619,3	131,8
Tekući račun platnog bilansa	-673,5	-481,9	74,2
Tekući račun/BDP	31,3	13,4	-
Saldo roba u mil.eura	-966,2	-1.462,6	151,4
Saldo usluga u mil.eura	166,2	789,2	4,7 puta
Suficit/deficit budžeta u mil. eura	85,1	-287,7	
Suficit/deficit/BDP u %	3,9	-8,1	
Javni dug/BDP %	32,6	58,8**	180,0

* 2014.godina; ** devet mjeseci

u porastu i u 2015. godini je iznosila 17,2%. Posebno je izražena u manje razvijenim opštinama na sjeveru. Istovremeno, značajan broj nerezidenata iz zemalja regiona angažuje se na stalnim ili sezonskim poslovima, uglavnom u turizmu, građevinarstvu i poljoprivredi. Ovo ukazuje da postoji značajan prostor za veće angažovanje domaće radne snage kroz prekvalifikacije i dokvalifikacije što bi doprinijelo smanjenju nezaposlenosti.

Prosječna neto zarada iznosi 480 eura, i skoro je duplo veća u poređenju sa 2006. godinom. Prosječna penzija je na nivou od 60% prosječne zarade. Prema podacima Fonda za penzijsko invalidsko osiguranje Crna Gora ima oko 125.000 penzionera, te nepovoljan odnos penzionera i zaposlenih 1:1,4, koji je isti kao i 2006. godine.

U periodu 2006–2009. godine budžet Crne Gore je bilježio suficit. Međutim, globalna finansijska kriza izazvala je zastoj u prilivu kapitala i probleme u bankarskom sektoru, što je ekonomiju gurnulo u recesiju, a budžet u deficit. Pod pritiskom budžetskog deficita i manje ekonomske aktivnosti, javni dug je posljednjih godina uvećavan. Budžetski suficit je u 2006. godini iznosio 85,1 mil. eura ili 3,9% BDP-a, a od 2009. godine Crna Gora ostvaruje deficit koji je u 2015. godini dostigao nivo od 287,7 mil. eura ili 8,1% ostvarenog BDP-a. Javni dug je za devet mjeseci 2015.godine iznosio 58,8% BDP-a.

Posljednjih godina posebna pažnja se poklanja ulaganjima u infrastrukturu, koja je nedovoljno razvijena i predstavlja ograničenje za ubrzaniji razvoj. Veliki kapitalni projekti u infrastrukturu, u sektorima saobraćaja, turizma i energetike su započeti ili su u pripremi.

U ovom periodu Crna Gora je postala članica Svjetske trgovinske organizacije, a ugovori o slobodnoj trgovini, koje je potpisala sa EU, EFTA, CEFTA, Ruskom Federacijom, Turskom i Ukrajinom, crnogorskim kompanijama omogućavaju pristup tržištu od preko 800 miliona stanovnika. Danas se najveći obim spoljnotrgovinske razmjene ostvaruje sa EU i potpisnicama CEFTA sporazuma, a najveći broj turista dolazi iz Srbije, Rusije, Bosne i Hercegovine i Albanije.

Godine tranzicije donijele su Crnoj Gori napredak u mnogim oblastima. Sprovedene su brojne strukturne reforme u javnom i finansijskom sektoru, a poslovni ambijent i konkurentnost su unaprijeđeni. O tome govore podaci i napredak na rang listama brojnih međunarodnih institucija, od kojih izdvajamo:

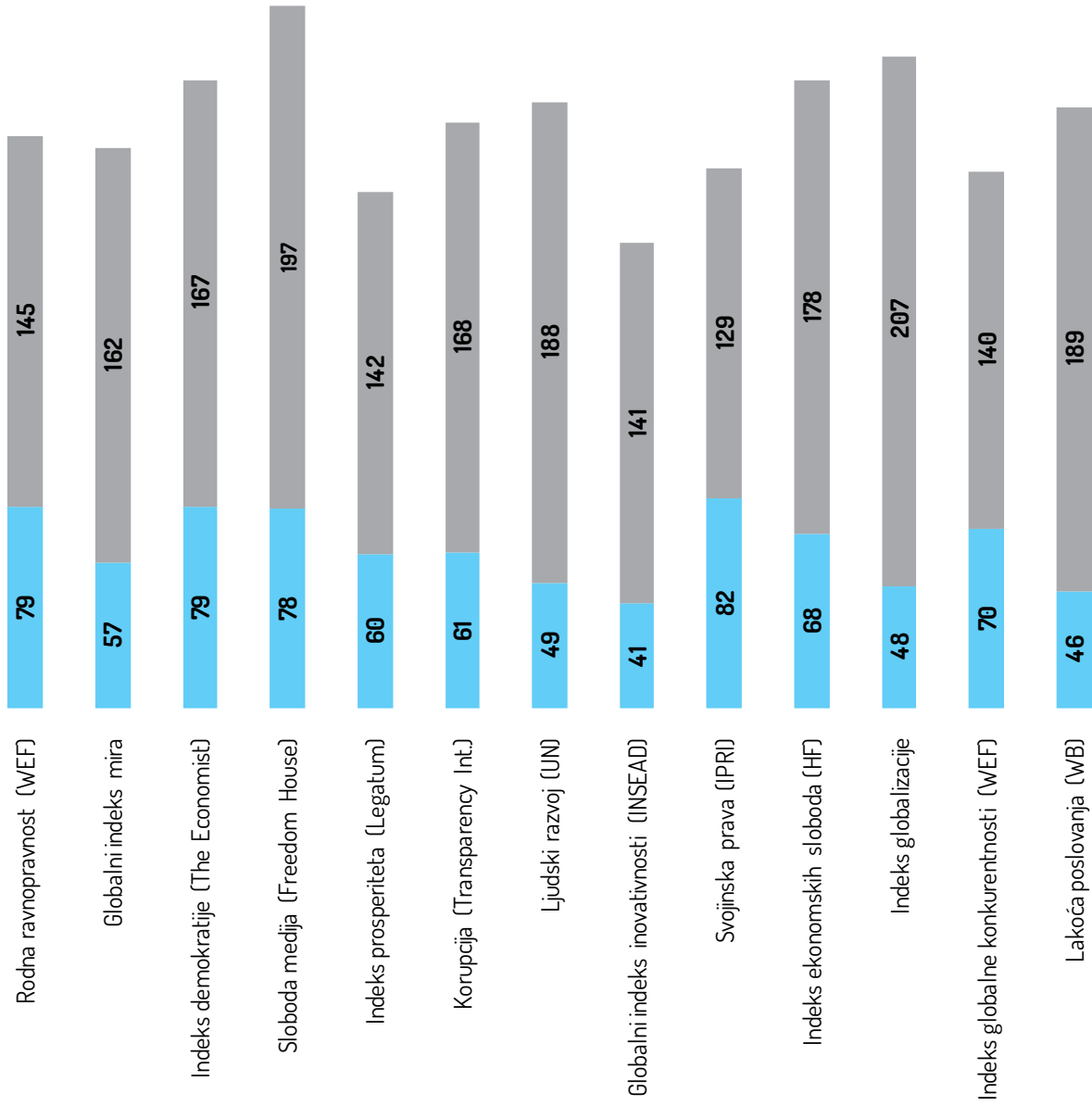
- Prema indeksu Svjetske banke o lakoći poslovanja (WB Doing Business) zabilježen je napredak sa 64. mjesta 2006. (od 175 država) na 46. mjesto (od 189 država) 2015.godine;
- Indeks ljudskog razvoja Ujedinjenih nacija (UN) pokazuje poboljšanje sa 65.pozicije (2009.godine) na 49. (od 188 država);
- Globalni indeks inovativnosti (INSEAD) pokazuje značajno napredovanje, od rangirane 141 države, Crna Gora zauzima 41. mjesto za 2015. godinu, a 2008. bila je na 71. (od 130 država);
- Unapređenje ekonomskih sloboda potvrđuje istoimeni indeks Heritage fondacije (HF) na čijoj rang listi bilježimo napredak od sedam mjesta, sa 72. (od 179 država) iz izvještaja za 2012. na 65. mjesto (od 178 država) 2015.godine;
- Indeks globalne konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (WEF) ne pokazuje značajnije promjene budući da se danas naša zemlja nalazi na 70. mjestu od 140 zemalja (2015), a 2007. godine je bila 65. od rangirane 134. države.

Crna Gora je u godinama od obnove nezavisnosti ostvarila i značajan napredak u evropskim i evroatlanskim integracijama. U pregovorima o pridruživanju EU do sada su otvorena 22 od 35 pregovaračkih poglavlja. Takođe, decembra 2015.godine dobila je pozivnicu za članstvo u NATO, a u maju ove godine potpisan je pristupni protokol. Time su potvrđeni ozbiljni reformski napor i težnja Crne Gore da dijeli sistem vrijednosti na kojem počivaju razvijene evropske zemlje, kao što su tržišna ekonomija, vladavina prava, očuvanje i unapređenje ljudskih prava i razvoj demokratije.

Projekcije rasta Svjetske banke za period 2015–2018. godine potvrđuju da će crnogorska ekonomija i u narednim godinama biti najbrže rastuća među zemljama regiona. Na ekonomski rast Crne Gore i regiona najviše će uticati oporavak domaće tražnje, investicije, kao i dešavanja na globalnom tržištu, prije svega, niže cijene nafte i porast potražnje na tržištu EU, kao jednom od najznačajnijih za ovaj region.

Grafik 1: Rangiranje Crne Gore za 2015. godinu

1. REALNI SEKTOR

1.1. BRUTO DOMAĆI PROIZVOD

Crnogorska ekonomija je u prethodnih deset godina rasla po prosječnoj stopi od 3,2%, da bi u 2015.godini ostvarila BDP od 3.595,0 mil.eura. BDP po stanovniku za 2015. godinu, je prema standardu kupovne moći, iznosio 41% prosjeka EU.

Tabela 2: Bruto domaći proizvod /Izvor: MONSTAT

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
BDP u milionima eura	2.149,0	2.680,5	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0
BDP po stanovniku	3.443	4.280	4.908	4.720	5.045	5.265	5.126	5.412	5.561	5.780
Realni rast BDP-a	8,6	10,7	6,9	-5,7	2,5	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,2

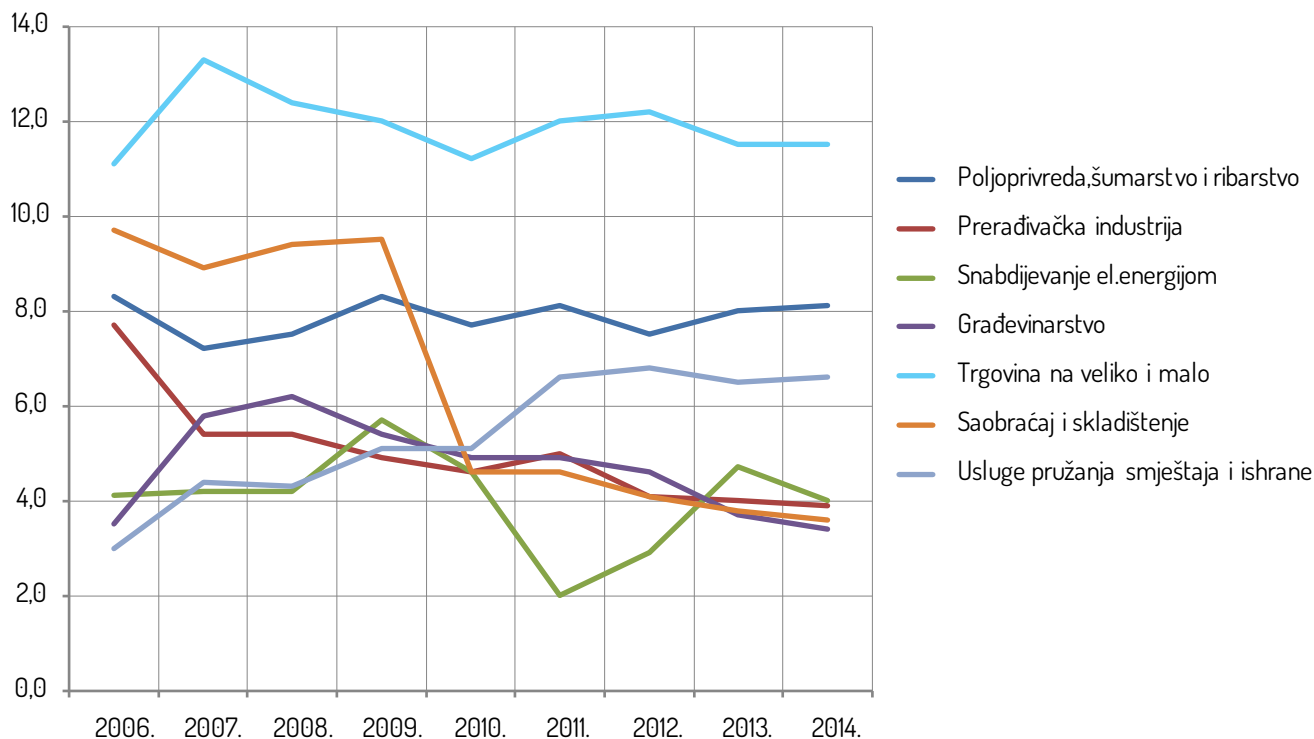
Prije globalne ekonomske krize, ekonomiju Crne Gore karakterisao je ubrzani rast koji je najvećim dijelom bio zasnovan na visokom prilivu stranih direktnih ulaganja. Stope rasta BDP-a u tom periodu bile su visoke i kretale su se od 8,6% u 2006.godini, zatim 10,7% u 2007, do 6,9% u 2008. godini.

U periodu od 2009. do 2015. desile su se dvije recesije. Prva, praćena jačim padom ekonomske aktivnosti od 5,7%, zabilježena je 2009.godine. Drugu recesiju, iz 2012. godine karakterisao je nešto manji pad aktivnosti od 2,7% i posljedica je nestabilne ekonomske situacije u Evropi odnosno krize eura. Tek u 2013. godini dostignut je nivo BDP-a prije krize što govori o jakim posljedicama turbulentnih kretanja na globalnom tržištu. Tokom 2014, a posebno 2015.godine, došlo je do konsolidacije i ekonomskog oporavka.

Struktura BDP-a u posljednjih deset godina značajno je izmijenjena. Učešće industrije smanjeno je za 18% u korist sve većeg učešća usluga, naročito u sektoru turizma. Opadanje industrijske i prerađivačke aktivnosti posebno je bilo izraženo u periodu od 2006. do 2008. godine. Upravo u ovim godinama došlo je do snažnijeg rasta u sektorima

trgovine, turizma, saobraćaja, građevinarstva, nekretnina. Međutim, efekti ekonomske krize tokom 2009. i 2010. godine su se značajno odrazili upravo na ove sektore koji su u prethodnom periodu generisali rast zbog smanjenja tražnje za robama i uslugama, te pada u sektoru nekretnina. Tako je došlo do blagog povećanja učešća industrijske proizvodnje u BDP-u, a u konačnom i do stabilizacije učešća ovog sektora u posljednjih pet godina na 10-12% BDP-a.

Grafik 2: Učešće pojedinih sektora u strukturi BDP-a /Izvor: MONSTAT

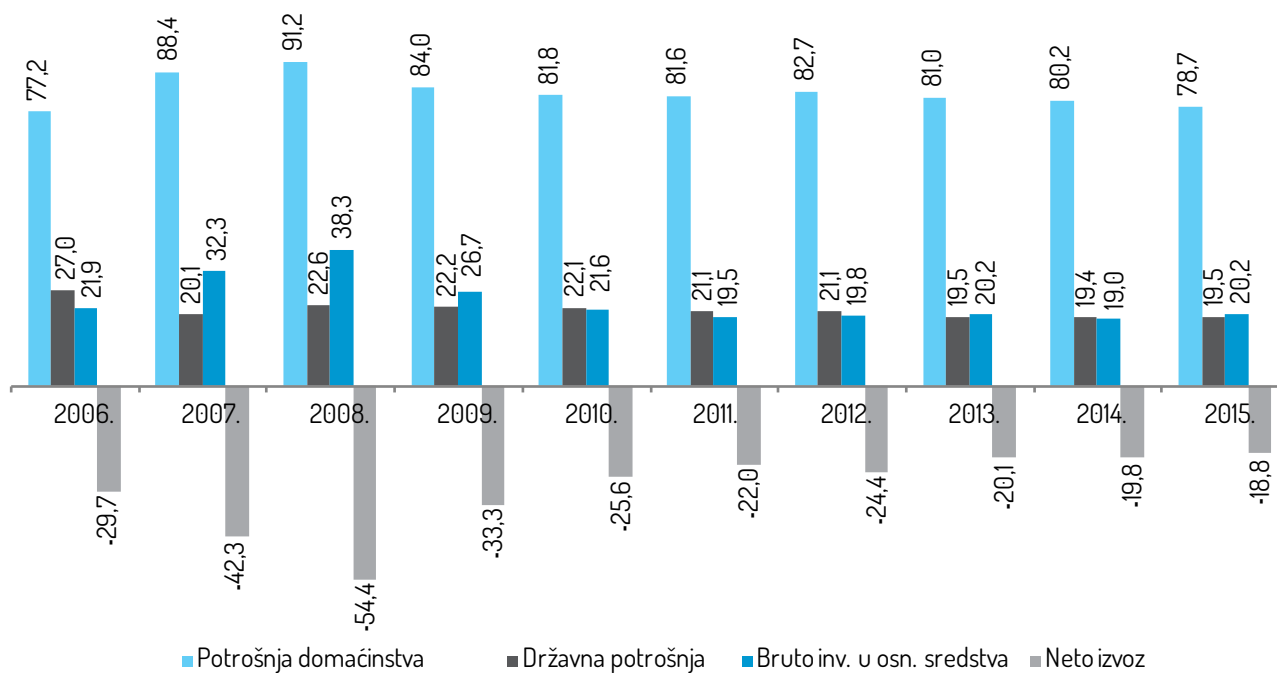
Učešće sektora prerađivačke industrije u BDP-u smanjeno je sa 7,7% u 2006. na 3,9% u 2014. godini, sektor snabdijevanja električnom energijom uz manje oscilacije zadržao je nivo učešća od 4%, dok sektor rudarstva bilježi blagi pad sa 1,3% u 2006. na 1,1% u 2014. godini.

U strukturi BDP-a najveće učešće ima sektor trgovine 11,5% (u 2006. godini učešće je bilo 11,1%, a najveće 2007. 13,3%), zatim poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo 8,1%, te sektor turizma 6,6% (u 2006. godini ovaj sektor je učestvovao sa 3%).

Posmatrano po kategorijama potrošnje, takođe, je došlo do promjene strukture BDP-a, jer je smanjeno učešće finalne potrošnje, kao i negativnog salda razmjene roba i usluga. Učešće finalne potrošnje u BDP-u je smanjeno za 6 indeksnih poena (sa 104,2% učešća u 2006. na 98,2% u 2015. godini). U strukturi same finalne potrošnje došlo je do smanjenja učešća državne potrošnje za 28,0%, dok je učešće lične potrošnje domaćinstava povećano za 2,0%. Državna potrošnja je u 2006. godini učestvovala sa 27,0% u BDP-u, a u 2015. njeno učešće iznosi 19,5%. Učešće lične potrošnje domaćinstava je povećano sa 77,2% na 78,7%. Kada govorimo o bruto investicijama u osnovna sredstva učešće ove kategorije je povećano

sa 21,9% BDP-a u 2006. na 38,2% u 2008. godini, da bi, poslije ulaska u ekonomsku krizu, palo na oko 21%.

Grafik 3. Struktura BDP-a po kategorijama potrošnje (u procentima) /Izvor: MONSTAT

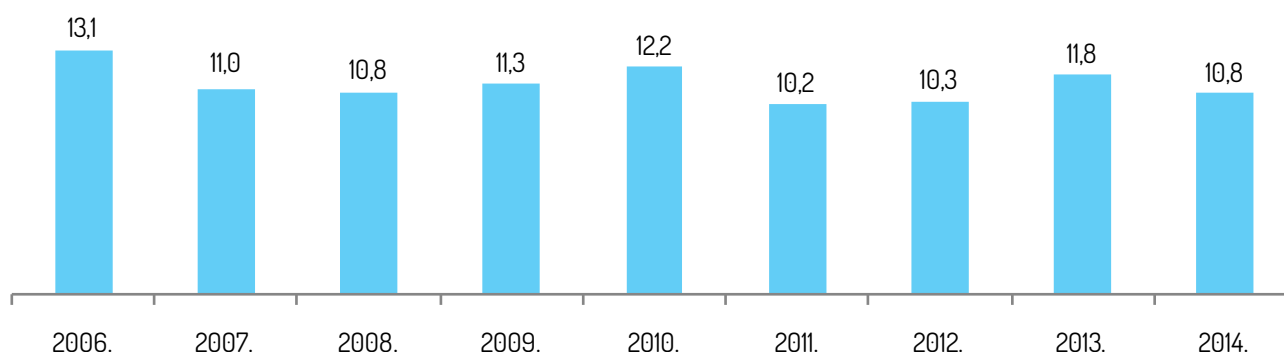

1.2. DJELATNOSTI/SEKTORI

1.2.1 INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA

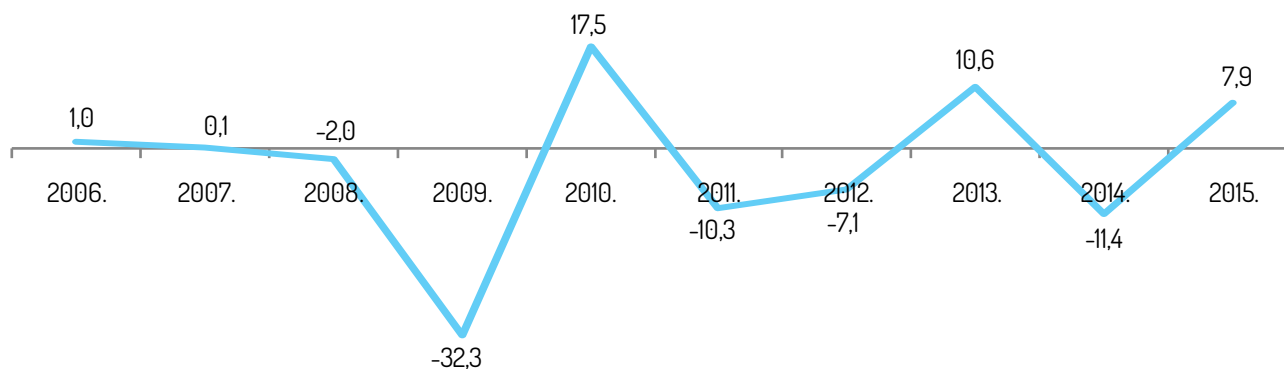
Od 1990. godine do danas učešće industrijske proizvodnje u BDP-u se smanjivalo. U periodu i nakon ekonomske krize došlo je do izvjesne stagnacije koja je nastavljena do danas, tako da je u 2014. godini učešće industrijskog sektora u BDP-u iznosilo 10,8%.

Grafik 4: Učešće industrijske proizvodnje u BDP-u /Izvor: MONSTAT

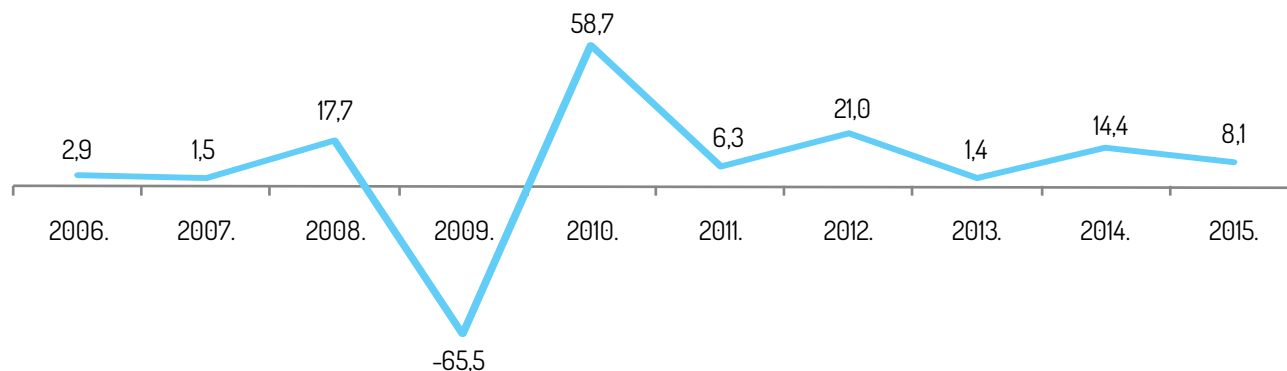
Kada su u pitanju stope rasta ovog sektora, u prethodnom desetogodišnjem periodu zabilježene su značajne oscilacije. Naime, kriza je donijela pad sektora industrijske proizvodnje od 32,3% u 2009. godini, i najviše je pogodila metalski sektor, kao i sa njim povezano rudarstvo. Oporavak po stopi od 17,5% ostvaren je 2010. godine što je rezultat rasta proizvodnje u sektoru električne energije od 51,1%, kao i rasta proizvodnje u sektoru rudarstva od 58,7%. Te godine ostvaren je pad proizvodnje u sektoru prerađivačke industrije od 3%, zbog niza problema koji su pratili pojedine oblasti u ovom sektoru, a posebno metalisku industriju. Nakon ponovnih oscilacija u periodu od 2011. do 2014. godine, koje se mogu uočiti na grafiku 5, u 2015. godini zabilježen je rast industrijskog sektora od 7,9%.

Grafik 5: Stope rasta industrijske proizvodnje /Izvor: MONSTAT

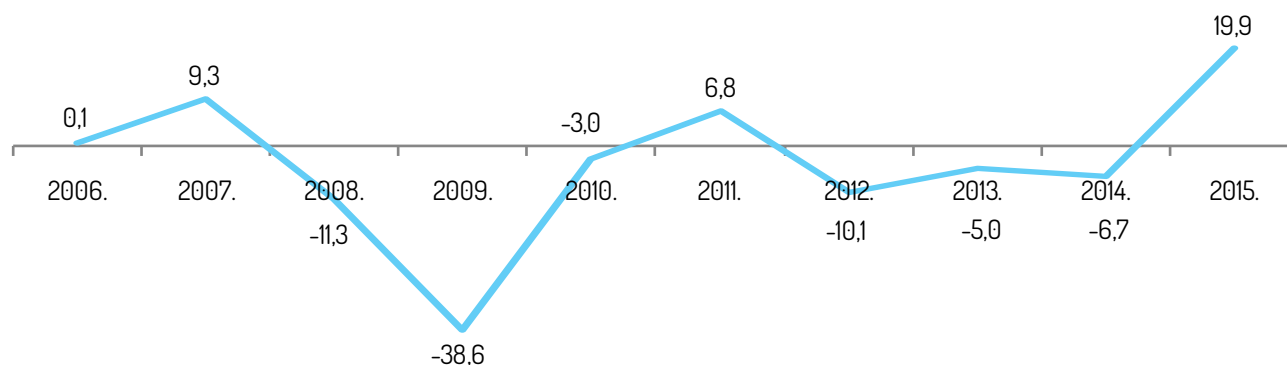
Sektor vađenja ruda i kamena je u desetogodišnjem periodu učestvovao sa 1,1-1,3% u BDP-u, izuzev 2009. godine kada je to učešće iznosilo 0,7%. Bruto dodata vrijednost ovog sektora je bila najveća u 2014. godini što je više za 38,8% u odnosu na 2006. i dostigla je nivo od 39,7 mil. eura. Karakteristika ovog sektora je konstantna proizvodnja u podsektoru vađenje uglja, dok su prisutne oscilacije u proizvodnji u podsektorima vađenje ruda, metala i ostalo rudarstvo.

Grafik 6: Stope rasta - vađenje ruda i kamena /Izvor: MONSTAT

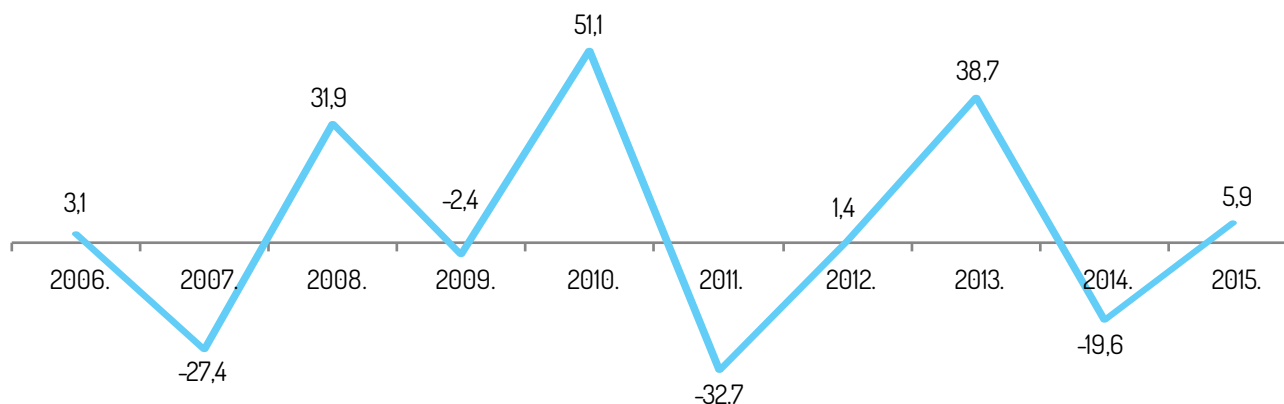
Sektor prerađivačke industrije je smanjio učešće u BDP-u sa 7,7%, koliko je iznosilo u 2006. na 3,9% u 2014. godini, jer su pojedini podsektori prerađivačke industrije drastično smanjili proizvodnju (osnovni metali) ili je skoro nema (tekstil, guma, plastika...), dok pojedini podsektori bilježe povećanje proizvodnje (proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duvana, farmaceutskih proizvoda, proizvodnja proizvoda od nemetalnih minerala...). Učešće prerađivačke industrije u ukupnoj industriji i danas je najveće, ali je u desetogodišnjem periodu smanjeno sa 76,4% u 2007. godini na 53,9% u 2014. prije svega, zbog smanjene proizvodnje osnovnih metala i metalnih proizvoda.

Grafik 7: Stope rasta - prerađivačka industrija /Izvor: MONSTAT

Sektor snabdjevanje električnom energijom je u strukturi BDP-a u 2014. godini učestvovao sa 4%, što je neznatno niže u odnosu na 2006. U strukturi industrijske proizvodnje je povećao učešće sa 17,3%, koliko je iznosio u 2007. na 40,1% u 2014. godini. Proizvodnja termoenergije je standardno dobra, dok proizvodnja hidroenergije oscilira u zavisnosti od hidroloških prilika.

Grafik 8: Stope rasta – snabdijevanje el. energijom, gasom i parom /Izvor: MONSTAT

1.2.2 POLJOPRIVREDA I PREHRAMBENA INDUSTRIJA

Na postignuti nivo razvoja u oblasti ekonomije u prethodnom desetogodišnjem periodu u značajnoj mjeri uticali su i ostvareni pozitivni rezultati u sektoru poljoprivrede, koja predstavlja jednu od strateških grana. To potvrđuju i podaci o njenom učešću u BDP-u od 8,1%, kao i podaci o porastu bruto dodate vrijednosti za 60% u posmatranom periodu.

Raspoloživi podaci ukazuju da se pozitivni trendovi ostvaruju u stočarskoj i biljnoj proizvodnji. Došlo je do povećanja broja grla, povećanja proizvodnje mesa, mlijeka, jaja, povrtarskih i ratarskih kultura. Pozitivni trendovi su rezultat dijelom realizovanih investicija kroz projekte MIDAS i IPARD LIKE, a dijelom i izdvojenih sredstava iz Agrobudžeta koja su u odnosu na 2006. godinu uvećana za 2,3 puta.

Podaci prvog samostalnog Popisa poljoprivrede na teritoriji Crne Gore iz 2010. godine pokazuju da se poljoprivredom kao osnovnom i dopunskom djelatnošću bavi skoro 49.000 domaćinstava.

Kao jedan od ključnih sektora ekonomije svake zemlje poljoprivreda utiče direktno ili indirektno na značajan broj ostalih privrednih grana, te pored ekonomskog značaja ima i druge važne funkcije, kao što su: prehrambena sigurnost, ekološka, socijalna funkcija, kao i funkcija održivog ruralnog razvoja, očuvanje tradicije, podrška razvoju turizma.

Strukturne karakteristike poljoprivrede dosta su nepovoljne jer dominiraju mala porodična gazdinstva, usitnjen i isparcelisan posjed sa niskom produktivnošću, što ima direktan uticaj na nisku konkurentnost većine poljoprivrednih proizvoda. S druge strane, zbog očuvane prirode i kvaliteta vodnih resursa, Crna Gora je u prednosti u odnosu na zemlje u regionu jer može proizvoditi raznovrsnu hranu visokog kvaliteta. Osnovni problem je nedostatak dovoljnih količina proizvoda koji bi se mogli ponuditi tržištu, pa je budućnost razvoja poljoprivrede u organskoj proizvodnji i proizvodnji visokokvalitetnih proizvoda.

U posljednoj dekadi evidentan je razvoj sektora hrane ne samo u kvantitativnom već i u kvalitativnom smislu. Naime, subjekti iz oblasti proizvodnje hrane su radili na podizanju standarda i usvajanju novih tehnologija prije svega u cilju proizvodnje bezbjedne i kvalitetne hrane koja će naći svoje mjesto, ne samo na domaćem i regionalnom, već i na zahtjevnom evropskom i svjetskom tržištu. U prehrambenom sektoru došlo je do rasta broja farmi sa većim brojem grla, otvoreni su

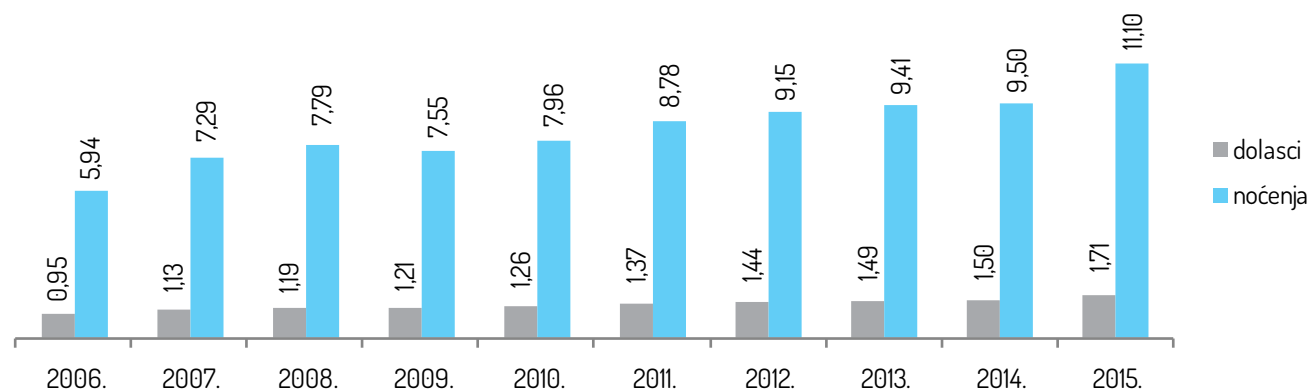
novi pogoni za proizvodnju mlječnih, pekarskih, konditorskih proizvoda, a veći subjekti su proširili svoje kapacitete naročito u mesnoj i mljekarskoj industriji, u proizvodnji mlinskih proizvoda, jaja, voda. Sve to je uticalo i na bolje pozicioniranje domaće proizvodnje na tržištu i porast izvoza. Naši glavni izvozni proizvodi su vino, dimljeno i sušeno meso, preradevine od mesa, pivo, koža, pečurke, voće, povrće i cigarete.

1.2.3 TURIZAM

U prethodnih deset godina zabilježene su stope rasta sva tri parametra koji reprezentuju kretanje turističkog prometa. Izuzetak je 2009. godina, kada je zbog ekonomske krize došlo do blagog pada broja noćenja i prihoda od turizma.

Broj turista koji su posjetili Crnu Goru u periodu od 2006. do 2015. godine bilježi rast od 78,9%, odnosno sa 0,95 miliona turista u 2006. na 1,7 miliona u 2015. godini. Zabilježen je i rast broja noćenja od 86,9% ili 5,2 miliona noćenja više u 2015. u odnosu na deset godina ranije. U 2015. godini zabilježen je rekordan broj, kako turista tako i ostvarenih noćenja, te se ova godina može smatrati jednom od najboljih godina u crnogorskom turizmu.

Grafik 9: Noćenja i dolasci turista 2006 - 2015. godine (u milionima) /Izvor: MONSTAT

Kada je u pitanju odnos domaćih i stranih turista u posmatranom periodu došlo je do rasta broja stranih turista koji su u 2007. godini¹ činili 86,8% ukupnog broja, a deset godina kasnije 91,0%. Kod broja noćenja došlo je do rasta sa 88,3% u 2007. na 93,2% ukupnih noćenja u 2015. godini koja su ostvarili inostrani turisti.

Komparacija dolazaka i noćenja turista po regijama ukazuje da tokom posmatranog perioda nije došlo do značajnijih promjena. I dalje su najposjećenija primorska mjesta, i u 2006. i u 2015. godini posjetilo ih je oko 90% turista, samo je u slučaju posjete planinskih destinacija došlo do blagog rasta sa 2,8% u 2006. na 4,0% u 2015. godini.

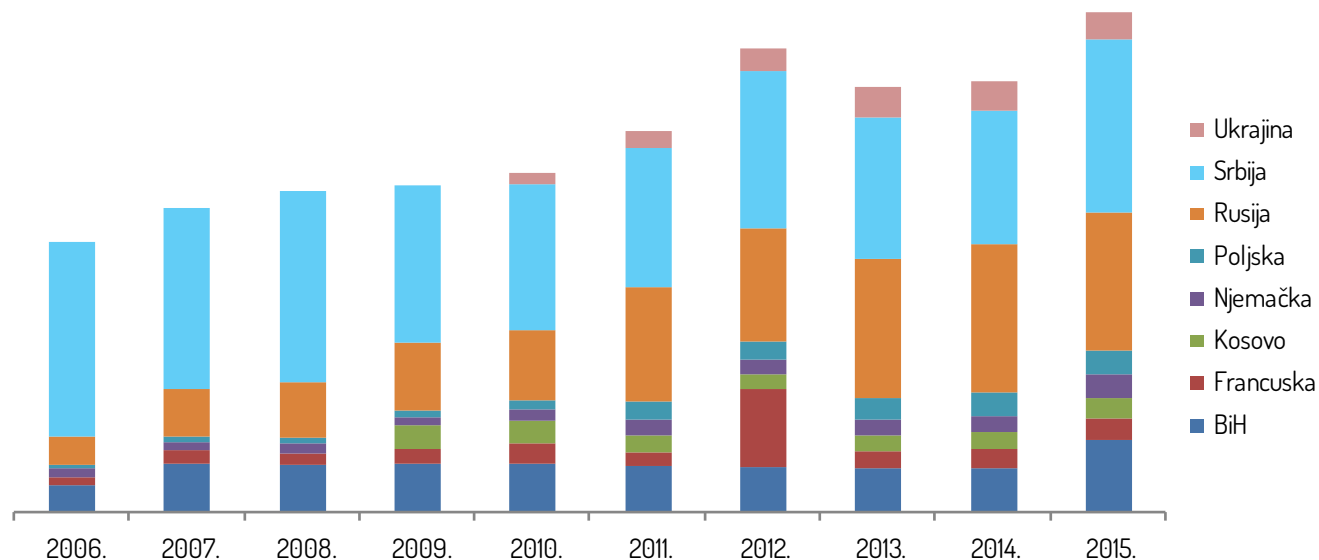
U strukturi stranih turista i dalje dominantno učešće imaju turisti iz zemalja regiona – Srbije i Bosne i Hercegovine (2006. godine 17,2%, a 2015. godine 9,9%), kao i turisti iz Rusije čiji broj je porastao sa 15,1% u 2006. na 26,6% u 2015. godini. Primjetan je pad broja turista iz zemalja Zapadne Evrope kao što su Češka (učešće 2006.godine 8,6%, 2015.godine 1,3%) i

¹ Poređenje se vrši sa 2007. godinom jer se tek od tada, pojam "domaći turisti" odnosi isključivo na turiste iz Crne Gore. Podaci iz 2006.godine vezani za domaće turiste su uključivali i turiste iz Srbije tako da su tokom 2006. godine strani turisti predstavljali 39,6%, a domaći 60,4% od ukupnog broja turista.

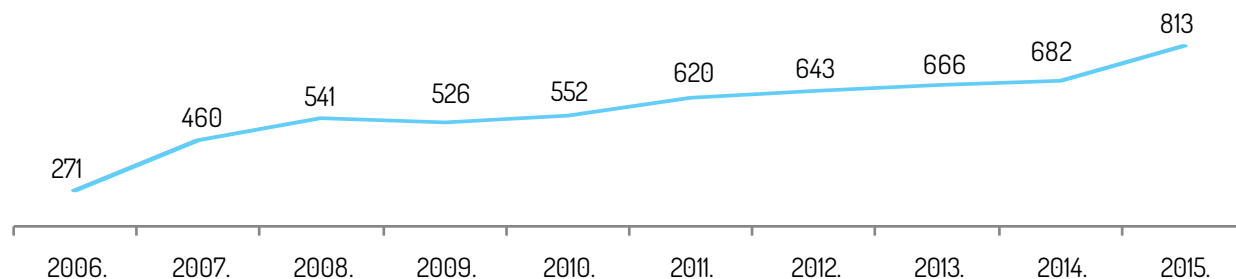
Njemačka (učešće 2006. godine 6,7%, dok je 2015. bilo 3,1%).

Grafik 10: Struktura stranih turista /Izvor: MONSTAT

Konstantan rast Crna Gora ostvaruje od prihoda u turizmu (izuzev 2009. godine). Ostvareni prihodi od turizma su u 2015. godini tri puta veći u odnosu na prihode deset godina ranije.

Grafik 11: Prihodi od turizma (u mil.eura) /Izvor: MONSTAT

Po Izvještaju WTTC², od 184 zemlje Crna Gora se nalazi među prve tri države po stopama rasta sektora turizma u sljedećih deset godina. Pomenutim Izvještajem za Crnu Goru, ukupni - direktni i indirektni doprinos turizma i putovanja BDP-u iznosio je 20% u 2015. godini, uz prognozu rasta po prosječnoj godišnjoj stopi od 7,7% u narednom desetogodišnjem periodu. Ukupni doprinos turizma zaposlenosti bio je 18,5% u 2015. uz predviđanja da će do 2025. godine iznositi skoro 30% ukupne zaposlenosti. Turizam je u ukupnom izvozu roba i usluga činio 54,3% u 2015. godini, dok su investicije u turizam u 2015. godini predstavljale 30% ukupnih investicija. Prognoze su da će, uz prosječan rast od 8,2% tokom narednih deset godina, udio investicija u turizam biti oko 50% ukupnih investicija.

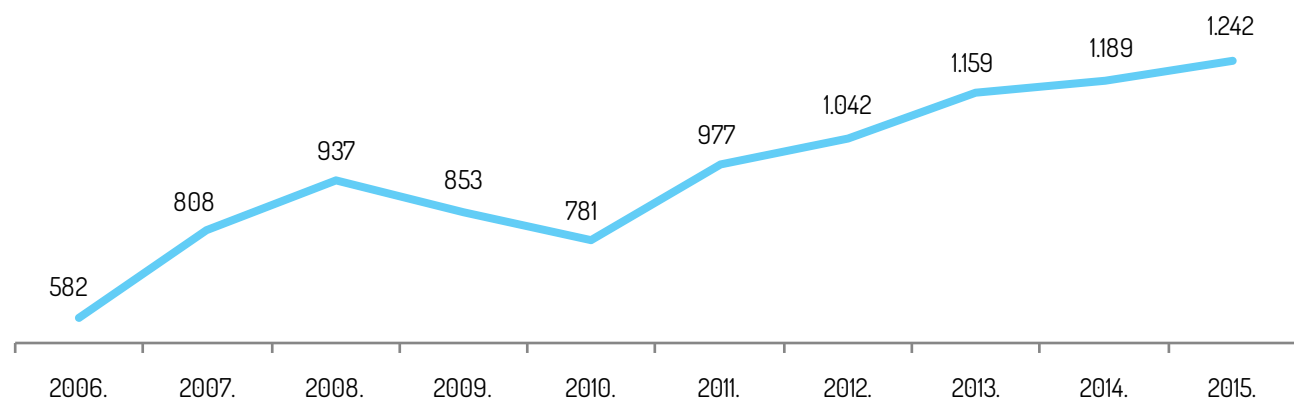
² Svjetski savjet za putovanja i turizam - Izvještaj o satelitskom obračunu turističkih efekata za Crnu Goru za potrebe Ministarstva održivog razvoja i turizma.

1.2.4 TRGOVINA

Sektor trgovine, u uslovima globalizacije i poremećaja u poslovanju na svjetskom tržištu, suočava se sa velikim izazovima kao što su povećana konkurencija, koncentracije i preuzimanja, uvođenje novih tehnologija, novi maloprodajni formati, elektronska trgovina.

U proteklih deset godina ostvareni promet roba u trgovini imao je kontinuirani trend rasta, uz izuzetak 2009. i 2010. godine. Promet u trgovini u 2015. godini, kada je dostigao nivo od 1.242 mil. eura, povećan je preko dva puta u poređenju sa prometom deset godina ranije. Trgovina ima pojedinačno najveće učešće u strukturi BDP-a, koje se u ovom periodu kretalo od 11,1% do 13,3%, a u posljednje dvije godine je iznosilo 11,5%.

Grafik 12: Trgovina na malo (u mil.eura) /Izvor: MONSTAT

Sektor trgovine je i u ovom periodu angažovao najveći broj zaposlenih. Prosječan broj zaposlenih u trgovini je u deseto-godišnjem periodu povećan za 23,3% i u 2015. godini je iznosio 36.487 zaposlenih lica što predstavlja 20,8% od ukupnog broja zaposlenih.

Najveći poteškoće u ovom sektoru stvara konkurencija iz neformalnog sektora, naplata potraživanja, visoke takse i naknade posebno na lokalnom nivou, nedostatak odgovarajućeg kadra, kao i neadekvatno radno zakonodavstvo.

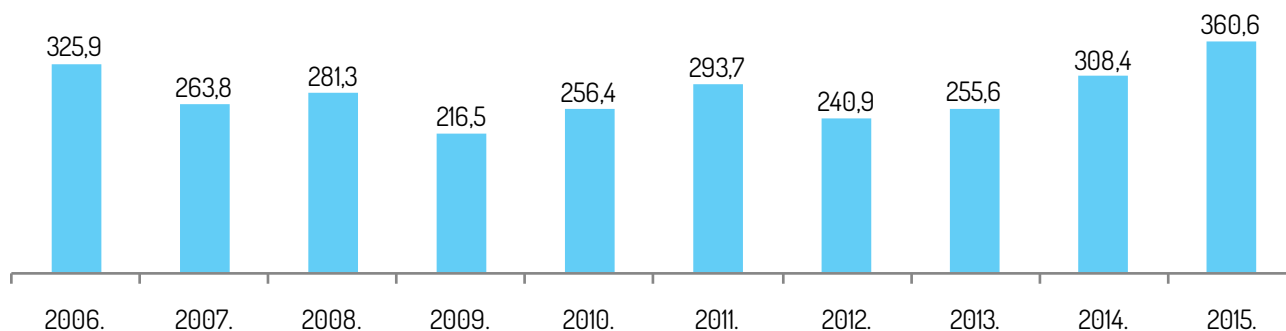
1.2.5 ŠUMARSTVO

Proizvodnja šumskih sortimenata iz državnih šuma u prethodnom desetogodišnjem periodu je oscilirala. Značajni rezultati ostvareni su 2006. godine kada je proizvodnja iznosila 325,9 hiljada m³. U toku 2007. godine, došlo je do pada proizvodnje od 19,4% što je rezultat kašnjenja u potpisivanju ugovora o dodjeli koncesija. Pad proizvodnje u ovom sektoru od 23% zabilježen je 2009. godine, kao i tokom 2012. godine kada je proizvodnja bila 13,6% manja. Vremenske nepogode početkom 2012. godine dobrim dijelom su uticale na pad aktivnosti.

Najveća proizvodnja u posmatranom periodu ostvarena je 2015. godine 360,6 hiljada m³ raznih sortimenata od čega se 56,3% odnosi na trupce četinarara. Proizvodnja u prva četiri mjeseca je uobičajeno niža, što je povezano sa vremenskim

uslovima i sa kašnjenjem u dodjeli koncesija, dok se najveća proizvodnja uglavnom ostvaruje u ljetnim mjesecima.

Grafik 13: Proizvodnja šumskih sortimenata (u 000 m³) /Izvor: MONSTAT

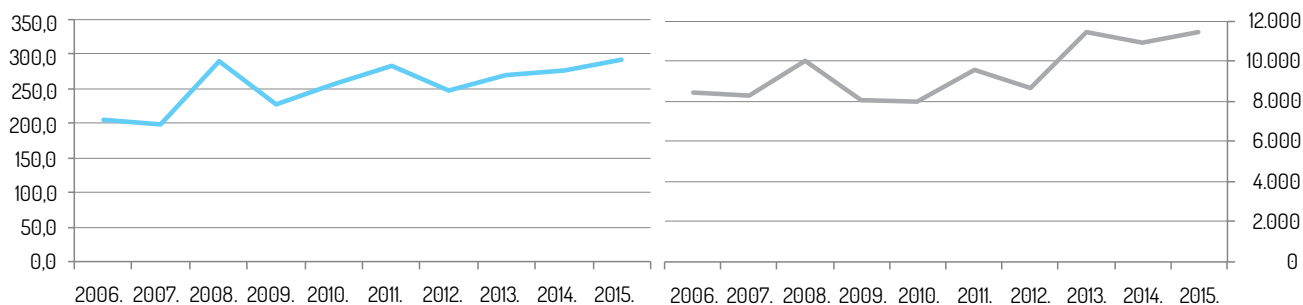
Iako su u proteklom periodu kroz realizaciju više projekata ostvareni pozitivni rezultati u ovoj oblasti, neophodno je uspostaviti veću kontrolu bespravnih sječa šume, intenzivirati pošumljavanje goleti i vršiti plansku i kontrolisanu eksploataciju šuma. Takođe, povezanost šumarstva i drvne industrije još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou, izvoz trupaca treba preusmjeriti na domaće prerađivačke kapacitete, čime bi se pospješio razvoj finalne prerade drveta, uposlili prerađivački kapaciteti, povećala zaposlenost i znatno uvećali prihodi.

1.2.6 GRAĐEVINARSTVO

Najveća vrijednost izvršenih građevinskih radova u prethodnom desetogodišnjem periodu ostvarena je 2015. godine kada je dostigla nivo od 291,0 mil. eura kao rezultat započinjanja najvećeg infrastrukturnog projekta - izgradnje autoputa Bar-Boljare, kao i pojednostavljenja administrativnih procedura.

Značajna građevinska aktivnost zabilježena je i tokom 2008. godine kada je ukupna vrijednost izvršenih građevinskih radova iznosila je 287,9 mil. eura odnosno kada je zabilježen rast od 45,7% u odnosu na godinu ranije. Visok rast investicija tokom 2008. godine uslovio je i snažan porast građevinske aktivnosti.

Grafici 14. i 15: Vrijednost izvršenih građevinskih radova/efektivnih časova (u hiljadama) /Izvor: MONSTAT

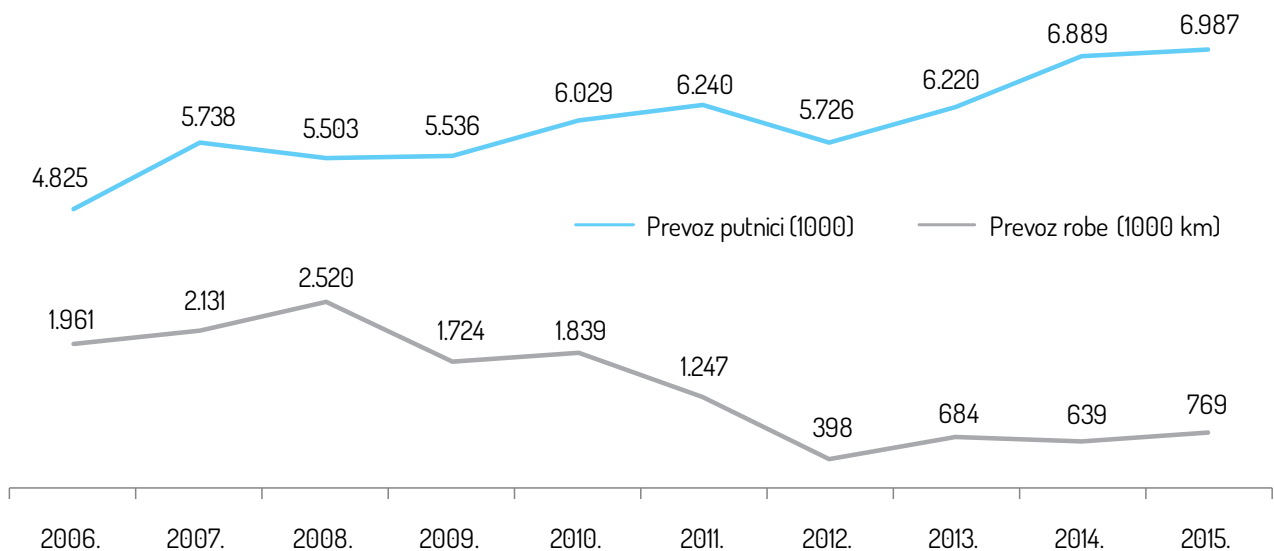

Prosječna cijena kvadratnog metra stana u novogradnji od 2006. godine bilježi nagli skok, usled velikog priliva stranog kapitala i mnogo veće potražnje u odnosu na ponudu. Prosječna cijena m² stana u 2006. godini je bila 1.087 eura/m². U 2008. godini dosegla je maksimalnih 1.530 eura/m², da bi u 2015. godini iznosila 1.090 eura/m², što je naznatno povećanje u odnosu na cijenu deset godina ranije.

1.2.7 SAOBRAĆAJ

U periodu od 2006. do 2015. godine ostvareni su različiti rezultati u pojedinim vidovima saobraćaja. U drumskom saobraćaju u poslednjih deset godina uglavnom je bilježen rast usluga prevoza putnika, a najbolji rezultati zabilježeni su tokom 2014. i 2015. godine, kada je broj prevezenih putnika dostigao skoro 7 miliona. Prevoz robe bio je najviši u 2008. godini, a najniži u 2012. godini, od kada ponovo bilježimo blagi rast usluga prevoza robe.

Grafik 16: Prevoz putnika i robe u drumskom saobraćaju /Izvor: MONSTAT

Iako je u periodu od 2013. do 2015. godine došlo do oporavka odnosno rasta prevoza robe u drumskom saobraćaju, dostignuti nivo prevoza u 2015. godini manji je 60,8% u odnosu na rezultat iz 2006. godine.

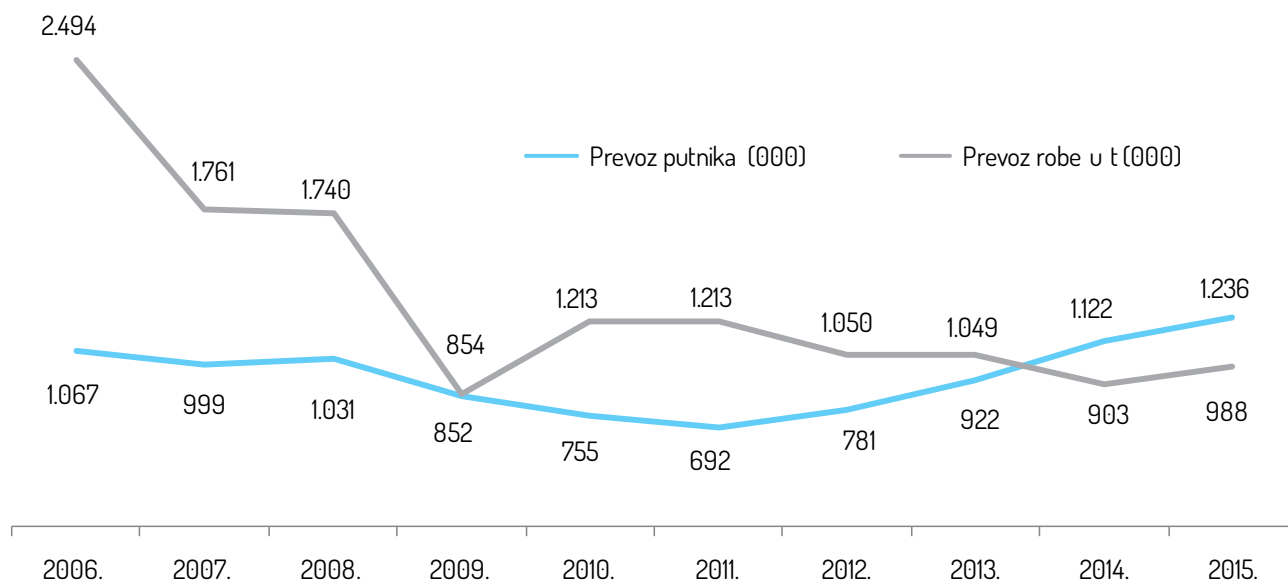
Kod prevoza u željezničkom saobraćaju zabilježene su oscilacije oba parametra u prethodnom desetogodišnjem periodu. U 2015. godini prevezen je najveći broj putnika 1,2 miliona što je 15,8% više u odnosu na 2006. godinu. Najviše robe prevezeno je 2006. godine skoro 2,5 miliona tona i od tada se bilježi uglavnom pad sa izuzetkom 2010. i 2011. godine, kada je obim prevoza blago rastao.

U poslednjih deset godina, prevoz putnika u vazdušnom saobraćajem je postepeno rastao i dostigao iznos od 1,64 miliona putnika u 2015. godini što je za 97% više u odnosu na 2006. Najveći prevoz robe ostvaren je 2010. godine sa više od 2 hiljade tona prevezene robe, od kada se uglavnom bilježi pad. Ostvareni prevoz u 2015. niži je za 17% u odnosu na 2006. godinu.

Rezultati u pomorskom saobraćaju u poslednjih deset godina imaju trend pada kod oba parametra, tako da je broj prevezenih putnika u 2015. godini manji za 56,4% u odnosu na 2006. Iako je prevoz robe u pomorskom saobraćaju oduvijek definisan kao jedan od najjeftinijih načina transporta, prevoz robe morem je u desetogodišnjem periodu manji oko 15 puta.

Crna Gora je 2012. godine kupovinom dva broda u Kini za potrebe Crnogorske plovidbe počela obnovu pomorske flote. Tada su kupljeni brodovi "Kotor" i "21. maj", a u 2014. godini Barskoj plovidbi su isporučena dva broda "Bar" i "Budva". Brodovi se zapošljavaju na bazi dugoročnog vremenskog najma jer je stalno zaposlenje i kontinuirani prihod od najveće važnosti za kompanije.

Grafik 17: Prevoz putnika i robe u željezničkom saobraćaju /Izvor: MONSTAT

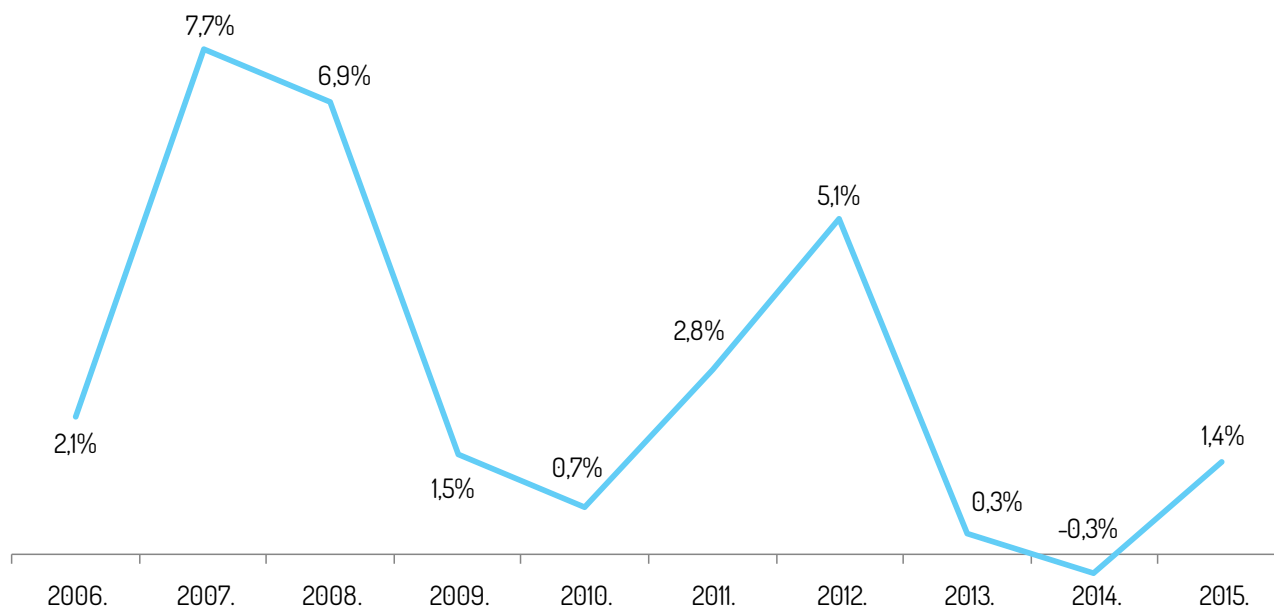

1.3. CIJENE

Stopa inflacije u posljednjih deset godina kretala se u jednocifrenim iznosima. Tokom 2006. godine prosječna stopa inflacije iznosila je 2,1%, dok je naredne 2007.godine zabilježena najviša stopa inflacije u prethodnom desetogodišnjem periodu od 7,7%. Rast inflacije tokom 2007.godine bio je posljedica rasta cijena nafte i hrane na svjetskim tržištima (eksterni faktori), rasta cijena električne energije i fiksne telefonije na domaćem tržištu (interni faktori), te značajnog povećanja agregatne tražnje. U vrijeme krize (2009-2010) inflacija je bila u padu.

Tokom 2014. godine zabilježena je deflacija od 0,3%. Deflacija u ovoj godini bila je globalni fenomen koji je zabilježen u većini zemalja. Razlog ovakvih kretanja su cijene nafte koje su naglo padale, posebno u drugoj polovini 2014. godine.

Grafik 18: Kretanje stope inflacije /Izvor: MONSTAT

U 2015. godini inflacija je ponovo bila u porastu što je velikim dijelom rezultat porasta kupovne moći stanovništva. Mjerena harmonizovanim indeksom potrošačkih cijena iznosila je 1,4%. Poređenja radi godišnja inflacija u EU u 2015. godini iznosila je 0,2%, a isto toliko je iznosila i u Euro području. Najveću stopu inflacije u EU imale su Belgija (1,4%), Malta (1,2%) i Austrija (1,1%), dok su najveću deflaciju zabilježile Bugarska (-0,9%) i Rumunija (-0,7%).

1.4. TRŽIŠTE RADA

Tržište rada u proteklom desetogodišnjem periodu karakteriše rast prosječnog broja zaposlenih, smanjenje broja nezaposlenih i rast zarada.

U 2015. godini je bilo 175.617 zaposlenih lica, što je 16,5% više u odnosu na 2006. godinu, a to je ujedno i najveći broj zaposlenih u posmatranom periodu.

Tabela 4: Zaposleni, nezaposleni i zarade /Izvor: MONSTAT

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Pros. broj zaposlenih	150.800	156.408	166.221	174.152	161.742	163.082	166.531	171.474	173.595	175.617
- Javni sektor	35.203	42.266	43.891	44.090	41.960	41.986	43.831	44.792	45.654	46.094
- Privatni sektor	115.597	114.142	122.330	130.062	119.782	121.099	122.700	126.632	127.941	129.520
Privatni/javni u %	3,28	2,7	2,79	2,95	2,85	2,89	2,8	2,83	2,80	2,81
Pros. broj nezaposlenih	43.190	34.396	29.539	28.385	31.864	30.869	30.182	32.190	33.284	34.587
Bruto zarade	433	497	609	643	715	722	727	726	723	725
Neto zarade	282	338	416	463	479	484	487	479	477	480

Udio zaposlenih u privatnom sektoru u prosjeku je iznosio oko 74%, dok je u javnom sektoru³ radilo 26% ukupnog broja zaposlenih. U odnosu na 2006. godinu, broj zaposlenih u javnom sektoru je u 2015. godini bio veći za 30,9%, a u privatnom sektoru 12%. Uz male oscilacije u odnosu zaposlenih u privatnom i javnom sektoru, može se zaključiti da je u proteklih deset godina u prosjeku svaki četvrti zaposleni građanin radio u javnom sektoru.

Posmatrano po sektorima djelatnosti najveći rast broja zaposlenih u 2015. godini u odnosu na 2006. zabilježen je kod ostalih uslužnih djelatnosti⁴ od 76,6%, sektoru građevinarstva 35,7% i turizmu 31,7%, dok je smanjenje broja zaposlenih zabilježeno u industriji od 41,5% i poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu za 6,2%. Najviše zaposlenih u 2006. godini je bilo u sektoru industrije 23,8%, javnom sektoru 23,3% i trgovini 19,6%, dok je u 2015. godini najviše zaposlenih u javnom sektoru 26,2%, trgovini 20,8% i ostalim uslužnim djelatnostima 17,6%, a samo 11,9% u industriji.

Po stepenu obrazovanja, prema Anketi o radnoj snazi, najviše je zaposlenih sa srednjim obrazovanjem, zatim sa višim i visokim, a najniža zaposlenost je među stanovništvom koje ima osnovno obrazovanje ili je bez obrazovanja. U posmatranom desetogodišnjem periodu došlo je do porasta učešća zaposlenih sa višom i visokom stručnom spremom za 30%, za koliko je smanjen broj zaposlenih sa osnovnim obrazovanjem, dok je broj zaposlenih sa srednjim obrazovanjem tokom

³ Kao zaposleni u javnom sektoru definisani su zaposleni u ustanovama i organizacijama u državnom vlasništvu u djelatnostima javne administracije, obrazovanja i zdravstva, dok zaposleni u ostalim djelatnostima čine privatni sektor.

⁴ Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, poslovanje sa nekretninama, stručne, naučne i tehničke djelatnosti, administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, umjetnost, zabava i rekreacija i ostale uslužne djelatnosti.

ovog perioda bio na približno istom nivou.

Ukupan broj nezaposlenih na kraju 2015. godine, prema podacima Zavoda za zapošljavanje, iznosio je 34.587 lica i niži je za 20% u odnosu na stanje deset godina ranije, kada je na evidenciji bilo 43.190 nezaposlenih lica. Stopa nezaposlenosti iznosi 17,2% i veća je za 2,6 indeksnih poena u odnosu na stopu nezaposlenosti u 2006. godini.

Najveća stopa nezaposlenosti, u prosjeku od oko 40% je među mladim od 15 do 24 godine⁵ dok je najniža među stanovništvom starosti od 25 do 49 godina. Regionalno posmatrano, najveće stope nezaposlenosti u rasponu od 24,6% do 40,3% bilježi sjeverni region što ukazuje na njegovu ekonomsku nerazvijenost.

Prosječna bruto zarada u 2015. godini je iznosila 725 eura i veća je za 67,4% u odnosu na zaradu ostvarenu deset godina ranije, dok je prosječna neto zarada iznosila 480 eura i veća je 70,2%. Najveće prosječne neto zarade u 2015. godini ostvarene su u sektoru finansijske djelatnosti 897 eura i sektoru snabdjevanja električnom energijom 850 eura, dok su najniže u sektoru trgovine 333 eura i sektoru turizma 405 eura. Visok porast prosječnih neto zarada u odnosu na 2006.godinu ostvaren je u sektoru poslovanja sa nekretninama 163%, sektoru građevinarstva 102,3%, zdravstvu 100%, zatim sektoru turizma 97,6%, obrazovanju 84,4%, trgovini 79% i državnoj upravi 77%.

---

⁵ Na osnovu Ankete o radnoj snazi (ARS)

2. MONETARNA KRETANJA

Uvođenje eura značilo je vraćanje povjerenja stanovništva u cjelokupan monetarni sistem. Od 2006. godine prisutan je kontinuirani trend rasta depozita i kredita. Na kraju 2008. godine depoziti su dostigli nivo od 2 mlrd. eura, dok su krediti iznosili skoro 3 mlrd. eura. Globalna finansijska kriza je uticala na promjenu ovog trenda, što je bio eksterni faktor na koji se nije moglo uticati.

Tabela 5: Monetarni pokazatelji (u mil. eura) /Izvor: CBCG

Opis	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Novčana sredstva	278,9	414,6	311,5	296,4	332,4	270,1	308,9	392,1	498,6	640,0
Aktiva banaka	1.431,4	2.975,4	3.309,7	3.025,2	2.943,6	2.809,7	2.808,3	2.959,2	3.136,3	3.472,4
Kapital banaka	-	281,4	330,8	378,2	358,1	365,9	348,8	448,8	500,3	527,2
Ukupni krediti	1.079,6	2.494,7	2.959,4	2.644,1	2.517,9	2.359,2	2.342,0	2.414,0	2.367,2	2.385,6
- privreda	484,8	1.392,6	1.693,6	1.418,9	1.293,6	1.037,9	997,4	1.015,9	975,7	1.002,6
-stanovništvu	311,2	794,10	1.037,6	919,3	863,6	833,7	809,1	881,3	893,8	921,3
Ukupni depoziti	1.075,8	2.091,1	1.990,6	1.824,7	1.789,8	1.817,1	1.980,7	2.097,7	2.308,1	2.625,0
-privrede	372,0	735,0	701,7	603,2	501,9	533,0	588,0	615,7	740,2	921,5
-stanovništva	499,4	1.019,3	856,4	843,9	951,9	1.033,5	1.146,8	1.237,5	1.331,8	1.439,8
PPAKS	9,94	9,29	9,40	9,38	9,63	9,69	9,47	9,36	9,22	8,53
PPPKS	-	3,35	4,10	3,87	3,26	3,25	3,23	2,54	1,86	1,23

U periodu od 2006. do 2008. godine zabilježen je izuzetno dinamičan razvoj bankarskog tržišta, rast kredita, depozita, štednje stanovništva i aktive. Banke su bile visoko likvidne, te nije postojala potreba za korišćenjem kredita za likvidnost niti obavezne rezerve. Kamatne stope su u opadanju i prvi put su bile jednocifrene.

Pozitivni trendovi na monetarnom tržištu su zaustavljeni 2009. godine, u vrijeme finansijske krize, kada počinje trend pada kredita sve do 2013. godine, od kada nivo kredita uglavnom stagnira i kreće se oko 2,4 mlrd. eura. Ukupni krediti koji su odobreni privredi pali su sa 1,7 mlrd.eura koliko su iznosili u 2008. godini, na oko 1 mlrd. eura koliko

iznose u posljednjih pet godina. Učešće kredita odobrenih privredi u ukupnim kreditima smanjeno je sa 57%, koliko je iznosilo u 2008. godini na 41-42%, koliko iznosi u posljednje četiri godine.

U godinama finansijske krize i nakon nje privredni sektor je suočen sa smanjenom tražnjom, manjim prihodima, ograničenim mogućnostima novog zaduživanja, što je uticalo na rast firmi u blokadi i onih koje posluju sa gubitkom. Opšte stanje u realnom sektoru, nelikvidnost privrede, neuredno servisiranje ranije odobrenih kredita, ročna neusklađenost izvora sredstava i plasmana kao i visoke kamatne stope, doveli su do povećanja kreditnog rizika, te banke nisu bile sklone intenzivnijem kreditiranju. Realni sektor nije pokazivao znake oporavka, što nije stvaralo podsticajni ambijent za porast kreditne aktivnosti banaka. Banke su morale adekvatno upravljati rizicima i izdvajati dodatne rezerve za potencijalne šokova, što je doprinijelo povećanju cijene kapitala.

Kreditni odobreni stanovništvu su pali sa cca 1 mlrd.eura, koliko su iznosili u 2008. na 0,8 mlrd.eura u 2012. godini. Od te godine počinje blagi rast kredita stanovništva do danas i oni su u 2015. godini iznosili 0,9 mlrd. eura.

Ukupni depoziti su u posmatranom desetogodišnjem periodu dostigli maksimum u 2015. godini i iznose 2,6 mlrd. eura, što je u odnosu na 2006. godinu više 2,4 puta. Depoziti privrede veći su za 2,5 puta, a depoziti stanovništva za 2,9 puta. Učešće depozita privrede u ukupnim depozitima iznosi 35% i ostalo je isto kao u 2006. godini, dok je učešće depozita stanovništva povećano sa 46% u 2006. godini na 55% u 2015.

U uslovima smanjene kreditne aktivnosti banke su višak likvidnih sredstava plasirale u hartije od vrijednosti kao alternativni vid izvora prihoda. Iznos hartija od vrijednosti na kraju 2015. godine dostigao je nivo od 353 mil. eura i veći je preko 13,6 puta u odnosu na 2006. godinu.

Centralna banka je od sredine 2012. godine počela sa objavljivanjem pregleda blokiranih privrednih subjekata i uzela aktivno učešće u iznalaženju modela restrukturiranja duga privrednika prema bankarskom sektoru. U saradnji sa Svjetskom bankom i Ministarstvom finansija kreiran je tzv. „Podgorički pristup“, tj. vansudsko restrukturiranje kredita. Radi se o projektu koji uključuje nelikvidne, ali solventne privredne subjekte, koji imaju dug kod jedne ili više banaka u sistemu, koji ugrožava njihovo tekuće poslovanje, te podrazumijeva pronalaženje rješenja za upravljanje nekvalitetnim kreditima kroz prizmu finansijskog restrukturiranja preduzeća. Visok iznos nekvalitetnih kredita proteklih godina predstavlja prepreku za privredni razvoj, i zato je posebno značajno efikasno rješavanje ovog problema.

Bankarski sistem Crne Gore danas se sastoji od 14 banaka. Ulazak novih banaka na crnogorsko tržište otvara nove mogućnosti za povećanje kreditne aktivnosti u narednom periodu. Jačanje konkurencije u bankarskom sistemu pruža raznovrsniju i povoljniju ponudu bankarskih proizvoda fizičkim i pravnim licima. Iako je pojačana konkurencija na bankarskom tržištu doprinijela sniženju kamatnih stopa, ona je i dalje nedovoljna jer nove banke prihvataju postojeće kamatne stope uz blage korekcije nadolje, polazeći, prije svega, od izražene sklonosti stanovništva i privrede da se zadužuje.

3. FISKALNI SEKTOR

Fiskalna stabilnost je preduslov za ukupnu ekonomsku stabilnost i dugoročni privredni rast. Javni prihodi u posljednjih deset godina su se kretali u rasponu od 977,5 mil. eura u 2006. godini do maksimalnih 1.549,8 mil. eura u 2014. Posmatrano kao procenat BDP-a javni prihodi su iznosili 45,5% u 2006. i povećali se na 50,0% u 2008. godini. U 2015. godini javni prihodi su iznosili 42,4% BDP-a.

Javna potrošnja u istom periodu kretala se u rasponu od 910,2 mil. eura, koliko je ostvareno u 2006. do 1.829,7 mil. eura u 2015. godini. Kao procenat od BDP-a javna potrošnja se kretala od 42,4% BDP-a u 2006. do 51,1% u 2009. godini, a u 2015. godini je iznosila 50,9%.

Tabela 6: Javni prihodi/potrošnja (u mil. eura) /Izvor: Ministarstvo finansija

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
BDP (u mil.eura)	2.149,0	2.680,5	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0
Javni prihodi	977,5	1.327,5	1.544,4	1.353,0	1.314,3	1.285,1	1.299,9	1.441,9	1.549,8	1.525,8
Javna potrošnja	910,2	1.159,3	1.556,5	1.524,0	1.465,4	1.461,3	1.476,0	1.587,9	1.657,3	1.829,7
Suficit/deficit	67,3	168,2	- 12,1	-171,1	-151,1	-176,1	-176,1	-146,1	-107,5	-303,9

U 2006. i 2007. godini je ostvaren suficit javne potrošnje u iznosu od 3,1% odnosno 6,3% i blagi deficit od 0,4% BDP-a u 2008. godini. U narednim godinama deficit javne potrošnje bio je 3,1% BDP-a (u 2014. godini) odnosno 8,4% u 2015. godini.

Primici državnog budžeta tokom desetogodišnjeg perioda kretali su se u rasponu od 42,1% BDP-a u 2006. do 59,2% u 2015. godini. U strukturi primitaka dominantan je udio izvornih prihoda dok je ostalo prihodovano iz drugih izvora finansiranja, uglavnom iz zaduživanja na inostranom tržištu. Izvorni prihodi državnog budžeta tokom posmatranog perioda kretali su se od 861,2 mil. eura u 2006. do 1.353,7 mil. eura u 2014. godini. Posmatrano kao procenat BDP-a najviša stopa prihoda od 42,2% bila je u 2008. godini, a najniža 34,6% u 2011. godini.

Tabela 7: Budžet (u mil. eura) /Izvor: Ministarstvo finansija

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
BDP (u mil.eura)	2.149,0	2.680,5	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0
Primici (ukupno)	905,7	1.166,2	1.324,9	1.539,1	1.374,0	1.371,2	1.451,1	1.633,3	1.900,2	2.167,3
Izvorni prihodi	861,2	1.128,3	1.287,2	1.169,3	1.140,4	1.129,1	1.121,0	1.243,4	1.353,7	1.326,7
Finansiranje	44,5	37,9	37,7	369,8	233,6	242,0	330,1	389,8	546,5	840,6
Izdaci	788,1	951,3	1.272,0	1.301,4	1.252,6	1.318,8	1.316,6	1.444,8	1.460,8	1.618,0
-Kapitalni izdaci	-	82,5	73,4	112,4	63,2	67,1	76,0	77,2	67,7	228,0
Suficit/deficit	73,2	177,0	15,2	-132,1	-112,2	-189,7	-195,6	-201,4	-107,1	-291,3

Ukupni izdaci budžeta bilježe rast od 2006. godine sa manjim oscilacijama do danas. U 2007. godini su imali najniže učešće u BDP-u od 35,5%, a najviše u 2015. godine od 45,0% BDP-a.

Budžetski izdaci dijele se na tekući budžet, budžet državnih fondova, kapitalni budžet i ostale izdatke.

Kapitalni izdaci iz budžeta obuhvataju sve izdatke nastale po osnovu isplata za izgradnju i kupovinu novih kapaciteta namijenjenih javnoj potrošnji, proširenju kapaciteta, rekonstrukciji ili tehničkoj racionalizaciji, a čiji se efekti očekuju u periodu dužem od godinu dana. Izdaci za ove namjene odnose se na izgradnju objekata saobraćajne i komunalne infrastrukture, uređenje zemljišta, investiciono održavanje, kao i izgradnju objekata u funkciji unapređenja društvenog standarda (kao što su bolnice, domovi zdravlja, vrtići i slično). U prethodnih deset godina ukupni kapitalni izdaci su iznosili 847,5 mil.eura. Zahvaljujući tome vršena je izgradnja sportskih objekata, objekata obrazovanja, kulture, zdravstva, socijalnog staranja, modernizacija puteva, probijanje tunela, izgradnja mostova, vodovodne i kanalizacione mreže, graničnih prelaza, kao i drugih infrastrukturnih objekata⁶.

Ukupan državni dug u desetogodišnjem periodu kretao se u rasponu od 27,5% BDP-a odnosno 737,2 mil. eura u 2007. do 64,1% odnosno 2.304,3 mil eura u septembru 2015. godine. Posmatrano kao procenat BDP-a javni dug je bio najniži 2007. godine.

Unutrašnji dug, nakon naglog rasta u 2007. godini, ima trend smanjenja. U septembru 2015. godine iznosio je 9% BDP-a, odnosno 329,2 mil. eura. U periodu od 2006. do 2008. godine došlo je do smanjenja ino duga od kada ima trend rasta. Tokom 2009. godine spoljni dug porastao je na 54,9% BDP-a, a u septembru 2015. godine iznosio je 1.975,1 mil. eura.

⁶ Direkcija javnih radova je u realizaciju različitih projekata u prethodnom desetogodišnjem periodu uložila 423,1 mil.eura. Direkcija za saobraćaj uložila je 433,3 mil. eura, a planirana ulaganja do 2018. godine iznose 289,5 mil. eura.

Tabela 8: Javni dug (u mil. eura) /Izvor: Ministarstvo finansija

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.*
BDP (u mil.eura)	2.149,0	2.680,5	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0
Unutrašnji dug	191,1	462,1	413,0	440,3	358,3	419,8	404,5	500,0	381,2	329,2
Spoljašnji dug	504,0	275,1	481,7	699,9	912,4	1.063,7	1.295,0	1.433,0	1.561,7	1.975,1
Javni dug	701,1	737,2	894,7	1.140,2	1.270,7	1.843,5	1.699,5	1.933,0	1.942,9	2.304,3

4. EKSTERNI SEKTOR

4.1. TEKUĆI RAČUN PLATNOG BILANSA

Tekući račun platnog bilansa, u prethodnih deset godina, konstantno je negativan zbog velikog deficita u robnoj razmjeni sa inostranstvom. Ostale stavke tekućeg računa uglavnom su pozitivne.

Deficit tekućeg računa u 2015. godini je iznosio 481,9 mil. eura i niži je u odnosu na deficit ostvaren u 2006. godini za 191,6 mil. eura ili 28,5%. Izrazito visok deficit Crna Gora je ostvarila u period od 2006. do 2009. godine, odnosno prije i za vrijeme finansijske krize, zbog visokog uvoza roba. Postepeno smanjenje deficita tekućeg računa počinje od 2009. godine, a u 2015. je ostvaren najniži deficit u posmatranom periodu. Učešće deficita tekućeg računa u BDP-u kretalo se skoro od 50%, koliko je iznosilo u 2008. godini, do nivoa od 13,4% u 2015. godini.

Tabela 8: Tekući račun platnog bilansa (u mil.eura) /Izvor: CBCG

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Tekući rač. plat. bilansa	-673,5	-1.058,7	-1.535,2	-830,3	-710,2	-573,4	-587,6	-486,6	-525,8	-481,9
Saldo roba	-966,2	-1.544,4	-2.025,3	-1.321,6	-1.267,2	-1.306,2	-1.389,2	-1.328,6	-1.376,4	-1.462,6
Saldo usluga	166,2	295,0	371,2	400,6	464,3	589,2	612,2	653,2	690,3	789,2
Saldo roba i usluga	-800,0	-1149,4	-1654,1	-921,0	-802,9	-717,0	-777,0	-675,4	-686,1	-673,4
Primarni dohodak	36,2	31,3	45,8	5,4	-21,7	26,3	53,8	65,5	45,9	92,8
Sekundarni dohodak	90,2	59,4	73,1	85,4	114,4	117,3	135,5	123,2	117,4	98,8
BDP	2.149,0	2.807,9	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0
Tekući račun (% BDP-a)	40,3	37,7	49,7	27,8	22,7	17,6	18,5	14,5	15,2	13,4

Primarni dohodak je u 2015. godini u odnosu na 2006. povećan preko 2,5 puta, dok je sekundarni dohodak u istom period veći 9,5%. Na računu primarni dohodak evidentiraju se naknade zaposlenim – prihodi i rashodi, zatim dohodak

od direktnih, portfolio i ostalih investicija. Prihodi od naknada zaposlenih u inostranstvu bilježe stalan rast i u 2015. godini su iznosili 230 mil. eura, što je 3,7 puta više u odnosu na 2006. godinu, dok su naknade zaposlenih nerezidenata iznosile 15,5 mil. eura i veće su 3,4 puta u odnosu na 2006. godinu. Dohodak od direktnih, portfolio i ostalih investicija uglavnom je negativan, jer su rashodi veći od prihoda. Uprkos tome saldo primarnog dohotka je zahvaljujući velikom prilivu prihoda zaposlenih u inostranstvu konstantno bio pozitivan (izuzev 2010. godine).

Račun sekundarnog dohotka takođe konstantno bilježi suficit, gdje su ostvareni prihodi u 2015. godini iznosili 172 mil. eura i veći su za 58% u odnosu na 2006. godinu. Ostvareni prihodi odnose se na transfere državi i ostalim sektorima gdje dominiraju lični i ostali tekući transferi. To su plate koje naši radnici, na privremenom radu u inostranstvu, šalju svojim porodicama, zatim, lični transferi migranata, penzije i druga socijalna primanja.

Crna Gora tradicionalno najveći priliv doznaka ostvaruje iz Italije, Srbije, Njemačke, SAD, Ruske Federacije, Švajcarske i Velike Britanije. Finansijska pomoć tj. doznake koje crnogorski iseljenici šalju svojim porodicama su veoma značajni. Osnovna karakteristika doznaka jeste da se radi o veoma stabilnom izvoru sredstava. Ta stabilnost je naročito bila izražena tokom globalne finansijske krize, kada uprkos krizi, nije došlo do pada priliva doznaka već se naprotiv, desio porast. Osim doznaka, odnosno slanja novca porodici, kupovina nekretnina je vrlo čest način ulaganja naše dijaspore u Crnu Goru.

Tabela 9: Razmjena roba i usluga (u mil.eura) /Izvor: CBCG; MONSTAT

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Izvoz robe	462,0	483,4	450,4	296,3	356,6	476,5	391,8	395,7	357,5	325,2
Uvoz robe	1.428,2	2.027,8	2.475,7	1.617,9	1.623,8	1.782,7	1.781,0	1.724,3	1.733,9	1.787,8
Saldo robne razmjene	-966,2	-1.544,4	-2.025,3	-1.321,6	-1.267,2	-1.306,2	-1.389,2	-1.328,6	-1.376,4	-1.462,6
Saldo rob.raz (% BDP)	45,0	55,0	65,6	44,3	40,5	40,0	43,7	39,5	39,8	40,7
Prihodi od usluga	418,0	673,0	776,0	731,5	801,0	906,0	997,5	994,4	1.030,6	1.213,9
Rashodi usluga	251,8	278,0	404,8	331,0	336,7	316,8	385,3	341,2	340,3	424,7
Saldo usluga	166,2	395,0	371,2	400,5	464,3	589,2	612,2	653,2	690,3	789,2
Saldo raz.usluga (% BDP)	7,7	14,1	12,0	13,4	14,9	18,0	19,2	19,4	20,0	21,9
Deficit raz. roba i usluga	-800,0	-1.149,3	-1.654,1	-921,0	-802,9	-717,0	-777,0	-675,4	-686,1	-673,4
Deficit raz.roba i usluga(% BDP)	37,2	40,9	53,6	30,9	25,6	22,0	24,4	20,1	19,8	18,7
BDP u tekućim cijenama	2.149,0	2.807,9	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.595,0

U robnoj razmjeni sa inostranstvom ostvaren je pad izvoza za 30% u 2015. u odnosu na 2006. godinu i po vrijednosti je najniži ostvareni izvoz u desetogodišnjem periodu (izuzev 2009. krizne godine, kada je vrijednost izvoza bila daleko najmanja). Vrijednost izvoza u 2015. godini predstavlja svega 9% ostvarenog BDP-a, dok je u 2006. godini taj procenat iznosio 21,5%. Posmatrajući strukturu izvoza najveća promjena odnosi se na pad prihoda od izvoza obojenih metala, gvožđa i čelika.

Vrijednost uvoza u posmatranom periodu kretala se od 1,4 mlrd. eura koliko je iznosila u 2006. do 2,5 mlrd. eura u 2008. godini, odnosno od 66% BDP-a u 2006. do 80% u 2008. godini. U 2015. godini vrijednost uvoza je u BDP-u učestvovala sa 49,7%.

Deficit robne razmjene imao je najniže učešće u BDP-u u 2013. godini 39,5%, a najveće u 2008. godini 65,6%, dok je u 2015. iznosio 40,7%. I dalje veoma skroman odnos izvoza i uvoza roba ukazuje na potrebu za daljom promocijom i podsticanjem ulaganja u proizvodnju namijenjenu izvozu, supstituciju uvoza, odnosno na stvaranje uslova za povećanje konkurentnosti domaćih proizvođača i produktivnosti domaće radne snage.

Rast eksterne tražnje je pozitivno uticao na kretanja na računu usluga na kojem je suficit u stalnom porastu i kretao se od 166,2 mil. eura u 2006. do 789,2 mil. eura u 2015. godini ili 4,7 puta više. Učešće suficita usluga u BDP-u je povećano sa 7,7% koliko je iznosilo u 2006. godini do 21,9% deset godina kasnije. Prihodi od usluga su u desetogodišnjem periodu povećani za 2,9 puta, sa 418 mil. eura u 2006. na 1,2 mlrd 2015. godine. Rashodi od usluga u posmatranom periodu porasli su za 68,7%.

Najniži deficit razmjene roba i usluga u desetogodišnjem periodu ostvaren je u 2015. godini 673,4 mil. eura ili 18,7% BDP-a, dok je u 2006. godini iznosio 37,2% BDP-a (u 2008. godini deficit je iznosio čak 53,6% BDP-a za tu godinu).

4.1.1. ROBE

Vrijednost ukupne robne razmjene u proteklom desetogodišnjem periodu se kretala u rasponu od 1,9 do 2,9 mlrd. eura, a najveća je bila u 2008. i 2009. godini. Do povećanja razmjene je došlo, prije svega, zbog visokog rasta uvoza, dok je izvoz roba u blagom padu. U 2015. godini je ostvarena najmanja vrijednost izvoza (izuzev 2009. godine kada je kao posljedica krize ostvaren daleko najmanji izvoz), dok je vrijednost uvoza u 2015. godini najveća u poslednjih sedam godina.

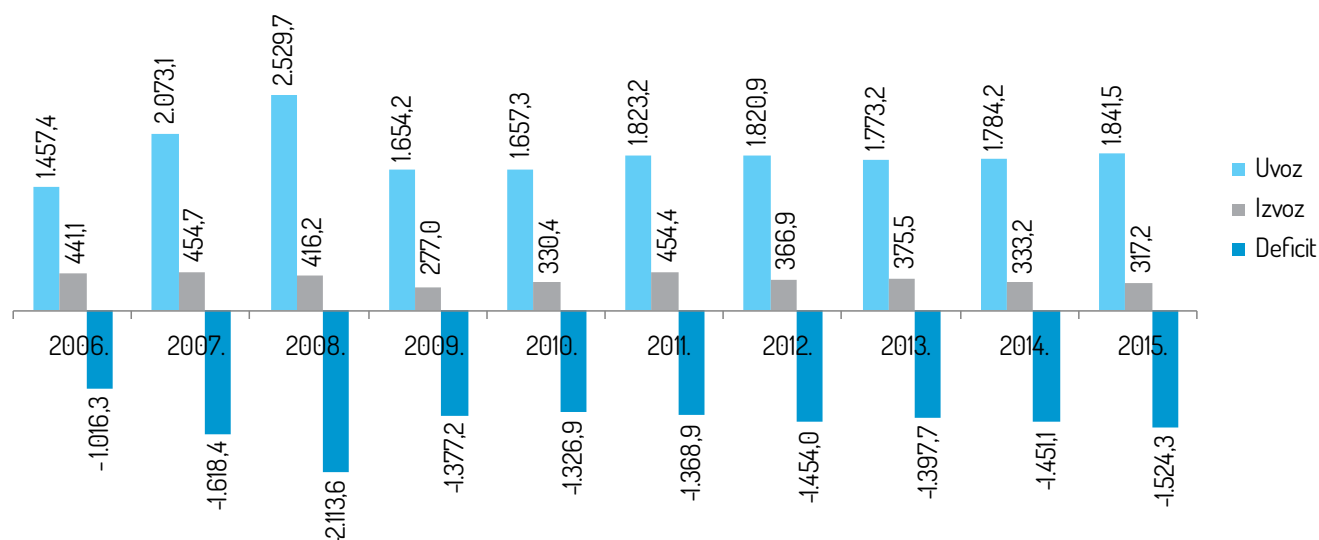
Tabela 10: Robna razmjena Crne Gore sa inostranstvom (u mil. eura) /Izvor: MONSTAT

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Ukupna rob.razmjena	1.898,5	2.527,8	2.945,9	1.931,2	1.987,7	2.277,6	2.187,8	2.148,7	2.117,4	2.158,7
Izvoz	441,1	454,7	416,2	277,0	330,4	454,4	366,9	375,5	333,2	317,2
Uvoz	1.457,4	2.073,1	2.529,7	1.654,2	1.657,3	1.823,2	1.820,9	1.773,2	1.784,2	1.841,5
Deficit	-1.016,2	-1.618,4	-2.113,6	-1.377,2	-1.326,9	-1.368,9	-1.454,0	-1.397,7	-1.451,1	-1.524,3
% pokrив. uvoza izvozom	30,3	21,9	16,5	16,7	19,9	24,9	20,1	21,2	18,7	17,2

Smanjenje izvoza i rast uvoza rezultirali su ostvarenjem visokog robnog deficita koji je u 2015. godini veći za 50% u odnosu na 2006. godinu, a stepen pokrivenosti uvoza izvozom je smanjen za 13 indeksnih poena (sa 30,3% na 17,2%).

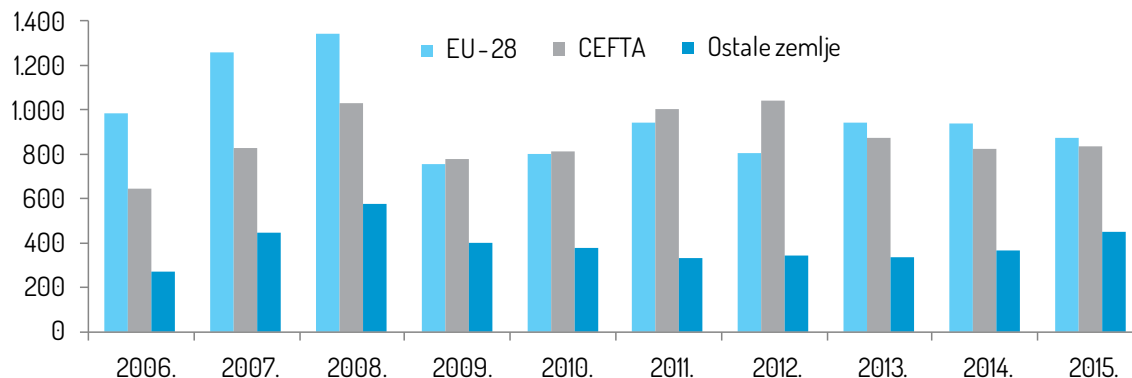
Grafik 19: Robna razmjena Crne Gore (u mil. eura) /Izvor: MONSTAT

U trgovini sa inostranstvom primjetan je trend povećanja trgovina finalnim proizvodima u odnosu na sirovine i poluproizvode. Crna Gora je uvozno zavisna zemlja, ali je nesporno da bi se uvoz mogao znatno smanjiti supstitucijom uvoznih proizvoda domaćom proizvodnjom.

Kada se posmatra regionalna usmjerenost robne razmjene primjetno je da su zemlje EU do 2009. godine bile glavni spoljnotrgovinski partneri Crne Gore sa učešćem od 45,5%–51,8% u ukupnoj robnoj razmjeni. U periodu 2009–2013. godine primat u ukupnoj razmjeni preuzimaju zemlje CEFTA sa učešćem od 40,3%–47,5%. Sredinom 2012. godine Hrvatska je postala članica EU, tako da je od 2013. godine EU ponovo glavni spoljnotrgovinski partner do danas. Iako je EU bila glavni spoljnotrgovinski partner šest godina, njeno učešće u ukupnoj razmjeni se smanjilo sa 51,8% u 2006. na 40,5% u 2015. godini.

Grafik 20: Regionalna usmjerenost robne razmjene /Izvor: MONSTAT

Zemlje CEFTA su sa učešćem od 40,2% u ukupnoj robnoj razmjeni u 2009. godini postale glavni spoljnotrgovinski region, i najveće učešće su ostvarile u 2012. godini 47,5%, a njihovo učešće u 2015. godini je iznosilo 38,7%.

Učešće ostalih zemalja u ukupnoj razmjeni sve više dobija na značaju, tako da je povećano sa 14,3%, koliko je iznosilo u 2006. na 20,8% u 2015. godini, što znači da se više od petine ukupne razmjene realizuje sa trećim zemljama (Kina, Turska, Japan, Brazil,...).

Izvoz proizvoda u ovom periodu realizovan je u više od 80 zemalja, ali je koncentracija izvoza velika, tako da je 70-80% izvoza skoncentrisano na 10 zemalja, glavnih spoljnotrgovinskih partnera Crne Gore.

U periodu 2006-2008. godine glavni izvozni partner bila je Italija (zbog izvoza aluminijuma), a od 2009. godine do danas to je Srbija. Učešće Srbije se kretalo od 17,6% u 2011. do 35,5% u 2013. godini. Visok porast učešća u izvozu u odnosu na 2006. godinu ostvarile su BiH, Kosovo i Albanija (2006.godine ukupno učešće ove tri zemlje iznosilo je 5,4%, a u 2015. godini iznosi 19,8%). U zavisnosti gdje se izvezio aluminijum, važniji partneri, pored Italije su bili i Mađarska, Grčka, Slovenija, Hrvatska.

Tabela 11: Učešće pojedinih zemalja u izvozu (u procentima) /Izvor: MONSTAT

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Srbija	24,9	21,6	24,4	27,9	22,7	17,6	22,7	35,5	24,0	22,1
Italija	40,7	31,9	31,1	11,9	14,8	6,8	3,4	4,2	10,5	12,6
BiH	4,2	3,6	4,8	6,4	7,3	4,9	7,5	4,9	9,6	9,3
Slovenija	4,4	6,3	9,0	8,8	6,2	6,7	7,9	9,6	4,0	3,8
Grčka	11,4	13,3	12,8	17,3	17,1	8,6	1,0	1,0	1,0	1,0
Mađarska	7,2	13,9	2,2	4,2	8,8	8,8	16,9	4,9	1,0	1,0
Kosovo	0,3	0,8	3,5	5,9	5,5	5,2	6,3	5,1	6,4	6,3
Njemačka	0,8	1,1	2,6	1,0	1,0	4,5	3,9	3,5	1,8	4,7
Albanija	0,9	1,4	1,4	2,2	2,5	2,3	2,1	3,2	4,6	4,2
Hrvatska	1,7	1,1	1,2	3,3	1,2	10,1	22,8	15,9	9,9	1,0

Glavni uvozni partner Crne Gore je takođe Srbija. Učešće Srbije u ukupnom uvozu kretalo se od 24,1% u 2008. do 29,7% u 2011. godini, a u 2015.godini iznosilo je 28,2%.

Tabela 12: Učešće pojedinih zemalja u uvozu (u procentima) /Izvor: MONSTAT

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Srbija	25,7	24,2	24,1	27,0	26,1	29,7	29,3	28,5	26,9	28,2
Njemačka	11,5	10,4	8,9	6,7	7,1	6,1	6,4	6,6	6,4	6,3
Italija	9,7	10,0	7,8	6,4	6,0	6,4	6,2	6,6	6,5	6,4
Grčka	4,5	3,7	7,2	6,0	7,0	7,9	8,7	8,4	8,1	6,2
Kina	3,9	4,8	4,9	5,5	5,4	5,7	7,2	8,1	7,4	10,3
BiH	2,9	3,7	4,5	5,5	7,5	7,8	6,8	7,1	7,1	6,5
Hrvatska	4,4	4,1	4,	4,9	4,8	5,1	6,1	5,5	6,0	6,0
Slovenija	3,8	3,8	3,5	3,8	3,6	4,4	4,0	3,6	3,2	3,1
Turska	0,9	1,1	1,2	1,5	1,7	1,4	1,6	1,9	2,0	2,3
Španija	1,0	1,2	1,1	1,4	1,4	1,3	1,2	2,1	1,9	1,7

U proteklom desetogodišnjem periodu najveći porast učešća u uvozu ostvaruje Kina sa 3,9% u 2006.godini na 10,1% u 2015. godini i BiH sa 2,9% u 2006.godini na 6,5% u 2015. dok je najveći pad učešća imala Njemačka (sa 11,5% u 2006. na 6,3% u 2015. godini).

Osnovna karakteristika crnogorskog izvoza, osim niskog nivoa, je i skroman asortiman proizvoda, na šta upućuje podatak da dvanaest grupa proizvoda čine 81% ukupnog izvoza.

Glavni izvozni proizvodi su obojeni metali odnosno aluminijum. Vrijednost izvoza aluminijuma u desetogodišnjem periodu je smanjena preko 3,6 puta, sa 255 mil.eura, koliko je iznosila u 2006. na 69,4 mil. eura u 2015. godini, što je najniže u ovom periodu. Drugi po vrijednosti izvozni proizvod je električna energija, čiji je najveći izvoz ostvaren u 2013. godini 96 mil. eura, odnosno 25,6% ukupnog izvoza. Izvoz gvožđa i čelika u 2015. godini od 21 mil. eura i učešće od 6,6% je najveće u posljednjih šest godina, a daleko je niže u odnosu na 2008. godinu, kada je izvoz ovih proizvoda iznosio 95 mil. eura. Drvo i proizvodi od drveta sa učešćem u izvozu od 9,1% u 2015.godini su takođe značajni izvozni proizvodi, ali zabrinjava činjenica da se još uvijek 90% ovog izvoza odnosi na sirovinu, odnosno, neobrađeno ili grubo obrađeno drvo. Ukupan izvoz hrane, pića i duvana u 2015. godini iznosio je 53,2 mil. eura ili 17% ukupnog izvoza i veći je za 45,7% u odnosu na 2006. godinu. Ovo povećanje, prije svega, je rezultat povećanja izvoza hrane oko 2,2 puta, duvana preko 11 puta, dok je izvoz pića niži 12%.

U uvozu su najzastupljeniji proizvodi iz grupe hrana i piće, koji su u 2015. godini bili preko dva puta veći u odnosu na 2006. godinu, a u ukupnom uvozu učestvuju sa 24%. Treba napomenuti da se značajan dio proizvoda uvozi kao sirovina za dalju preradu, a evidentan je i uvoz prehrambenih proizvoda koje Crna Gora ne proizvodi ili pak nema komparativne prednosti za njihovu proizvodnju. Druga grupa proizvoda po vrijednosti uvoza su mašine i transportni uređaji koji u ukupnom uvozu učestvuju sa 22,5% od čega je najveće učešće drumskih vozila, zatim električnih mašina i uređaja i telekomunikacione opreme. Od 2009. godine uvoz ove grupe proizvoda bilježi manje oscilacije, ali je znatno niži u odnosu na 2007. i 2008. godinu naročito uvoz drumskih vozila koji je niži preko 50% u odnosu na 2008. Proizvodi svrstani po materijalu su treća

grupa proizvoda po vrijednosti uvoza sa učešćem od 15,3% u ukupnom uvozu u 2015. godini, a odnose se na obojene metale, nemetale, gvožđe i čelik, drvo, tekstil, hartiju, i bilježe rast od 15% u odnosu na 2006. Uvoz raznih gotovih proizvoda, gdje spadaju montažne zgrade, sanitarni uređaji, namještaj i djelovi namještaja, odjeća i obuća od 252 mil. eura najveći je u prethodnom desetogodišnjem periodu. Mineralna goriva i maziva i električna energija učestvuju sa 10% u ukupnom uvozu, a uvezeno je 199 mil. eura, što je najniže u prethodnih deset godina. Uvoz nafte i njenih derivata je iznosio 148 mil. eura. Uvoz električne energije je iznosio 40,5 mil. eura i niži je za 49% od prethodne godine, prije svega zbog smanjene potrošnje u Kombinat aluminijuma.

4.1.2. USLUGE

U razmjeni usluga Crna Gora konstantno ostvaruje suficit, kojim se djelimično ublažava visok robni deficit i popravljaju platni bilans zemlje.

Tabela 13: Razmjena usluga (u mil.eura) /Izvor: CBCG

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Saldo usluga	166,2	395,0	371,2	400,5	464,3	589,2	612,2	653,2	690,3	789,2
Prihodi	418,0	673,0	776,0	731,5	801,0	906,0	997,5	994,4	1030,6	1.213,9
Rashodi	251,8	278,0	404,8	331,0	336,7	316,8	385,3	341,2	340,3	424,7
Transport	-23,1	-28,3	-44,5	-2,6	20,8	31,6	41,6	42,6	45,6	63,9
Prihodi	56,8	72,0	92,0	99,0	130,1	150,4	166,4	173,1	176,9	214,6
Rashodi	79,9	100,3	136,5	101,6	109,3	118,8	124,8	130,5	131,3	150,7
Turizam-putovanja	251,1	432,6	511,2	490,4	517,2	591,4	612,6	629,7	646,8	772,8
Prihod	271,4	459,5	540,7	525,7	552,1	619,5	643,1	665,6	682,3	813,0
Rashod	20,3	26,9	29,5	35,3	34,9	28,1	30,5	35,9	35,5	40,2
Građevinske usluge	-49,8	13,1	-14,5	-13,7	-17,1	10,8	-1,5	33,0	28,2	-2,8
Prihod	271	48,9	50,6	27,7	26,8	32,3	34,3	41,3	48,2	45,4
Rashod	76,9	35,8	65,1	41,4	43,9	21,5	35,8	8,3	20,0	48,2
Ostale pos.usluge	-10,0	-11,2	-54,1	-44,6	-30,9	-22,9	-18,2	-47,1	-24,6	-40,2
Prihod	28,4	46,6	39,9	29,1	39,7	48,7	94,3	42,8	48,2	50,8
Rashod	38,4	57,8	94,0	73,7	70,6	71,6	112,5	89,9	72,8	91,0
Ostale usluge	-2,0	-11,2	-26,9	-28,9	-25,7	-21,6	-22,3	-5,0	-5,6	-4,5
Prihod	34,2	45,9	52,8	50,0	52,3	55,1	59,4	71,5	75,0	90,1
Rashod	36,2	57,1	79,7	78,9	78,0	76,7	81,7	76,5	80,6	94,6

Prihodi od usluga su u stalnom porastu i u 2015. godini su dostigli nivo od 1,2 mlrd. eura, a u odnosu na 2006. godinu su veći 2,9 puta. Saldo usluga takođe ima tendenciju stalnog rasta i u ovom periodu se kretao od 166,2 do 789,2 mil. eura, odnosno veći je preko 4,7 puta.

Tabela 14: Struktura usluga (u mil.eura) /Izvor: CBCG

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Transport	-23,1	-28,3	-44,5	-2,6	20,8	31,6	41,6	42,6	45,6	63,9
Turizam	251,1	432,6	511,2	490,4	517,2	591,4	612,6	629,7	646,8	772,8
Građevinske usluge	-49,8	13,1	-14,5	-13,7	-17,1	10,8	-1,5	33,0	28,2	-2,8
Ostale poslov. usluge	-10,0	-11,2	-54,1	-44,6	-30,9	-22,9	-18,2	-47,1	-24,6	-40,2
Ostale usluge	-2,0	-11,2	-26,9	-28,9	-25,7	-21,6	-22,3	-5,0	-5,6	-4,5
Saldo usluga	166,2	395,0	371,2	400,5	464,3	589,2	612,2	653,2	690,3	789,2

U strukturi usluga najveće je učešće usluga u turizmu, i njihov saldo je uvijek pozitivan, što i rezultira konstantnim suficitom u razmjeni usluga.

Druge po vrijednosti su usluge transporta, čiji prihodi takođe bilježe konstantan rast, ali su do 2009. godine rashodi bili veći od prihoda i saldo ovih usluga je bio negativan. Od 2010. do 2015. godine prihodi od transporta su bili veći od rashoda, odnosno, i usluge transporta bilježe suficit u razmjeni.

Kod građevinskih usluga ostvarenih u ovom periodu, većinom su rashodi bili veći od prihoda, odnosno ostvarivan je deficit u razmjeni.

Kod ostalih poslovnih usluga i ostalih usluga rashodi su konstantno bili veći od prihoda i bilježen je stalan deficit u razmjeni, koji je korigovan visokim suficitom u sektoru turizma, tako da je ukupan saldo svih usluga bio konstantno pozitivan.

Ostvareni suficit u sektoru usluga u 2006. godini je predstavljao 7,7% BDP-a, a suficit ostvaren u 2015. godini čini 21,9% BDP-a, i to je najveće učešće u posmatranom desetogodišnjem periodu. Visok suficit u sektoru usluga u značajnoj mjeri pokriva ostvareni visok deficit u razmjeni roba.

Saldo razmjene roba i usluga u 2006. godini je učestvovao sa 37,2% u BDP-u, a u 2015. godini to učešće je iznosilo 18,7% upravo zbog ostvarenog visokog suficita u sektoru usluga.

4.2. STRANE DIREKTNE INVESTICIJE

U periodu 2006-2015. godine u Crnu Goru je investirano ukupno 7,3 mlrd. eura. Priliv SDI je bio na veoma visokom nivou u periodu prije i za vrijeme finansijske krize, kada je dostigao i rekordan iznos od 1,22 mlrd. eura, odnosno 41,1% BDP-a. U posljednjih šest godina priliv SDI se kretao od 14,3% BDP-a, koliko je bilo u 2013. do 21,1% u 2015. godini.

Tabela 15: Priliv SDI (u mil. eura) /Izvor: CBCG

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	Ukupno
Investicije u komp. i banke	252,1	377,6	261,4	882,9	261,0	157,7	212,7	76,3	80,4	349,2	2.911,3
Prodaja nekretnina	337,9	513,9	320,1	170,5	186,8	184,3	226,2	202,0	181,0	141,1	2.463,8
Interkompanijski dug	48,1	165,6	258,1	170,0	172,8	132,6	162,5	188,8	230,3	255,2	1.784,0
Ostalo	9,2	0,1	7,7	0,6	32,3	20,1	32,2	12,1	6,5	12,0	132,8
Ukupno bruto priliv SDI	647,3	1.057,2	847,3	1.224,0	652,8	494,7	633,7	479,2	498,1	757,4	7.291,7
Ukupno neto priliv SDI	470,0	567,8	581,9	1.066,5	552,1	389,1	461,6	323,9	353,9	619,3	5.386,1
SDI/BDP	30,1	37,6	27,5	41,1	20,9	15,1	19,9	14,3	14,4	21,1	

Najveći priliv ostvaren je po osnovu privatizacije, dok se mali dio stranih ulaganja odnosio na nove investicije (greenfield oko 10%). Ulaganja koja rezultiraju izvozom i povećanjem dodate vrijednosti nijesu bila dominantna, a ostvaren je visok priliv po osnovu ulaganja u nekretnine, naročito u periodu 2006-2008. godine. Od ukupno ostvarenog priliva u posmatranom periodu 40% je investirano u preduzeća i banke, 34% u prodaju nekretnina, 24% je interkompanijski dug, a 2% su ostala ulaganja.

Najveći dio priliva SDI bio je usmjeren prema turizmu, bankarstvu, industriji - metalskoj i elektro, kao i telekomunikacijama.

Priliv stranih direktnih investicija se prati preko ITRS sistema (International transaction reporting system), što znači da se kao zemlja porijekla registruje ona zemlja iz koje je priliv novca došao. Do danas su SDI zabilježene iz 112 zemalja. Najveći strani investitori su Rusija, zemlje EU, Švajcarska i Srbija. Preko 81% priliva SDI u posmatranom periodu ili 5,9 mlrd. eura realizovano je iz šesnaest zemalja svijeta. Ovo su ujedno zemlje čija su ukupna ulaganja u navedenom periodu premašila 100 mil. eura, što upućuje na zaključak da je koncentracija priliva dosta velika.

Tabela 16: Najznačajniji strani investitori u periodu od 2006.do 2015.godine /Izvor: CBCG

	<i>Zemlja porijekla SDI</i>	<i>SDI u mil. eura</i>	<i>% u ukupnom prilivu SDI</i>
1.	Ruska Federacija	1.182,5	16,2
2.	Italija	598,2	8,2
3.	Austrija	584,6	8,0
4.	Švajcarska	573,4	7,9
5.	Kipar	424,0	5,8
6.	Holandija	386,3	5,3
7.	Srbija	380,1	5,2
8.	Velika Britanija	357,6	4,9
9.	Slovenija	307,1	4,2
10.	Madjarska	285,6	3,9
11.	Njemačka	197,1	2,7
12.	Panama	156,5	2,1
13.	SAD	150,8	2,1
14.	Djevičanska Ostrva (GBP)	120,8	1,7
15.	Ujedinjeni Arapski Emirati	115,1	1,6
16.	Luksemburg	111,8	1,5
	Ukupno	7.291,8	100,0

Priliv SDI je faktor koji je u najvećoj mjeri uticao na ekonomski razvoj, obzirom da Crna Gora nema dovoljne sopstvene akumulacije, pa je u velikoj mjeri usmjerena na strane izvore finansiranja. Između realizacije SDI i njenog efekta na ekonomski rast postoji određeno vremensko kašnjenje, odnosno, potreban je određeni vremenski period da bi se investicija aktivirala, što znači da se u narednom periodu mogu očekivati značajni efekti kao rezultat aktiviranja tekućih SDI.

Visok priliv SDI je imao značajne efekte na rast depozita i samim tim bankarskog sistema i tržišta kapitala. Rast depozita nastao je po dva osnova, kao rezultat prodaje imovine i nekretnina i kroz dolazak kredibilnih stranih investitora na crnogorsko tržište, koji su postali značajni klijenti bankarskog sistema i kao deponenti i kao korisnici kredita. Proces stranog investiranja je imao značajan efekat i na budžet, jer je sa povećanjem privredne aktivnosti došlo i do rasta budžetskih prihoda, a sačuvan je i značajan broj radnih mjesta.

Međutim, SDI su imale i neke negativne efekte, kao što je rast deficita tekućeg računa platnog bilansa. S jedne strane, to je posljedica ubrzanog investiranja, jer su strani investitori vršili dodatna ulaganja u preduzeća koja su kupili, da bi povećali njihovu konkurentnost. Za nova ulaganja strani investitori su najčešće uvozili opremu i materijal pa je došlo do visokog ras-

ta uvoza. Prodajom imovine preduzeća i naročito prodajom nekretnina, došlo je do rasta životnog standarda jednog broja građana, a samim tim i do povećane potrošnje, pa smo nekoliko godina imali visok uvoz automobila, plovila, razne opreme za domaćinstvo i drugih potrošnih dobara, koja nemaju uticaja na povećanje privredne aktivnosti i izvoza.

Karakteristika SDI u zadnjih nekoliko godina je pojačan interes stranih investitora za sektor energetike, poljoprivrede i turizma, što su najpovoljnije investicije koje podstiču rast produktivnosti i tehnološki razvoj.

U cilju privlačenja SDI Crna Gora je kreirala atraktivan pravni okvir, koji uključuje „nacionalni tretman stranca“, što znači da strani investitori imaju ista prava kao i domaći. Zakonom su, takođe, predviđene i druge mjere kojima se podstiču strani investitori.

Decembra 2011. godine Vlada Crne Gore je usvojila „Program podsticaja razvoja biznisa“ koji ima za cilj podsticanje razvoja mikro i malih proizvodnih preduzeća na infrastrukturno opremljenom zemljištu, povećanje zaposlenosti u manje razvijenim opštinama, kao i aktiviranje kapitala domaćih i inostranih investitora. Planirano je da biznis zona obuhvati i biznis inkubatore, tehnološke parkove i industrijske zone, čime bi se omogućilo povezivanje kompatibilnih djelatnosti i olakšalo poslovanje novoosnovanih mikro i malih preduzeća. Biznis zone mogu biti značajan generator ekonomije i ujedno predstavljaju šansu za povećanje izvoza, zapošljavanja, uravnoteženje između sektora proizvodnje i usluga i podsticaj djelatnostima koje će biti podrška proizvođačkim kapacitetima razvijenim u zonama.

U cilju unapređenja poslovnog ambijenta i povećanja konkurentnosti privrede januara 2015. godine usvojena je Uredba o podsticanju direktnih investicija kojom se definišu finansijski podsticaji za nove investicije. Ovim mjerama žele se privući novi investitori, povećati zaposlenost, naročito u manje razvijenim područjima, kao i doprinijeti uravnoteženju regionalnih razlika.

U narednom periodu izazov će biti privlačenje novih investitora i povećanje priliva investicija, posebno imajući u vidu postojeće makroekonomsko okruženje. Potrebno je stalno unapređenje investicione i poslovne klime, uz kontinuirani rad svih organa na državnom i lokalnom nivou, uklanjanje postojećih ograničenja poslovanju među kojima su siva ekonomija, nelikvidnost, pristup finansiranju, te smanjenje administrativnih barijera. Sa ciljem privlačenja kvalitetnih investitora nastavlja se promocija investicionih mogućnosti za ulaganja, posebno u projekte čija realizacija bi doprinijela rastu proizvodnje i izvoza (energetski sektor, poljoprivreda, infrastruktura, turizam...).

Visok potencijal za priliv SDI, kojeg čine resursi i ukupan zakonodavni okvir, osnova su za optimistička očekivanja i u predstojećem periodu, ali je potrebno uraditi još mnogo toga da bi se on u potpunosti realizovao.

4.2.1. INVESTICIONI PROJEKTI U TOKU

ENERGETIKA

Izgradnja podmorskog energetskog kabla između Italije i Crne Gore je jedan od najznačajnijih investicionih projekata u toku. Investicija je vrijedna više od 800 mil. eura, a projekat realizuje TO i Terna (Italija). Izgradnjom ovog kabla značajno će se ojačati elektroprenosna mreža, a istovremeno Crna Gora će se pozicionirati kao regionalni energetski čvor. Projekat bi trebalo da bude završen početkom 2017. godine.

U toku su i projekti izgradnje vjetroelektrana na Krnovu i Možuri. Ugovor o zakupu zemljišta i izgradnji vjetroelektrane na

lokalitetu Možura potpisan je 2010. godine sa konzorcijumom „Fersa & Čelebić“ u čijem sastavu se nalaze „Fersa Energias Renovables“ S.A. iz Španije i „Čelebić“ DOO iz Podgorice. Ugovorom je predviđena izgradnja vjetroelektrane instalisane snage do 46 MW, a period zakupa je 20 godina. Na lokalitetu Krnovo vjetroelektranu gradi konzorcijumom „MHI-IVICOM Consulting GmbH“ čiji članovi su: „Mitsubishi Heavy Industries“ iz Japana i „Ivicom Consulting“ GmbH iz Austrije. Ukupna instalisana snaga ove vjetroelektrane je 72 MW. Zemljište se daje u zakup na period od 20 godina, sa mogućnošću produženja do maksimalno 5 godina.

SAOBRAĆAJ

U sektoru saobraćaja 2015. godine počela je realizacija najvećeg infrastrukturnog projekta izgradnja autoputa Bar – Boljare, koji će biti dio SEETO regionalne saobraćajne mreže za Zapadni Balkan. SEETO put 4, će povezati Crnu Goru i Evropu. Autoput će početi Jadranskom obalom, preko glavnog grada, do granice sa Srbijom. Prva sekcija autoputa Smokovac – Uvač – Mateševo je trenutno u izgradnji, a procijenjeni troškovi su 809 mil. eura. Projekat obuhvata i izgradnju sekcija: Mateševo – Andrijevića, zaobilaznicu oko Podgorice (Smokovac – Tološi – Farmaci), Đurmani – Farmaci i Andrijevića – Boljare.

TURIZAM

Projektom Luštica Bay, u Tivtu, planirana je izgradnja turističkog resorta, koji uključuje 8 hotela, golf teren, 1.250 hotelskih jedinica, vila i apartmana, 2 luke i centar grada. Vrijednost investicije je 1,2 mlrd. eura. Investori su Orascom, Egipat i Švajcarska, a otvaranje se očekuje sledeće godine.

Portonovi, u Herceg Novom je projekat koji uključuje izgradnju luksuznog hotela, luke sa kapacitetom od 250 vezova, veliki broj barova, restorana i prodavnica. Izgradnja se vrši na 45.000 m². Vrijednost ove investicije je 500 mil. eura, a investitor je Azmont Investments. Italijanska firma „Impresa Pizzarotti“ je izabrana za izvođača radova hotela One and Only. Očekuje se da će kompletan resort biti gotov sledeće godine.

Porto Montenegro, u Tivtu. Resort u čijem je sastavu: luksuzan hotel od 5 zvezdica, barovi, restorani, prodavnice, nautički muzej, galerija, privatne zdravstvene klinike, sportski objekti i luksuzni apartmani. Vrijednost investicije je za sada 400 mil. eura, a investitori su do 6. maja 2016. godine bili Adriatic Marinas i PM Securites (Barbados) Inc, sada su investitori Investment Corporation Dubai.

4.2.2. PLANIRANI INVESTICIONI PROJEKTI

ENERGETIKA

Planiranom izgradnjom drugog bloka TE Pljevlja ostvario bi se strateški cilj u oblasti energetike – održavanje elektroenergetske nezavisnosti države, poboljšanje sigurnosti snabdijevanja potrošača, kao i poboljšanje stabilnosti i održivosti elektroenergetskog sistema Crne Gore. Plan razvoja predviđa da drugi blok TE „Pljevlja“ bude snage 220–300 MW, na lokaciji postojeće jedinice TE „Pljevlja“ i, električne efikasnosti ne manje od 38%. Ukupna vrijednost ove investicije je 338,5 mil. eura, a pregovori sa češkom kompanijom Škoda Praha su u toku.

U narednom periodu planiran je projekat Maoče, kojim je predviđeno davanje koncesija za eksploataciju uglja iz basena Maoče uz uslov izgradnje termoelektrane procijenjene snage od 500 MW. Dužina trajanja koncesije je 45 godina, sa mo-

gućnošću produženja 22,5 godine. Koncesione naknade za eksploataciju uglja će se obračunavati kao procenat prihoda od prodaje električne energije. Takođe, planiran je i projekat izgradnje 4 hidroelektrane na Morači, ukupne instalisane snage od 238,4 MW, sa prosječnom godišnjom proizvodnjom od 721 GWh. Proces izgradnje bi prema planu trajao 6 godina. Pored hidroelektrane na Morači, planirana je i izgradnja Hidroelektrane na Komarnici, sa prosječnom godišnjom proizvodnjom 232 GWh, i ukupno instalisanom snagom od 178 MW.

SAOBRAĆAJ

U planu je projekat rekonstrukcije i modernizacije željezničke pruge Beograd (Vrbnica) – Bar, koja će biti u skladu sa evropskim i glavnim međunarodnim željezničkim prugama. Ovim projektom će se postići interoperabilnost željezničkih pruga duž Koridora br. 10. Ukupna dužine pruge je 454,8 km, od čega je u Crnoj Gori 167,1 km, a u Srbiji 287,4 km. Vrijednost projekta je procijenjena na 250 mil. eura.

Projekat razvoja aerodroma Podgorica uključuje izgradnju novog terminala od 12.500 m², proširenje i rekonstrukciju manevarskog prostora i betoniranog terena na aerodromu, novo skladište, parking. Proširenje aerodroma u Podgorici, imaće značajan uticaj na turizam. Procijenjena vrijednost projekta je 95 mil. eura.

Jadransko-jonska cesta je strateški projekat Jugoistočne Evrope i Balkana, koja će obezbijediti koridor velikog kapaciteta i kvaliteta. Koridor će povezati Centralnu Evropu i sjevernu Italiju sa Jonskim poluostrvom preko Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Albanije i Grčke. Jadransko-jonska cesta proteže se duž obale Jadranskog i Jonskog mora, od Trsta u Italiji do Kalamate u Grčkoj, sa ukupnom dužinom od 1550 km. Glavna funkcija ceste na putu duž Crne Gore, je uključivanje u putnu mrežu visokog ranga, sa mogućnošću povezivanja svih puteva, magistralnih, regionalnih i drumskih. Planirano je da se magistrala u Crnoj Gori prostire od granice sa Hrvatskom, preko Herceg Novog, Boke Kotorske, Tivta, Budve, Bara, Ulcinja i Sukobina (granica sa Albanijom), gdje se završava. Planirana dužina puta kroz Crnu Goru je 110 km, a procijenjena vrijednost investicije je 880 mil. eura.

TURIZAM

U narednom periodu planirana je realizacija sledećih projekata:

- VIP luka, u Kotoru, koja podrazumijeva dugoročni zakup na period od 30 godina zemljišta i akvatorija u Bokotorskom zalivu. Planirana je izgradnja luke sa 150 vezova, sa administrativnom zgradom, komercijalnim objektima i hotelskim kompleksom visoke kategorije, koji će biti u službi nautičkog turizma (tri hotela ukupne površine 15.645 m²). Vrijednost ove investicije je 90 mil. eura. Tenderska priprema za ovaj projekat je u toku;
- Ostrvo Lastvica i Tvrđava Mamula, u Herceg Novom. Ovaj projekat predviđa rekonstrukciju Tvrđave Mamula, sa očuvanjem kulturnog nasledja i promocijom istorije ostrva. Projekat će sačuvati prirodni ambijent, kombinujući ga sa modernim hotelskim objektima. Investitori ovog projekta su: Orascom, Egipat i Švajcarska, a njegova procijenjena vrijednost je 15 mil. eura;
- Ada Bojana, u Ulcinju. Projekat je privatno – javno partnerstvo, dugoročni zakup, obuhvata razvoj zapadnog dijela ostrva, na poručju od oko 100 hektara (od 520 hektara ostrva), na kojem je planirana izgradnja turističkog kompleksa u čijem sastavu bi trebao da bude bar jedan hotel kategorije 4 – 5 zvjezdica, vile i druge vrste smještaja. Planirana vrijednost investicije je 200 miliona, a tenderska priprema je u toku;

- Njivice, u Herceg Novom, privatno - javno partnerstvo - dugoročni zakup (90 godina). Područje koje obuhvata 30.597 m² i akvatorijum od 7.313 m², je planirano za luku, hotel, apartmane i 5000 m² plaže. Procijenjena vrijednost investicije je 20 mil. eura. Tenderska priprema je u toku;
- Kolašin 1600 - ski resort. Kolašin se nalazi na južnom dijelu planine Bjelasica, površine 27,19 hektara, a ovaj projekat obuhvata izgradnju novog ski resorta Kolašin 1600. Novi ski resort obuhvata centralno naselje sa hotelima, apartmanima i javnim objektima, zonu sa pojedinačnim stambenim jedinicama i prostor za polazište žičare. Glavna žičara Kolašin 1600 je ski lift k8/D6C. Vrijednost investicije je 65 - 75 mil. eura. Poziv za dostavljanje ponuda je objavljen;
- Mediteran, na Žabljaku, privatno - javno partnerstvo, dugoročni zakup od 31 - 90 godina. Ovaj projekat obuhvata izgradnju novog turističkog resorta, na području bivšeg vojnog kompleksa od 13.951 m². Nalazi se na nadmorskoj visini od 1.456 metara, na najatraktivnijoj lokaciji nacionalnog parka Durmitor. Poziv za dostavljanje ponuda je objavljen.
- Valdanos se nalazi 4 km daleko od Ulcinja, i veoma je atraktivna destinacija za potencijalne investitore. Ova lokacija je u zaleđu pješčane obale duge preko 300 metara, pored koje je unikatni kompleks maslina. Projekat obuhvata izgradnju hotelskog kompleksa, objekta - edukacionog centra o maslinama, vila, koje se nalaze u sklopu hotelskog kompleksa, park šumu - za sport i rekreaciju i zonu maslinjaka. Model ulaganja: dugoročni zakup, u periodu od 31 do 90 godina. Procijenjena vrijednost projekta 200 mil. eura.
- Vranjina, na Skadarskom jezeru, projekat koji je uključen u prostorni plan za područja posebne namjene za nacionalni park Skadarsko jezero. Planskim dokumentom je predviđena izgradnja 30 objekata sa 61 ležajem i javna zona sa uslužnim sadržajima. Javna zona treba da sadrži 30 objekata, između ostalog, info punkt i suvernirnicu, restoran zdrave hrane koja se nabavlja od lokalnog stanovništva, salu za organizaciju konferencija, wellness i SPA zonu, kao i biciklističku stazu koja ide od Vranjine do manastira Sveti Nikola i dalje kroz zonu park šume. Poziv za dostavljanje ponuda je objavljen.

5. PROCES PRIVATIZACIJE

Privatizacija je u Crnoj Gori, kao i u svim bivšim socijalističkim zemljama, označila početak procesa tranzicije.

Privatizacija je imala za cilj poboljšanje efikasnosti i konkurentnosti nacionalne ekonomije, kreiranje novih poslovnih prilika, kako za domaće tako i strane investitore, otvaranje novih radnih mjesta i, u krajnjem, podizanje nivoa životnog standarda i unapređenje ukupnog ekonomskog razvoja. Kao način za povećanje efikasnosti privatizacija je najprije primjenjena u razvijenim tržišnim privredama, a kasnije se proširila i na druge zemlje.

Proces privatizacije u Crnoj Gori odvijao se u dosta specifičnim ekonomskim i društvenim uslovima, koje su karakterisali raspad Jugoslavije, ratovi i brojna druga ograničenja. U prvih dvanaest godina tog procesa, od 1989. do 2001.godine, radilo se korak po korak, uz nedovoljno uvažavanje specifičnosti pojedinih privrednih djelatnosti, nepostojanje jasne strategije i planova privatizacije.

Donošenjem saveznog Zakona o društvenom kapitalu 1989. godine trebao je da otpočne proces privatizacije. Međutim, u Crnoj Gori ovaj proces startovao je usvajanjem Zakona o svojinskoj i upravljačkoj transformaciji 1992.godine (mijenjan i dopunjavao 1994. i 1996. godine) i nastavljen implementacijom Zakona o privatizaciji privrede iz 1996. godine (mijenjan i dopunjavao 1999. i 2000.godine).

Cjelokupan proces privatizacije može se podijeliti u dvije faze:

- I faza (od 1992. do početka 1999. godine) u okviru koje je vršena transformacija i privatizacija malih i srednjih preduzeća, i
- II faza (od 1999. godine do danas) koja se odvijala kroz više modela - masovna vaučerska privatizacija (MVP 2001. godine) i privatizacija kroz prodaju akcija i imovine putem javnog tendera, javne aukcije ili prodajom akcija na berzi.

U okviru prve faze privatizacije shodno Zakonu o svojinskoj i upravljačkoj transformaciji, sva preduzeća su bila obavez-

na da se transformišu u društva kapitala i izvrše procjenu vrijednosti tog kapitala. Time je cio kapital u privredi Crne Gore već 1992. godine stekao nominalne vlasnike i to: 44,4% državni kapital; 33% kapital fondova (Fond za razvoj, Fond penzijskog-invalidskog osiguranja, Zavod za zapošljavanje) i 22,6% privatni kapital. U ovoj fazi privatizacije dominirao je model privatizacije sa povlašćenim uslovima (prodaja akcija zaposlenim po posebnim, povlašćenim uslovima – popusti i otplate), koji je gotovo u potpunosti obavljen modelom dokapitalizacije. Tokom ove faze privatizovano je 27,1% ukupnog kapitala, od čega je 92,1% privatizacije izvršeno modelom zasnovanim na prodaji akcija sa popustom zaposlenim, dok je sa 7,9% privatizacije sprovedeno drugim metodima.

Tokom prve faze (1997. i 1998. godine) na međunarodnom tenderu prodata je pivara “Trebjesa”, Nikšić i manjinski paket akcija Instituta “Dr Simo Milošević”, Igalo, čime je prvi put tržišno vrednovan kapital crnogorskih preduzeća.

Ukupni finansijski efekti privatizacije u periodu od 1995. do 1999. godine iznosili su 86,1 mil.eura, a nivo ugovorenih investicija u ovom periodu iznosio je 7,7 mil.eura.

Faza masovne vaučerske privatizacije podrazumijevala je da svi građani Crne Gore stariji od 18 godina dobiju po 5.000 privatizacionih poena, koje mogu uložiti u kompanije ili privatizacione fondove. Ovaj model privatizacije okončan je 2002. godine i njime je ukupno obuhvaćeno 221 preduzeće, dok je procijenjena vrijednost ukupnog kapitala u tim preduzećima iznosila je 3,9 mlrd. eura. Za privatizaciju je bio namijenjen kapital u iznosu od 1,15 mlrd. eura. Putem besplatne podjele vaučera građani Crne Gore su postali vlasnici oko 27,1% ukupnog kapitala crnogorskih preduzeća. Kao rezultat ovog procesa 37 preduzeća je potpuno privatizovano, u 135 je privatizovano oko 90% kapitala, a u 33 preduzeća oko 70%, dok je u 19 strateški značajnih i velikih preduzeća država zadržala kontrolni paket akcija.

Nakon završetka MVP, privatizacija u Crnoj Gori se uglavnom realizovala primjenom metoda prodaje akcija i imovine putem javnog tendera, javne aukcije ili prodajom akcija na berzi. Privatizacija putem ovih modela je omogućila realno utvrđivanje tržišnih vrijednosti kompanija.

Od 2000.do 2005. godine privatizovan je značajan dio crnogorskih kompanija i u tom periodu po osnovu privatizacije država je prihodovala 382,7 mil. eura, pri čemu je ugovoreno 381,6 mil. eura investicionih ulaganja.

Tabela 17: Prihodi od privatizacije i ugovorene investicije – od 1995. do 2005. (u mil. eura) /Izvor: Izvještaji Savjeta za privatizaciju; Analiza efekata dosadašnje privatizacije u Crnoj Gori, Ekonomski fakultet, 2008

<i>Godina</i>	<i>Prihodi od prodaje</i>	<i>Ugovorene investicije</i>
1995-1999.	86.139.027,35	7.669.378,21
2000.	1.879.672,71	-
2001.	9.217.214,93	17.854312,50
2002.	73.604.310,54	62.798.421,38
2003.	26.615.996,59	36.224.518,12
2004.	28.299.413,88	79.402.530,60
2005.	243.071.098,41	221.534.000,00

U periodu do 2005.godine u sektoru turizma zabilježene su brojne privatizacije. Naime, 2001.godine hotel Maestral je prodat slovenačkoj firmi Hit iz Nove Gorice, a manjinski paket akcija Instituta Simo Milošević iz Igala kompaniji ICN Pharmaceuticals California. Godine 2002. prodat je hotel AS - Perazića Do i hotel "4.jul" u Petrovcu. Tokom 2003.godine prodato je pet hotela iz sastava HTP Budvanska rivijera: "Montenegro A", "Rivijera" Petrovac, "Belvi", "Mediteran" Bečići i hotel "Montenegro". U istoj godini, okončani su i tenderi za hotele "Avala" i "Splendid", ali su ugovori potpisani i prihodi ostvareni tek u narednoj godini. U 2004. godini novina je bila i prodaja hotela na sjeveru zemlje. Hotel Jezera i Žabljak prodati su kroz stečajni postupak. Iste godine, prodati su hoteli "Topla", "Centar" i "Rivijera" iz sastava HTP Boka, kao i hotel "Podgorica" u vlasništvu UTIP-a Crna Gora.

Privatizacija u sektoru industrije počela je 2001. godine prodajom manjinskog paketa akcija Industrije kliznih ležajeva iz Kotora japanskom Daido Metalu, koja je uz obaveznu dokapitalizaciju postala većinski vlasnik. Tokom 2002.godine privatizovana je Valjaonica iz sastava nikšićke Željezare, prodat je kontrolni paket akcija kotorskog Jugopetrola grčkoj kompaniji Hellenic Petroleum. U 2004. godini potpisan je ugovor o prodaji Željezare Nikšić kompaniji Midland Resource Holding, ali je kasnije raskinut. Privatizacijom 2005. godine prodato je 65,4% akcijskog kapitala Kombinata aluminijuma Podgorica kompaniji Salomon Ent. iz Moskve, uz obavezu investiranja u primarnu proizvodnju, prerađivačke kapacitete i zaštitu životne sredine.

U sektoru telekomunikacija privatizacija je izvršena 2005. godine kada je prodat Telekom Crne Gore AD kompaniji Matav iz Mađarske (u većinskom vlasništvu njemačkog Dojče Telekom). U bankarskom sektoru 2003. godine privatizovana je Montenegrobanke čiji je većinski paket akcija kupila Nova ljubljanska banka, a 2005. Podgorička banka prodana je renomiranoj banci Société Générale. Godina 2005. bila je jedna od najboljih privatizacionih godina kada su ukupni prihodi iznosili 243,1 mil. eura, dok su ugovorene investicije bile 221,5 mil. eura⁷.

Na kraju 2005. godine prema izvještaju Savjeta za privatizaciju bilo je privatizovano 80% kapitala u crnogorskim kompanijama. Analiza vlasničke strukture kapitala pokazala je da od 386 akcionarskih društava, koliko ih je u tom momentu bilo registrovano, država ima makar neki vlasnički udio u 115 kompanija, odnosno u 29,5%. Pri tom država je imala preko 50% vlasničkog učešća u kapitalu samo 13,4% ukupnog broja registrovanih akcionarskih društava, dok je 70,5% akcionarskih društava bilo 100% u privatnom vlasništvu.

Tabela 18: Učešće privatnog vlasništva u akcionarskim društvima na kraju 2005.godine /Izvor: Savjet za privatizaciju

<i>Učešće privatnog kapitala u strukturi vlasništva akcionarskih preduzeća</i>	<i>Broj registrovanih akcionarskih preduzeća</i>	<i>% ukupnog broja registrovanih akcionarskih preduzeća</i>
100%	272	70,5%
75%-99,99%	25	6,5%
50%-75%	37	9,6%
25%-50%	39	10,1%
manje od 25%	13	3,4%
Ukupno	386	100,0%

⁷ Savjet za privatizaciju, Izvještaj o radu za 2005. godinu.

U prethodnoj deceniji (od 2006. do 2015. godine) privatizacija je sprovedena „slučaj po slučaj“, vodilo se računa o specifičnostima svakog preduzeća, kao i o problemu viška zaposlenih. Svaki privatizacioni ugovor sadržao je socijalnu komponentu, kojom je definisana obaveza kupaca da preuzmu sve radnike koje zatekne u kompaniji u momentu privatizacije i zadrži ih u radnom odnosu u periodu od tri do pet godina, uz striktno zahtjeve kada je u pitanju zabrana umanjivanja zarada. Pored toga, sastavni dio svih ugovora o privatizaciji koji su potpisani u periodu od početka procesa do danas, a odnosili su se na privatizacije realizovane putem međunarodnih javnih tendera, bila su investiciona ulaganja.

Tokom 2006. godine došlo je do blagog usporavanja privatizacije što se može zaključiti i po ostvarenim prihodima koji su iznosili 79,75 mil. eura, dok su ugovorene investicije iznosile 292,6 mil. eura. Naime, razlog tome na jednoj strani može biti sprovođenje referenduma o obnovi nezavisnosti, kao i činjenica da mnogi investitori nijesu učestvovali na tenderima, kako bi sačekali rezultate glasanja, i onda odlučili o ulaganju. Ukupno posmatrano 2006. godina se može ocijeniti pozitivnom. Konzorcijum koji su sačinjavali Atlasmont Banka, PIF Atlasmont i Fininvest iz Podgorice kupio je 78,72% akcija Pljevaljske banke u državnom vlasništvu, čime je privedena kraju privatizacija u bankarskom sektoru.

Iste godine obavljeno je i nekoliko transakcija u sektoru turizma. Prodato je 51,36% akcija UTIP Crna Gora, kao i hotel Vile Oliva iz sastava HTP Budvanska rivijera.

Renomirana austrijska firma Strabag AG kupila je 30,9% akcija firme Crnagoraput AD, a iste godine prodato je i preduzeće Jadran AD Perast firmi Imobilia doo iz Budve.

Neuspjela privatizacija preduzeća Željezara AD Nikšić i raskid ugovora sa kupcem za posljedicu je imao blokadu rada i upravljanja u preduzeću. Nakon obnavljanja proizvodnje raspisan je novi tender za privatizaciju, i krajem 2006. godine odabrana je kompanija Montenegro Speciality Steels, koja je kupila 66,7% akcijskog kapitala preduzeća Željezara AD.

Tabela 19: Prihodi od privatizacije i ugovorenih investicija – 2006.do 2015. godine (u eurima) /Izvor: Izvještaji Savjeta za privatizaciju

		<i>Tenderska prodaja</i>	<i>Privatizacija kroz stečaj</i>	<i>Aukcijska prodaja</i>	<i>Berzanska prodaja</i>	<i>Ukupno</i>
2006.	Prodajna cijena	30.031.522,52	4.139.659,45	8.021.064,69	37.330.514,00	79.522.760,66 ⁸
	Investicije	187.966.942,73	1.000.000,00	--	103.633.000,00	292.599.942,73
2007.	Prodajna cijena	25.603.252,00	23.024.235,96	2.599.039,00	9.729.752,55	60.956.279,51
	Investicije	80.210.564,09	134.500.000,00	--	--	214.710.564,09
2008.	Prodajna cijena	2.560.623,00	4.691.550,00	1.024.660,00	3.246.632,62	11.523.465,62
	Investicije	20.578.457,00	--	--	--	20.578.457,00
2009.	Prodajna cijena	211.348.063,10	474.644,19	1.760.684,00	--	213.583.391,29
	Investicije	12.200.000,00	--	--	--	12.200.000,00
2010.	Prodajna cijena	2.150.000,00	--	--	3.912.708,00	6.062.708,00
	Investicije	640.000,00	--	--	--	640.000,00

8 U 2006.godini od prodaje udjelu u D00 prihodovano je još 224.486,50 eura.

		<i>Tenderska prodaja</i>	<i>Privatizacija kroz stečaj</i>	<i>Aukcijska prodaja</i>	<i>Berzanska prodaja</i>	<i>Ukupno</i>
2013.	Prodajna cijena	15.171.700,00	--	292.600,00	1.260,00	15.465.560,00
	Investicije	22.915.705,00	--	--	--	22.915.705,00
2014.	Prodajna cijena	--	--	510.000,00	--	510.000,00
	Investicije	--	--	--	--	--
2015.	Prodajna cijena	3.487.112,00	--	--	--	3.487.112,00
	Investicije	62.760.000,00	--	--	--	62.760.000,00
Ukupno prodajna cijena		290.352.272,62	32.330.089,60	14.208.047,69	54.220.867,17	391.111.277,08
Ukupne investicije		387.271.668,82	135.500.000,00	-	103.633.000,00	626.404.668,82

Finansijski efekti ostvareni u 2007. godini od privatizacije, po svim načinima prodaje akcija i imovine društava (tender, aukcija, berza) i privatizacijom kroz stečaj iznosili su 60,9 mil. eura, uz ugovorene investicije od 214,7 mil. eura. Uspješno su okončane privatizacije: MMK Standatrd AD Nikšić, HTP „Boka“ AD Herceg Novi, „4 novembar“ fabrika metalnih djelova AD Mojkovac i „4 novembar“ Fabrika namjenskih proizvoda AD Mojkovac. Kompanija „Vektra Montenegro“ iz Podgorice postala je vlasnik 59,45% akcijskog kapitala HTP“Boka“ AD iz Herceg Novog, dok je konzorcijum koga čine HLT fond i HTP Primorje Tivat kupio 80,96% akcija Centra „Igalo“ AD Igalo.

Značajan pad ukupnih prihoda od privatizacije i ugovorenih investicija karakterisao je 2008.godinu. Te godine ukupan prihod iznosio je svega 11,5 mil. eura, a ugovorene investicije 20,57 mil. eura. Tokom ove godine na javnom tenderu prodate su vojne nepokretnosti Gradska mala pekara i ambulanta Nikšić, kompaniji “LD GRUP” Nikšić.

U prethodnoj dekadi kao najbolja privatizaciona godina može se označiti 2009. kada je djelimično privatizovana i dokapitalizovana Elektroprivreda Crne Gore italijanskoj kompaniji A2A. Iste godine privatizovani su: Lovćen osiguranje - kupac Triglav i Marina AD Bar - kupac konzorcijum AS Latvijas Krajbanka i SIA Multikapitals i potpisan je ugovor o dugoročnom zakupu zemljišta na poluostrvu Luštica - sa konzorcijumom Orascom iz Egipta.

Finansijski efekti ostvareni u 2010. godini od privatizacije, po svim načinima prodaje akcija i imovine društava iznosili su 6,06 mil. eura. U ovoj godini uspješno je jedino okončana privatizacija DOO Pomorski poslovi Bar. 100% udjela u Društvu sa ograničenom odgovornošću “Pomorski poslovi” Bar prodat je Konzorcijum Ocean S.R.L.- Interlog DOO iz Bara.

Nakon usporavanja procesa u periodu od 2010. do 2015. godine privatizovano je 10 kompanija za 35 mil. eura: Institut Igalo, AD „Kontejnerski terminal i generalni tereti“ Bar, Pomorski poslovi d.o.o Bar, mljekara Zora, Montenegro defence industry i Poliex AD Berane.

U periodu od 2006. do 2015.godine po svim metodama privatizacije država je prihodovala 391,1 mil.eura, koliko je ostvarena prodajna cijena, i 626,4 mil. eura ugovorenih investicija. Prihodi ostvareni od prodaje putem javnog tendera čine 74,2% ukupnih prihoda, 8,3% su prihodi od privatizacije ostvareni kroz stečaj, 3,6% su prihodi od aukcijske prodaje, a 13,9% su prihodi ostvareni na berzi.

U procesu privatizacije, koji je u finalnoj fazi, do sada je privatizovano preko 90% kapitala preduzeća.

Sumirajući rezultate privatizacije važno je pomenuti da je restrukturiranje ekonomije iz planske u tržišnu predstavljalo izazov od presudnog značaja za crnogorske kompanije. Takođe, važno je istaći da su se kompanije suočavale sa brojnim problemima, koji su, između ostalog, uključivali: loše poslovanje, nedostatak izvora finansiranja, izostanak potrebnih investicija, probleme u prihvatanju novih tehnologija, nizak nivo produktivnosti i efikasnosti i snažnu konkurenciju.

Privatizacija je u velikom broju slučajeva bila jedini način za rješavanje izuzetno ozbiljnih i složenih problema u poslovanju i stvaranje preduslova za sprovođenje investiciono-razvojnih programa. Takođe, sprovođenjem postupka restrukturiranja i privatizacije stvoreni su uslovi za obezbjeđivanje održivog razvoja kompanija i jačanje konkurentnosti crnogorske ekonomije. Ipak, u pojedinim slučajevima kompanije nijesu bile spremne za privatizaciju sa aspekta imovinsko-pravnih odnosa jer su nerješena pitanja imovine kasnije stvarali velike poteškoće novim vlasnicima.

Privatizacija je bila šansa da se kroz promjenu upravljačke i vlasničke strukture, nove investicije i savremene tehnologije, kao i kroz nova tržišta stvore pretpostavke za drugoročan opstanak i razvoj kompanija. Za neke kompanije nije bilo interesovanja za privatizaciju, pa su kao rezultat kumuliranih problema i izostanka neophodnih investicija nestale (npr. Obod, Gornji Ibar, Titex i Marko Radović).

Kada je riječ o tome da li je neka kompanija postala efikasnija nakon privatizacije ili ne, da bi se dala realna ocjena elementarno korektno bi bilo uporediti stanje prije i nakon privatizacije. U tom kontekstu, nakon privatizacije sa sigurnošću možemo reći da su neke kompanije postale efikasnije, a neke nisu. To je zavisilo od kvaliteta partnera, nagomilanih problema prije privatizacije, tržišnih uslova, kvaliteta proizvoda i usluga i mnogih drugih ograničenja koja su karakteristična za našu ekonomiju i ekonomije u regionu. Kao uspješne privatizacije možemo navesti: prodaju hotela u Bečićima, Budvi, Miločeru, Petrovcu, Indrustriju kliznih ležajeva Kotor, privatizacije u bankarskom sektoru i sektoru osiguranja, Trebjesu, Telekom, Jugopetrol, Elektroprivreda, Mlin Nikšić. Nažalost, kod nekih kompanija ni privatizacijom nijesu prevaziđeni problemi u poslovanju.

Nastavak procesa privatizacije, a samim tim i ubrzano okončanje ovog procesa od ključnog je značaja za razvoj crnogorske ekonomije. Dalja privatizacija, preostalih državnih preduzeća, svakako će doprinijeti postizanju boljih ekonomskih efekata i samim tim omogućiti veće kapitalne investicije, poboljšanje usluga u oblasti obrazovanja, zdravstva i drugim oblastima.

Privatizacija preostalog državnog vlasništva treba da doprinese postizanju boljih ekonomskih efekata u privredi i jačanju konkurentnosti zemlje, a prije svega boljem standardu građana.

6. OBRAZOVANJE

Koncept reforme sistema obrazovanja u Crnoj Gori zasni-va se na kreiranju savremene strategije, usklađene sa evropskim tendencijama, koja istovremeno uvažava pozitivne tekovine tradicije naslijeđenog sistema obrazovanja.

Sistem obrazovanja, do 2000. godine, bio je centralizovan, te su sa jednog nivoa određivani ciljevi, struktura, osnivanje i ukidanje obrazovnih ustanova, nastavni plan i program, obrazovno-vaspitni rad, ocjenjivanje i napredovanje, ispiti, status učenika, nastavnika i saradnika, njihovo usavršavanje, upravljanje u obrazovnim institucijama, rukovođenje i nadzor (stručni i upravni). Reformom je odlučeno da se izvrši decentralizacija obrazovanog sistema jer u Evropi i savremenim tržišnim ekonomijama postoji takav trend.

Reforma obrazovanja, koja je počela 2001. godine, do-prinijela je da se značajno unaprijedi stanje u pogledu uspostavljanja pravnog okvira, formiranja novih institucija i unaprijeđenja sadržaja i ishoda učenja. Privremenim zatva-ranjem 2013. godine pregovaračkih poglavlja 26 "Obrazo-vanje i kultura" i 25 "Nauka i istraživanje", potvrđen je dobar nivo usklađenosti crnogorskih sa evropskim propisima u ovoj oblasti. U skladu sa evropskim tendencijama izvršena je decentralizacija obrazovanja i uključen je veliki broj zain-teresovanih strana i državnih tijela: Ministarstvo prosvjete i sporta, Ministarstvo nauke, Centar za stručno obrazovanje, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Privredna komora Crne Gore, Unija poslodavaca Crne Gore, Unija sindikata Crne Gore, Savez nezavisnih sindikata, Zavod za zapošlja-vanje Crne Gore, Više škole, Univerziteti i fakulteti, Uprava za kadrove, Organizatori obrazovanja za odrasle⁹ i nevladine organizacije.

Kako se navodi u Izvještaju o referenciranju Nacionalnog okvira kvalifikacija sa Evropskim okvirom kvalifikacija, sistem obrazovanja i vaspitanja je uređen setom zakona¹⁰,

⁹ Svaki akreditovani organizator obuke na tržištu rada

¹⁰ Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju ("Sl. list RCG" br. 64/02, 31/05, 49/07, "Sl. list CG" br. 4/08, 21/09, 45/10, 45/11, 37/13), Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Objavljen u "Sl. listu RCG", br. 64/02, 49/07, "Sl. listu CG", br. 80/10, 40/11), Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Sl. list RCG", br. 64/02, 49/07, "Sl. list CG", br. 45/10, 40/11 – dr. zakon i 39/13), Zakon o stručnom obra-zovanju ("Sl. listu RCG", br. 64/02, 49/07, "Sl. listu CG", br. 45/10, 39/13), Zakon o

a kreiran je i veliki broj podzakonskih akata, strategija i dokumenata.

Ministarstvo prosvjete je zaduženo za planiranje, implementaciju i unaprjeđivanje obrazovne politike. U cilju kvalitetnijeg donošenja odluka 2011. godine su osnovani Nacionalni savjet za obrazovanje, Savjet za visoko obrazovanje i Savjet za kvalifikacije. Pored obrazovnih institucija obrazovnu politiku sprovodi i Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Ispitni Centar i Zavod za udžbenika i nastavna sredstva.

Uloga Zavoda za školstvo je da definiše i obezbjeđuje kvalitet obrazovanja u vrtićima i školama, obavlja razvojne, savjetodavne i istraživačke aktivnosti do univerzitetskog obrazovanja. Centar za stručno obrazovanje je osnovan da obezbijedi razvoj, pruži savjetodavnu podršku i istraživanje u stručnom obrazovanju mladih i odraslih. Centar je osnovalo Ministarstvo prosvjete, Privredna komora, Zavod za zapošljavanje i Savez samostalnih sindikata. Promjenama Zakona o stručnom obrazovanju Centar za stručno obrazovanje 2014. godine osniva Vlada Crne Gore. Ispitni centar je zadužen da sprovodi eksternu provjeru znanja, vještina i kompetencija. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva zadužen je za uređivanje i štampanje udžbenika i drugih nastavnih sredstava za douniverzitetsko obrazovanje.

Obrazovni sistem formalnog obrazovanja čini: predškolsko, osnovno, opšte srednje obrazovanje (gimnazije), stručno obrazovanje i visoko obrazovanje. Sistem čini: 21 javna i 13 privatnih predškolskih ustanova; 163 javne osnovne škole; 47 javnih srednjih škola (gimnazije, stručne i mješovite škole) i jedna privatna gimnazija; 3 resursna centra, 80 licenciranih organizatora obrazovanja odraslih, tri univerziteta i samostalni fakulteti. Djeca sa posebnim obrazovnim potrebama obrazovanje stiču: u odjeljenjima redovnih škola (kao prvi izbor), posebnim odjeljenjima pri redovnim školama (uz zajedničku nastavu pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima), u resursnim centrima (kada je to u jedinom i najboljem interesu djeteta).

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje se realizuje: u jaslicama (djeca uzrasta do 3 godine), vrtićima (od 3 godine do polaska u školu) i u okviru drugih vidova predškolskog obrazovanja (školice, igraonica, vježbaonica).

Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno za svu djecu koja su građani Crne Gore. Obrazovni programi devetogodišnje osnovne škole se realizuju u okviru tri ciklusa (3+3+3). U osnovnom obrazovanju, osim reforme programa obrazovanja, glavna promjena se ogleda u uvođenju devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja. Da je reforma bila neminovna ukazuju i slabi rezultati na PISA¹¹ testiranja u koje je Crna Gora bila prvi put uključena 2006. godine, a koje se sprovodi svake tri godine.

Opšte srednje obrazovanje (gimnazija) stiče u prosjeku 33% od ukupnog broja učenika koji pohađaju srednje škole. Gimnazijsko obrazovanje se stiče polaganjem eksternog maturalnog ispita, koji predstavlja opšti uslov za nastavak obrazovanja na visokoškolskoj ustanovi. Primjena inoviranih obrazovnih programa gimnazijskog obrazovanja je počela od školske 2006/07. godine. Pored kontinuiranog praćenja postignuća učenika, koje se odvija na osnovu standarda koji su definisani

---

gimnaziji ("Sl. listu RCG", br. 64/02, 49/07, "Sl. listu CG", br. 45/10, 39/13), Zakon o obrazovanju odraslih ("Sl. list RCG" br. 64/02 i 49/07, "Sl. list CG" br. 04/08, 21/09 i 20/11), Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama ("Sl. listu CG", br. 80/08, 14/09, 80/10, 40/11), Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama ("Sl. list RCG", br. 80/04, "Sl. list CG", br. 45/10), Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija ("Sl. list CG", br. 80/10), Zakon o visokom obrazovanju ("Sl. listu CG", br. 44/14, 52/14) kao i Zakonom o priznavanju inostranih obrazovnih isprava i izjednačavanju kvalifikacija ("Sl. list CG", br. 57/11).

11 PISA (Program for International Student Assessment) ili Program za međunarodno testiranje učenika je program nastao sredinom 90-ih godina kao rezultat nastojanja zemalja članica OE CD-a i partnerskih zemalja da obezbijede stalne i pouzdane podatke o znanjima i vještinama učenika i o funkcionisanju obrazovnih sistema u njihovim zemljama. Program su koncipirale zemlje članice OE CD-a, a njime rukovodi Međunarodni konzorcijum institucija koji čine: Australijski savjet za istraživanje u obrazovanju – ACER (Australija), Nacionalni institut za mjerenja u obrazovanju – CITO (Holandija), Servis za testiranja u obrazovanju – ET S (SAD), Nacionalni institut za istraživanje obrazovne politike – NIER (Japan) i Westat (SAD).

programima za svaki pojedinačni predmet, na kraju gimnazijskog obrazovanja polaže se maturalni ispit, koji je po prvi put organizovan na kraju školske 2010/2011. godine.

Srednje stručno obrazovanje se realizuje kao:

- Niže stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine),
- Srednje stručno obrazovanje (u trajanju od tri ili četiri godine), i
- Više stručno obrazovanje (u trajanju do dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja).

Stručnom obrazovanju pripada i majstorski ispit. Završetkom obrazovnih programa formalnog obrazovanja stiče se nivo obrazovanja, odnosno kvalifikacija nivoa obrazovanja, koji se potvrđuje diplomom i omogućava nastavak obrazovanja na ustanovama visokog obrazovanja ili uključivanja na tržište rada. Reforma srednjeg obrazovanja donijela je i promjene u gimnazijskom i u stručnom obrazovanju. Tako sve srednje škole u Crnoj Gori su primijenile nove ažurirane nastavne planove i programe. Od 2006. godine do danas je usvojeno i implementirano 110 obrazovnih programa, kao i 80 programa obrazovanja odraslih.

Kao i u zemljama EU značajnije mjesto u razvoju srednjeg stručnog obrazovanja dobijaju i socijalni partneri, koji sa državom osnivaju nove institucije i savjete, te participiraju u reformi obrazovnog sistema. To su:

1. Nacionalni savjet koji je osnovan 2011. godine, kad su formirana stalna radna tijela Savjeta i to: Odbor za opšte obrazovanje, Odbor za stručno obrazovanje i Odbor za obrazovanje odraslih.
2. Savjet za kvalifikacije je osnovan u cilju unapređenja sistema kvalifikacija, odobravanja i svrstavanja u nacionalni okvir kvalifikacija, kao odgovarajuće sektorske komisije za kvalifikacije. Sektorska komisija za kvalifikacije je savjetodavno tijelo i sastavljena je od predstavnika vladinih institucija, poslodavaca i socijalnih partnera. Osnovna uloga sektorskih komisija je da savjetuju i predlažu kvalifikacije na svim nivoima (od I do VIII) za čijim razvojem postoji potreba u datom sektoru. Savjet za kvalifikacije je do 2016. godine usvojio: 32 standarda zanimanja; 76 inicijativa za razvijanje stručnih kvalifikacija; 74 inicijative za razvijanje stručnih kvalifikacija iz oblasti stručnog obrazovanja (nivoi II-V) i 2 inicijative za razvijanje stručnih kvalifikacija iz oblasti visokog obrazovanja (nivoi VI-VIII); 49 inicijativa za razvijanje kvalifikacija nivoa obrazovanja - 13 inicijativa za razvijanje kvalifikacija nivoa obrazovanja iz oblasti stručnog obrazovanja (nivoi II-V) i 36 inicijativa za razvijanje kvalifikacija nivoa obrazovanja iz oblasti visokog obrazovanja (nivoi VI-VIII); 38 standarda kvalifikacija - 6 standarda kvalifikacija nivoa obrazovanja i 32 standarda stručnih kvalifikacija i 7 ispitnih kataloga.
3. Predstavnici privrede učestvuju i u radu Savjeta za visoko obrazovanje. Savjet je od 2006.godine akreditovao 126 studijskih programa na osnovnim studijama (ukupno akreditovano 143), 146 na specijalističkim, 148 na magistarskim i 43 na doktorskim studijskih programa.

Visoko obrazovanje stiče se na univerzitetu ili drugoj ustanovi (fakultet, akademija i dr). Ustanove mogu biti javne ili privatne zavisno od njihovog osnivača. Visoko obrazovanje je djelatnost od javnog interesa i sve ustanove moraju imati akreditaciju i licencu bez obzira na model vlasništva. Dugo vremena, Univerzitet Crne Gore bio je jedina ustanova visokog obrazovanja. Danas postoje i dva privatna univerziteta, kao i osam privatnih fakulteta i jedan u državnom vlasništvu.

Pored Ministarstva prosvjete, koje je odgovorno za cjelokupnu obrazovnu politiku, Zakonom o visokom obrazovanju imenovan je i Savjet za visoko obrazovanje. U dosadašnjem radu ključna uloga Savjeta bila je akreditacija studijskih pro-

grama i eksterno obezbjeđenje kvaliteta kroz postupak reakreditacije. Savjet se sastoji od 13 članova, koji se biraju iz reda eminentnih stručnjaka u oblasti visokog obrazovanja, nauke, tehnologije i umjetnosti, i iz oblasti ekonomije, društvenih djelatnosti i drugih relevantnih oblasti kao i studenata, u skladu sa aktom o imenovanju Savjeta.

Obrazovanje odraslih je promovisano kod različitih ciljnih grupa (osipnici, nezaposleni bez kvalifikacije ili sa kvalifikacijom koju ne traži tržište rada, zaposleni). Odrasli mogu sticati kvalifikaciju nivoa obrazovanja (formalno obrazovanje), u skladu sa propisima koji uređuju ovu oblast ili stručnu kvalifikaciju, u skladu sa Zakonom o nacionalnim stručnim kvalifikacijama. Obrazovanje odraslih može da se organizuje u školi, specijalizovanoj organizaciji za obrazovanje odraslih, ustanovi za smještaj i brigu lica sa posebnim potrebama kao i kod drugih pravnih lica, koji ispunjavaju propisane uslove i imaju licencu za rad u skladu sa zakonom. Akreditovano je ukupno 92 organizatora obrazovanja odraslih, odnosno 85 od 2006. godine.

U cilju premošćivanja jaza između teorijskih i praktičnih znanja i vještina Vlada je počela sa implementacijom projekta Stručno usavršavanje lica sa visokim obrazovanjem od 2012. godine. Osnovni cilj realizacije Programa je smanjenje nezaposlenosti visokoobrazovanih mladih lica, olakšavanjem prelaska iz obrazovnog procesa u svijet rada.

7. POSLOVNI AMBIJENT/ ZAKONODAVNI OKVIR

U prethodnom periodu za poslovno-regulatorni ambijent crnogorske privrede karakteristične su tri ključne faze izgradnje ekonomsko privrednog sistema, i to:

- I faza - tranzicija privrede i ekonomsko osamostaljenje u predreferendumskom periodu. U ovoj fazi počev od 2002. godine preuzete su značajne savezne nadležnosti od strane Republike Crne Gore i usvojen jedan broj zakona¹²;
- II faza - postreferendumski period zaokruživanja ekonomske samostalnosti u okviru koje je vršeno usklađivanje propisa koji su usvojeni tokom prve faze;
- III faza - predpristupni period usklađivanja zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU u okviru pregovaračkih poglavlja i grupa za predpristupne pregovore, u zavisnosti od postavljenih mjerila za otvaranje i zatvaranje poglavlja. U period od 2006. do 2015. godine¹³ ukupno je dato 1.810 mišljenja o usklađenosti propisa sa pravnom tekovinom EU, od čega se 1.048 odnosilo na zakonske i 762 na podzakonske akte¹⁴.

U prethodnom desetogodišnjem periodu usvojeno je ukupno 1.026 zakona, od kojih 634 nova i 392 izmjene i dopune. Od ukupnog broja usvojenih zakona, 554 ili 53,9% se odnosilo na poslovanje privrede. Takođe, usvojen je veliki broj podzakonskih akata, strategija, akcionih planova i dokumenata kojima se razrađuju zakonska rješenja.

---

¹² Kao što su Zakon o privrednim društvima, Zakon insolventnosti privrednih društava (stečaj), Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o štrajku, Carinski zakon, Zakon o spoljnoj trgovini, Zakon o porezu na dohodak fizičkih lica, Zakon o porezu na dodatu vrijednost, Zakon o porezu na dobit pravnih lica, Zakon o akcizama, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o učešću privatnog sektora u vršenju javnih usluga (koncesije), Zakon o bankama, zakoni iz oblasti zaštite prava intelektualne svojine.

¹³ U periodu od maja 2006. do kraja 2009, preuzimanje pravne tekovine u nacionalni pravni sistem formalizovano je kroz Izjavu o usklađenosti, koja je činila sastavni dio mišljenja o usklađenosti. Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, u saradnji s Evropskom komisijom, u maju 2012. je unaprijedilo obrazac Izjave i Tabele usklađenosti, u cilju detaljnog prikaza prenošenja svakog člana pravne tekovine u određene članove nacionalnog propisa. U cilju unapređenja saradnje sa Evropskom komisijom u oblasti usklađivanja zakonodavstva, od januara 2014. uvedena je obaveza dostavljanja svakog zakona Komisiji na komentare.

¹⁴ Deset evropskih koraka Crne Gore 2006-2016, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, maj 2016

7.1. OPŠTI PRIVREDNI PROPISI

ZAKON O PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

Zakon o privrednim društvima ("Sl. list RCG", br. 6/02, Sl. list CG", br. 17/07, 80/08, 40/10, 36/11, 40/11) je u primjeni od 2002. godine i njime se uređuju oblici obavljanja privredne djelatnosti i njihova registracija. U proteklom periodu pretrpio je četiri izmjene i dopune u odnosu na početni tekst. Posljednjim izmjenama i dopunama iz 2011. godine, izvršeno je dalje usaglašavanje sa više direktiva EU, a istovremeno su otklanjene uočene nepreciznosti.

I pored poboljšanja izmjenama i dopunama, a uzimajući u obzir činjenicu da je postojeći Zakon o privrednim društvima rađen pod anglosaksonskim uticajem, stvorila se potreba za donošenjem novog zakona, čime će se obezbjediti uvažavanje realnosti i potpuno transponovanje svih odredbi pravne tekovine EU. Stoga se u toku 2015. godine pristupilo izradi novog Zakona o privrednim društvima, kojim će se uvesti novine u pogledu priznavanja svojstva pravnog lica ortačkom i komanditnom društvu, uvesti novi oblici privrednih društava: evropsko akcionarsko društvo, evropsko ekonomsko interesno udruženje i sl.

ZAKON O UNAPRJEĐENJU POSLOVNOG AMBIJENTA

Zakon o unaprjeđenju poslovnog ambijenta ("Sl. list CG", br. 40/10), usvojen je 2010. godine i predstavlja efikasan „pravni alat“, tzv. omnibus zakon kojim su na brz i efikasan način izmijenjene, odnosno brisane odredbe pojedinih zakona u cilju stvaranje uslova za olakšano poslovanje. S tim u vezi, Zakon sadrži odredbe koje se odnose na izmjenu ili brisanje odredbi više pojedinačnih zakona kojima se uređuje postupak obnavljanja registracije privrednih društava, ukidanja različitih taksi, smanjenje administrativnih i sudskih taksi za angažovanje stranih radnika i ovjeru kupoprodajnih ugovora, skraćenje rokova za postupanje državnih organa u oblasti elektronskih komunikacija i procjene uticaja na životnu sredinu, kao i unaprjeđenje postupka uknjižbe nepokretnosti.

Shodno odredbama Zakona o unaprjeđenju poslovnog ambijenta izmijenjen je: Zakon o kinematografiji i ukinuta kinematografska taksa, u cilju smanjenja opterećenja privrednih društava; zatim, Zakon o sudskim taksama na način da se jednaka taksa naplaćuje za ovjeru potpisa na svim novosklopljenim ugovorima, odnosno za produženje važenja ranije sklopljenih ugovora, a u cilju smanjenja neopravdanog administrativnog opterećenja; Zakon o administrativnim taksama, čime su značajno smanjene takse koje se odnose na privremeni boravak, izdavanje ličnih i radnih dozvola za strance; Zakon o elektronskim komunikacijama, čijim izmjenama su skraćeni vremenski rokovi za postupanje po osnovu zahtjeva zainteresovanih subjekata u cilju olakšanog poslovanja u ovoj oblasti.

ZAKON O STEČAJU

Usvajanjem Zakona o stečaju ("Sl. list CG", br. 1/11) 2010. godine, prestao je da važi Zakon o insolventnosti privrednih društava ("Sl. list CG", br. 6/02, 1/06, 2/07 i "Sl. list CG", br. 62/08). Zakon o stečaju je propis koji nudi dodatne podsticaje

za rješavanje insolventnosti, posebno kod privrednih subjekata sa izraženim problemima u poslovanju u vidu nagomilanih dugova.

Donošenje ovog Zakona imalo je za cilj unapređenje kvaliteta postupka stečaja, kao i uvođenja dodatnih podsticaja za povjerioce, a naročito dužnike da blagovremeno pokrenu stečajni postupak kako bi pokušali da prevaziđu finansijske poteškoće i održe poslovanje.

U implementaciji Zakona o stečaju pokazalo se da je neophodno vršiti izmjene ovog propisa, u cilju preciziranja pojedinih odredbi i njihove efikasnije primjene, skraćanja rokova, te uvođenja novih odredbi kojima se unapređuje ostvarivanje ekonomičnosti, racionalnosti i efikasnosti stečajnog postupka. Stoga se pristupilo izmjenama i dopunama ovog Zakona pri čemu je posebna pažnja posvećena načinu na koji bi se postupak stečaja učinio efikasnijim i bržim.

ZAKON O ARBITRAŽI

Zakon o arbitraži ("Sl. list CG", br. 47/15) usvojen je 2015.godine i uređuje oblast arbitraže, priznanja i izvršenja arbitražnih odluka, kao i nadležnost i postupanje sudova u vezi sa arbitražom.

Zakon o arbitraži predstavlja imperativ savremene pravne države u kojoj se sporovi rješavaju u skladu sa najvišim i međunarodno prihvaćenim standardima, čime se jača vladavina prava, kao i atraktivnost poslovnog ambijenta. Shvatajući značaj ovog Zakona, Privredna komora Crne Gore inicirala je donošenje i aktivno učestvovala u njegovoj izradi sa predstavnicima Ministarstva pravde. U tom procesu, Komora je imala podršku Sekretarijata Komisije Ujedinjenih nacija za međunarodno trgovinsko pravo (UNCITRAL), koje je dalo mišljenje da je Zakon u potpunosti usklađen sa odredbama Model zakona o međunarodnoj trgovinskoj arbitražim, a primjenjuje se u više od 90 zemalja svijeta.

Donošenjem ovog zakona prestale su da važe odredbe o arbitraži sadržane u Zakonu o parničnom postupku ("Sl. list CG", br. 22/04, 28/05, 76/06 i Sl. list CG", br. 73/10).

ZAKON O ZAŠTITI KONKURENCIJE

Zakonom regulisana oblast slobodne konkurencije na tržištu predstavlja oblast koja ima neposredan i značajan uticaj na opšti privredni razvoj, stanje i mogućnosti investicione aktivnosti, podizanje stepena kvaliteta roba i usluga, uz stvaranje uslova za snižavanje cijena, i stvaranje moderne, otvorene tržišne ekonomije sa mogućnošću da se Crna Gora uključi u jedinstveno tržište EU i druge međunarodne tokove.

Novi Zakon o zaštiti konkurencije ("Sl. list CG", br. 44/12) donijet je 2012. godine, čime su obezbijeđeni evropski principi na području konkurencije. Osnovni cilj Zakona je harmonizacija domaće s evropskim pravom u oblasti zaštite konkurencije i njime su unaprijeđeni propisi o zaštiti konkurencije, kroz veći broj novih zakonskih rješenja u odnosu na prethodni.

S obzirom da obezbjeđivanje funkcionisanja konkurencije na dobrobit potrošača podrazumijeva i funkcionisanje na dobrobit privrede, a kao rezultat toga i na opšte dobro i konkurentnost, suštinski cilj je interes krajnjih potrošača na tržištu. Ovaj zakon predstavlja korak naprijed sa stanovišta poslovnog okruženja, odnosno regulatornog rizika kojem su izloženi učesnici na tržištu, te se njime obezbjeđuje efikasnija pravna zaštita u ovoj oblasti.

7.2. SVOJINSKI I OBLIGACIONI ODNOSI

ZAKON O OBLIGACIONIM ODNOSIMA

Zakon o obligacionim odnosima ("Sl. list CG", br. 47/08 i 4/11), usvojen je 2008. godine i uređuje obligacione odnose koji nastaju iz ugovora, prouzrokovanja štete, sticanja bez osnova, poslovodstvo bez naloga, jednostrane izjave volje i drugih zakonom utvrđenih činjenica. Donošenjem ovog Zakona prestao je da važi Savezni zakon o obligacionim odnosima ("Sl. list SFRJ", br. br. 29/78, 39/85 i 57/89 i "Sl. list SRJ", br. 31/93).

ZAKON O AUTORSKIM I SRODNIM PRAVIMA

Pravo autora književnih, naučnih i umjetničkih djela, prava interpretatora, proizvođača fonograma, filmskih producenata, radiodifuznih organizacija, izdavača i proizvođača baza podataka, autorsko ugovorno pravo, kolektivno ostvarivanje autorskog i srodnih prava i zaštita autorskog i srodnih prava uređuje Zakon o autorskim i srodnim pravima ("Sl. list CG", broj 37/11) koji je usvojen 2011. godine. Njegovim stupanjem na snagu prestao je da važi Zakon o primjeni propisa kojima se uređuje zaštita prava intelektualne svojine ("Sl. list RCG", br. 45/05 i Sl. list CG", br. 73/10, 37/11, 40/11, 18/14, 42/15)).

Postupak zaštite i ostvarivanja kolektivnih prava autora muzike, je po ocjeni privrednika loše uređen ovim Zakonom, povodom čega su upućene brojne inicijative da se ove odredbe moraju kvalitetnije i pravednije urediti, radi eliminisanja biznis barijera. Evidentno je da se privredi ispostavljaju visoki računi, bez jasne korelacije ili obrazloženja uticaja muzike na poslovanje određenih privrednih subjekata, što je svakodnevna pojava. Nužno je precizno definisati osnove plaćanja i postupak naplate naknade koju privrednici plaćaju za kolektivne naknade autorskih prava prilikom korišćenja muzike.

7.3. RADNI ODNOSI

ZAKON O RADU

Zakon o radu ("Sl. list CG", br. 49/08, 26/09, 88/09, 26/10, 59/11, 66/12, 31/14, 53/14) stupio je na snagu 2008. godine i uređuje prava i obaveze zaposlenih po osnovu rada, način i postupak njihovog ostvarivanja, podsticanje zapošljavanja i olakšavanje fleksibilnosti na tržištu rada.

U proteklom periodu ovaj Zakon je sedam puta mijenjan i doradivan. I pored toga, loše je ocijenjen od strane najviših predstavnika Vlade, cjelokupne privrede, investitora, predstavnika EU, Svjetske banke i samih zaposlenih. S tim u vezi, privrednici su mišljenja da je potrebno na cjelovit i moderan način urediti oblast radnih odnosa, te na adekvatan način odgovoriti njihovim potrebama i ukupnom ekonomskom razvoju. U svim zemljama okruženja pokrenute su ili sprovedene reforme radnog zakonodavstva u pravcu zaštite poslodavaca i fleksibilizacije tržišta rada od dogmi udruženog rada, koje važeći Zakon o radu i danas prati.

Tokom 2015. godine pokrenut je postupak izrade novog Zakona o radu u cilju stvaranja uslova za veću fleksibilnost tržišta rada. Komplikovane procedure i administriranje koje nameće postojeći Zakon, predstavljaju značajnu barijeru za poslovanje svake kompanije, zbog čega najviše trpe upravo vrijedni i odgovorni radnici. Stoga novim Zakonom o radu treba pristupiti sveukupnoj reformi ove pravne oblasti i liberalizaciji tržišta rada.

7.4. JAVNI PRIHODI

CARINSKI ZAKON

Reforma crnogorskog carinskog zakonodavstva, kao i proces usklađivanja sa relevantnim propisima EU počela je 2003. godine, donošenjem i primjenom Carinskog zakona ("Sl. list RCG", br. 7/02, 38/02, 72/02, 21/03, 31/03, 29/05, 66/06, Sl. list CG", br. 21/08, 1/11, 39/11, 40/11, 28/12, 62/13) i Uredbe za sprovođenje Carinskog zakona.

U cilju harmonizacije sa evropskim carinskim zakonodavstvom, u crnogorski carinski sistem su transponovane i odredbe koje se odnose na ostvarivanje carinskih povlastica i sprovođenje tranzitnog postupka, radi usaglašavanja navedenih postupaka sa jedinstvenim evropskim standardima.

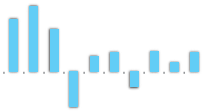
Izmjenama zakona iz 2011. godine uvedeni su novi pojmovi u carinski sistem Crne Gore (ulazna/uvozna carinska ispostava, izvozna/izlazna carinska ispostava, sigurnosna sažeta deklaracija) i istovremeno izvršene izmjene definicija određenih pojmova u skladu sa Carinskim zakonom EU. Stvoreni su normativni uslovi za pravno obavezujuću primjenu sistema elektronske razmjene podataka za sprovođenje postupka tranzita. Poseban akcenat je stavljen na primjenu informacione tehnologije u radu carinske službe, odnosno posebnog sistema u okviru koncepta e-carine koji, između ostalog, ima za cilj olakšavanje tranzitnih, uvoznih i izvoznih postupaka, smanjenje troškova i ubrzanje postupka carinjenja, usklađivanje jedinstvenog pristupa kontroli robe, pomoć pri osiguranju pravilnog prikupljanja svih carinskih i drugih prihoda, brzu izmjenu i ponovnu upotrebu podataka u vezi sa međunarodnim lancima nabavke, te osiguranje njihovog nesmetanog toka.

ZAKON O AKCIZAMA

Zakon o akcizama ("Sl. list RCG", br. 65/01, 12/02, 76/05, Sl. list CG", br. 76/08, 50/09, 78/10, 40/11, 61/11, 28/12, 38/13, 45/14, 8/15) u primjeni je od 2002. godine, i tim zakonom uvedena je obaveza plaćanja akcize za tri grupe proizvoda, i to: alkohol i alkoholna pića, duvan i duvanske proizvode, mineralna ulja, njihove derivate i supstitute, a od aprila 2012. godine, kao akcizni proizvod uvedena je i gazirana voda. Akciza se plaća na akcizne proizvode proizvedene u Crnoj Gori i akcizne proizvode koji se uvoze. U proteklom periodu izvršeno je više izmjena navedenog Zakona, koje su se pored ostalog odnose na dodatno usklađivanje visine akcize na cigarete i ostale duvanske proizvode, sa direktivama EU.

Izmjenama Zakona o akcizama u 2014. godini uvedene su novine (od 1. januara 2015. godine), pa postupak kontrole obračunavanja i plaćanja akcize umjesto poreskog, vrši carinski organ. Na ovaj način se, kroz objedinjavanje postupka kontrole i naplate ove dažbine unaprijedio sistem i obezbijedila efikasnija kontrola, a samim tim i naplata akcize kod proizvodnje, uvoza i prometa akciznih proizvoda, a što je umnogome doprinijelo povećanju prihoda uz istovremeno suzbijanje sive ekonomije na tržištu akciznih proizvoda. Pored ostalog, uveden je akcizni kalendar u svrhe predvidivog, postepenog i izjednačenog rasta akciza kao preduslova za prevenciju nelegalne trgovine cigaretama.

Izmjene Zakona o akcizama 2015. godine vršene su zbog dodatnog usklađivanja sa Direktivom Savjeta EU 2003/96 o restrukturiranju okvira Zajednice za oporezivanje energenata i električne energije, odnosno zbog uvođenja u akcizni sistem novog akciznog proizvoda (prirodni plin).

ZAKON O POREZU NA DODATU VRIJEDNOST

Zakon o porezu na dodatu vrijednost (PDV) ("Sl. list RCG", br. 65/01, 12/02, 38/02, 72/02, 21/03, 76/05, 4/06, Sl. list CG", br. 16/07, 73/10, 40/11, 29/13, 9/15) usvojen je 2001. i u primjeni je od 1. aprila 2003. godine. PDV se plaća u svim fazama prometnog ciklusa, umjesto ranijeg maloprodajnog poreza koji se, najvećim dijelom, plaćao u krajnjoj potrošnji. Poreska obaveza se plaća po jedinstvenoj stopi od 19% (do jula 2013. stopa je bila 17%), za izvozne transakcije primjenjuje se nulta stopa, a za određeni broj javnih usluga i proizvoda koji su od značaja za životni standard građana (hljeb, brašno, mlijeko i mliječni proizvodi, hrana za odojčad, mast, ulje, meso, šećer, lijekovi, udžbenici, dnevna i periodična štampa i drugo) primjenjuje se snižena stopa od 7%.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o PDV-u usvojen je 2015. godine i propisuje oslobađanje od PDV-a za investitore u hotele sa pet i više zvjezdica, energetske objekate i prerađivačke kapacitete. Takođe, izmjenama su predviđena pojedina oslobađanja od plaćanja PDV-a kod otkupa dugova, usluga igara na sreću, kao i na uvoz malih pošiljki robe nekomercijalne prirode i sadržine ličnog prtljaga, koji nije namijenjen komercijalnim potrebama.

ZAKON O POREZU NA DOHODAK FIZIČKIH LICA

Porez na dohodak fizičkih lica dio je poreskih sistema svih država sa razvijenom tržišnom ekonomijom i spada u grupu direktnih poreza, jer se plaća prije trošenja dohotka. Zakon o porezu na dohodak fizičkih lica ("Sl. list RCG", br. 65/01, 12/02, 37/04, 29/05, 78/06, 4/07, Sl. list CG", br. 86/09, 73/10, 40/11, 14/12, 6/13, 62/13, 60/14, 79/15) usvojen je 2001. godine uz brojne izmjene i dopune u prethodnom periodu.

Neke od najznačajnijih izmjena iz 2013. godine:

- uvedena su poreska oslobađanja za firmu koja otpočne obavljanje djelatnosti u nedovoljno razvijenim opštinama, obračunati porez za prvih osam godina, umanjuje se u iznosu od 100% pri čemu ukupan iznos poreskog oslobođenja ne može biti veći od 200 hilj. eura;
- firma koja na neodređeno vrijeme ili najmanje na tri godine zaposli lice koje se nalazi na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore duže od tri mjeseca, oslobađa se obaveze plaćanja poreza iz zarade za tog zaposlenog, za period od dvije godine od dana zasnivanja radnog odnosa;
- izmjene koje se odnose na rashode – kod iznajmljivanja soba, apartmana, kuća i stanova za odmor putnicima i turistima, standardni rashodi priznaju se u visini 50% ostvarenih prihoda ako je plaćena boravišna taksa, i 70% ostvarenih prihoda ako je zaključen ugovor o zakupu sa turističkom agencijom ili lokalnom turističkom organizacijom.

Posljednjim izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dohodak ne priznaje se pravo da se porez plaća u godišnjem paušalnom iznosu sledećim licima i ustanovama: advokatu, notar, revizoru, računovodstvenoj firmi, zdravstvenoj ustanovi, konsultantu, projektantu, geometru, javnom izvršitelju, drugim profesionalnim i intelektualnim zanimanja, frizeru, bilijar klubu, zabavnim igarama, trgovine na malo i veliko, ugostiteljstvu, hotelu, kod finansijskog posredovanja i aktivnosti u vezi s nekretninama, osim trgovinske i ugostiteljske djelatnosti koja se obavlja na tezgi, u privremenom objektu, sličnom montažnom ili pokretnom objektu.

Vlada je krajem 2015. godine utvrdila Prijedlog Zakona o izmjenama Zakona o porezu na dohodak fizičkih lica čijim izm-

jenama je predviđeno da se produži primjena više poreske stope za oporezivanje ličnih primanja iznad 720 eura i za 2016. godinu, uz smanjenje više poreske stope na 11%, umjesto dosadašnje od 13%. Prijedlog izmjena ovog Zakona je u skupštinskoj proceduri.

ZAKON O POREZU NA DOBIT PRAVNIH LICA

Ovim Zakonom ("Sl. list RCG", br. 65/01, 12/02, 80/04, Sl. list CG", br. 40/08, 86/09, 40/11, 14/12, 61/13) se uređuje sistem i uvodi obaveza plaćanja poreza na dobit pravnih lica. Zakon je donešen 2001. godine i više puta je mijenjan. Izmjenama je omogućeno:

- poreskim obveznicima, koji plate porez na dobit u zakonski propisanom roku, da ostvare pravo na umanjenje poreske obaveze, u određenom procentu.
- pravo na poresko oslobođenje za pravna lica koja obavljaju djelatnost u privredno nedovoljno razvijenim opštinama, odnosno obračunati porez za prvih 8 godina umanjuje se u iznosu od 100%, pri čemu maksimalni iznos poreskog oslobođenja ne može biti veći od 200 hilj.eura.

ZAKON O LOKALNIM KOMUNALNIM TAKSAMAMA

Godine 2006. donijet je Zakon o lokalnim komunalnim taksama ("Sl. list RCG", br. 27/06) koji se primjenjuje od 1. januara 2007. godine. Ovim Zakonom uređuju se osnovni elementi sistema lokalnih komunalnih taksa koje uvodi lokalna samouprava svojim propisom. Prihodi od lokalnih komunalnih taksa pripadaju budžetu opštine. Opštinama je dato ovlaštenje da same određuju taksene olakšice i način plaćanja taksene obaveze, osim za lokalne komunalne takse za korišćenje infrastrukturnih objekata.

7.5. BANKE I FINANSIJSKO POSLOVANJE

ZAKON O ROKOVIMA IZMIRENJA NOVČANIH OBAVEZA

Rokove izmirenja novčanih obaveza u komercijalnim transakcijama između javnog sektora i privrednih subjekata, odnosno između privrednih subjekata, a u cilju sprječavanja kašnjenja u izmirenju novčanih obaveza uređuje Zakon o rokovima izmirenja novčanih obaveza ("Sl. list CG", br. 28/14) koji je donesen 2014. godine.

Cilj donošenja ovog Zakona je poboljšanje likvidnosti ekonomskog sistema, transparentnost u poslovanju uz eliminisanje mogućih ucjena i eventualne korupcije kod naplate potraživanja, pogotovo od strane države, izjednačavanje privatnog i javnog sektora kada je riječ o ovoj problematici, te u konačnom usklađenost sa propisima EU kao i najboljom međunarodnom praksom.

Ovim Zakonom je propisana obaveza popisivanja svih dospjelih, a nepodmirenih potraživanja, kao i izrada plana njihovog podmirenja koji se mora dostaviti organu uprave nadležanom za poslove utvrđivanja, naplate i kontrole poreza. Ipak, ovaj Zakon nije dovoljno zaživio u praksi.

ZAKON O RAČUNOVODSTVU I REVIZIJI

Zakon o računovodstvu i reviziji ("Sl. list RCG", br. 69/05, "Sl. list CG", br. 80/08, 73/10, 32/11) kojim se uređuju uslovi i način vođenja poslovnih knjiga, sastavljanje i prezentacija finansijskih iskaza kao i uslovi i način provođenja postupka i vršenja revizije finansijskih iskaza i druga pitanja od značaja za računovodstvo i reviziju donešen je 2005. godine. Međutim, tokom 2006. godine tim Svjetske banke je pripremio Izvještaj o poštovanju standarda i propisa (ROSC) koji se odnose na računovodstvo i reviziju u Crnoj Gori. U skladu sa preporukama ovog izvještaja koje se, između ostalog, odnose na elektronsko izvještavanje, dostavljanje kvartalnih izvještaja za akcionarska preduzeća, konsolidovane finansijske izvještaje, pristupilo se izmjenama i dopunama Zakona o računovodstvu i reviziji.

U odnosu na prethodni zakon, izmjene i dopune iz 2008. godine uvele su dosta novina koje se, između ostalog, odnose na obavezu: razvrstavanja pravnih lica, sastavljanja konsolidovanih finansijskih iskaza, elektronskog izvještavanja, kvartalnog i godišnjeg izvještavanja, internog revizora i formiranje revizorskog odbora, za velika pravna lica, vođenja registra ovlašćenih revizora i društava za reviziju, osnivanje Savjeta za računovodstvo i reviziju, itd. U cilju smanjenja zloupotreba i povećanja kvaliteta finansijskih izvještaja, izmjenama i dopunama Zakona je uvedena i inspeksijska kontrola. Takođe, radi bližeg uređenja ove oblasti donešeno je i deset podzakonskih akata.

U cilju otklanjanja uočenih nedostataka u praksi prilikom implementacije zakona, kao i unaprijeđivanja računovodstvene i revizorske prakse, usklađivanja važećeg zakonodavstva sa najboljom međunarodnom praksom, stvaranja institucionalnog okvira za unapređenje poslovnog ambijenta, javila se potreba za ponovnim izmjenama i dopunama Zakona.

Rješenjima iz 2011. godine preciznije su definisane određene zakonske odredbe, unaprijeđen je sistem finansijskog izvještavanja, kao i finansijska disciplina, uz istovremeno unapređenje i pojednostavljenje administrativnih procedura. Pored

ostalog, uvedena je obaveza da se finansijski izvještaji predaju samo jednom i samo jednoj instituciji, da pravna lica dostavljaju revizorske izvještaje Poreskoj upravi, umjesto CRPS-u, te su preciznije definisani uslovi pod kojima se može osnovati društvo za reviziju.

ZAKON O STRANIM INVESTICIJAMA

Zakon o stranim investicijama ("Sl. list CG", br. 18/11 i 45/14") usvojen je 2011. godine i njime se uređuju oblici stranih investicija, prava i zaštita stranih investitora, promocija i druga pitanja od značaja za strane investicije. Donošenjem ovog Zakona prestao je da važi Zakon o stranim ulaganjima .

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o stranim investicijama donijet je 2014. godine. Ovim izmjenama se razrađuje pojam stranog investitora, daje mogućnost da strani investitor može ulagati sredstva u domaće privredno društvo, odnosno osnovati privredno društvo za proizvodnju i promet naoružanja i vojne opreme, da podsticanje stranih investicija i usmjeravanje strateških aktivnosti na promociji i podsticanju vrši Savjet za strane investicije, kao i nadležnost i broj članova Savjeta.

7.6. JAVNE NABAVKE, TRGOVINA, TURIZAM

ZAKON O JAVNIM NABAVKAMA

Zakon o javnim nabavkama ("Sl. list CG", br. 42/11, 57/14, 28/15, Zakon o javnim nabavkama ("Sl. list RCG", br. 46/06, Sl. list CG", br. 73/10, 40/11) uređuje uslove, način i postupak nabavke roba, usluga i ustupanja izvođenja radova, zaštitu prava u postupcima javnih nabavki, koje sprovode obveznici primjene zakona, a koji za obavljanje javnih funkcija koriste sredstva iz javnih prihoda.

Prethodno izvršenim izmjenama Zakona smanjeni su troškovi izrade i pojednostavljena procedura pripreme ponude, povećana efikasnost sprovođenja samog postupka, uz unapređenje zaštite prava ponuđača. To je bila i osnovna intencija predloženih izmjena i dopuna od strane predstavnika Komore, kao i da se olakša učešće zainteresovanih lica kao ponuđača u postupcima, te da se uspostave kvalitetniji, efikasniji i ekonomičniji mehanizmi zaštite prava. Otklonjena je pogrešna praksa izjednačavanja registrovane šifre djelatnosti sa ispunjenošću uslova za obavljanje posebno regulisane djelatnosti.

I pored izmjena, u primjeni Zakona o javnim nabavkama javljaju se problemi. Prije svega, zbog činjenice da nije preciziran način sačinjavanja liste obveznika primjene Zakona o javnim nabavkama, u skladu sa direktivama EU, nijesu ograničeni rokovi za donošenje odluke u žalbenom postupku, što dovodi do učestalog prekoračenja zakonskog roka za odlučivanje i pravosnažnost postupka izbora ponuđača, te nijesu stvoreni uslovi za efikasnu pravnu zaštitu interesa ponuđača.

ZAKON O UNUTRAŠNJOJ TRGOVINI

Trgovina na unutrašnjem tržištu regulisana je Zakonom o unutrašnjoj trgovini ("Sl. list CG", br. 49/08, 40/11) koji je usvojen 2008. godine, a kojim su uređeni uslovi i oblici vršenja trgovine, zaštita od nelojalne konkurencije u trgovini i nadzor nad primjenom zakona.

Donošenjem Zakona o unutrašnjoj trgovini ispunjena je obaveza preuzeta u postupku pristupanja Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, i uspostavljeno napredno i liberalno zakonodavstvo u oblasti trgovine. Sa druge strane, svim zainteresovanim je omogućeno da se unutrašnjom trgovinom bave slobodno i pod jednakim uslovima. Izmjenama koje su uslijedile 2011. godine propisane su visine novčanih kazni za prekršaje.

ZAKON O ZAŠTITI POTROŠAČA

Ovim Zakonom ("Sl. list CG", br. 2/14, 6/14 i 43/15), koji je usvojen 2014. godine, uređuje se zaštita prava potrošača pri kupovini i drugim oblicima prometa proizvoda na tržištu, a naročito: zaštita ekonomskih interesa, pravna zaštita, informisanje i obrazovanje, udruživanje potrošača radi zaštite njihovih interesa i druga pitanja od značaja za zaštitu potrošača. Danom početka primjene ovog Zakona prestao je da važi Zakon o zaštiti prava potrošača ("Sl. list RCG", br. 26/07) iz 2007. godine.

Prilikom izrade Zakona o zaštiti potrošača pošlo se od pravne tekovine EU. Zakon o zaštiti potrošača sadrži odredbe koje se odnose na vansudsku zaštitu potrošača, a koja se obezbjeđuje kroz Odbor za vansudsko rješavanje potrošačkih sporova

pri Privrednoj komori Crne Gore.

U radu ovog Odbora kao arbitri ravnopravno participiraju predstavnici privrednih društava i potrošača. U dosadašnjoj praksi prepoznato je niz nedostataka koji utiču na dalje funkcionisanje ovog tijela. Jedan od ključnih problema je nedostatak naknade za rad članovima Vijeća koji postupaju u konkretnim predmetima. Poteškoće nastaju pri formiranju Vijeća po potrošačkoj tužbi, jer članovi Odbora nijesu zainteresovani da učestvuju u postupcima zbog neisplaćivanja naknade za troškove u radu Vijeća. Na ovaj problem je ukazano Komisiji za praćenje Nacionalnog programa za zaštitu potrošača i Savjetu za zaštitu potrošača. Iznalaženje adekvatnog rješenja potrebno je u cilju funkcionisanja ovog Odbora čime će se stvoriti značajan institucionalni okvir za unapređenje zaštite prava potrošača.

ZAKON O BEZBJEDNOSTI HRANE

U decembru 2007. godine, donijet je Zakon o bezbjednosti hrane. Ovim Zakonom su velikim dijelom preuzeti relevantni propisi EU kojima se propisuju opšta načela bezbjednosti hrane, zahtjevi higijene i stavljanja na tržište hrane i hrane za životinje, sa ciljem da se obezbijedi visok nivo zaštite zdravlja ljudi i interesa potrošača, kao i da se stvore uslovi za nesmetano funkcionisanje tržišta.

Tokom primjene Zakona, uočeni su određeni nedostaci, koji su bili prepreka za pravilno i potpuno uspostavljanje i funkcionisanje sistema bezbjednosti hrane. Novim Zakonom o bezbjednosti hrane ("Sl. list RCG", br. 57/15), koji je usvojen 2015. godine, se unaprijeđuju određena pitanja koja se prvenstveno odnose na: definisanje centralnog nadležnog organa; koordinaciju i komunikaciju; poboljšanje lanca upravljanja, naročito u slučajevima izbijanja opasnosti povezanih sa hranom, zdravljem ljudi, životinja i bilja; odgovarajuću obučenosť zaposlenih za pojedine oblasti; povećanje posvećenosti u pripremi i izradi strateških akata i sprovođenju aktivnosti u oblasti bezbjednosti hrane u procesu EU integracija, posebno u aktivnostima vezanim za ispunjavanje mjera za otvaranje Poglavlja 12, i svakako, zatvaranja pregovora u ovom poglavlju.

ZAKON O INSPEKCIJSKOM NADZORU

Zakon o inspekcijском nadzoru ("Sl. list RCG", br. 39/03, Sl. list CG", br. 76/09, 57/11, 18/14, 11/15) kojim se uređuju načela inspekcijского nadzora, način i postupak vršenja inspekcijского nadzora, obaveze i ovlašćenja inspektora i druga pitanja od značaja za vršenje inspekcijского nadzora usvojen je 2003. godine. U međuvremenu je pretrpio više izmjena od kojih su najznačajnije one iz 2011. godine. U skladu sa Strategijom reforme javne uprave za period 2011-2016, a u cilju unapređenja inspekcijского sistema, Vlada je utvrdila predlog za objedinjavanjem inspekcija, odnosno poslova inspekcijского nadzora u poseban organ uprave. Napušten je koncept resornog organizovanja inspekcija i obavljanje inspekcijских poslova stavljeno je u nadležnost jedinstvenog organa uprave — Uprave za inspekcijские poslove Crne Gore.

ZAKON O SPOLJNOJ TRGOVINI

Spoljno-trgovinsko poslovanje u Crnoj Gori regulisano je Zakonom o spoljnoj trgovini ("Sl. list RCG", br. 28/04, 37/07, Sl. list CG", br. 73/10, 1/14, 14/14, 57/14). U skladu sa preporukama predstavnika Evropske komisije, 2014. godine pristupilo se izmjeni i dopuni ovog Zakona, čime su stvorene normativne pretpostavke za uspješno okončanje pregovora za pregovaračko poglavlje 30 - Vanjski odnosi, u procesu pristupanja EU.

Detaljnije su precizirane pojedine odredbe Zakona o spoljnoj trgovini, a posebno u oblastima definisanja ciljeva restriktivnih mjera, usklađene su odredbe zabrane uvoza u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, pojašnjene su odredbe uvođenja količinskih ograničenja izvoza u slučaju kritične nestašice ili potrebe za otklanjanjem posljedica takve nestašice kao i pitanja vezano za spoljnotrgovinski promet neobrađenih dijamanata.

ZAKON O SLOBODNIM ZONAMA

Slobodne zone i skladišta imaju veliku važnost za spoljno trgovinski promet u svijetu i za tranzitne poslove. Zakon o slobodnim zonama ("Sl. list RCG", br. 42/04, Sl. list CG", br. 11/07, 76/08, 73/10, 40/11)) je donešen 2004. godine radi optimalnog korišćenja domaćih resursa, prije svega rada i infrastrukturnih objekata kroz proizvodnju za izvoz i plasman domaćih roba. Zakon ima za cilj jačanja privrede kroz stvaranje povoljnih uslova za privlačenje stranog kapitala, tehnologija, podizanje nivoa zaposlenosti i spoljno trgovinske razmjene.

Predlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o slobodnim zonama je u skupštinskoj proceduri.

ZAKON O TURIZMU

Zakon o turizmu ("Sl. list CG", br. 61/10, 40/11, 53/11, 31/14), kojim se uređuju uslovi i način obavljanja turističke i ugostiteljske djelatnosti, donešen je prvi put 2010. godine, a izmjenama i dopunama koje su uslijedile 2011. i 2014. godine kvalitetnije su uređene oblasti pružanja usluga u turizmu, podignut je nivo turističkih i ugostiteljskih usluga u skladu sa savremenim trendovima, prevaziđene su nepreciznosti pojedinih odredbi, što je bitno poboljšalo pravnu sigurnost privrednih subjekata, kao i uređivanje novih oblika turističke ponude sa precizno definisanim pojmovnim izrazima.

7.7. GRAĐEVINARSTVO I KOMUNALNE DJELATNOSTI

ZAKON O UREĐENJU PROSTORA I IZGRADNJI OBJEKATA

Zakonom ("Sl. list CG", br. 51/08, 40/10, 34/11, 40/11, 47/11, 35/13, 39/13, 33/14) donijetim 2008. godine uređuje se sistem uređenja prostora Crne Gore, način i uslovi izgradnje objekata, kao i druga pitanja od značaja za uređenje prostora i izgradnju objekata.

Reforme prostornog uređenja i izgradnje objekata, polazeći od održivog razvoja kao razvojnog koncepta – pokazale su evidentne pozitivne rezultate koje, međutim, treba stalno unapređivati. Ovo se, prije svega, odnosi na stvaranje legislativnih i sprovedbenih uslova za podsticanje preduzetničke inicijative i ulaganje stranog kapitala, odnosno za cjelovito obezbjeđenje svih uslova za efikasnije investiranje, za kvalitetnu valorizaciju prostora i u konačnom cjelovit razvoj države.

U cilju usaglašavanja nacionalnog sa zakonodavstvom EU ovaj Zakon je više puta mijenjan. Neke od najznačajnijih izmjena su: izmjena definicije objekata od opšteg interesa, u odnosu na objekte turizma, hotele; prostorni plan područja posebne namjene izrađuje se i donosi za obalno područje, a ne kao ranije za morsko dobro – koje je sastavni dio obalnog područja; utvrđena je obaveza da planski dokument obavezno sadrži separat sa urbanističko-tehničkim uslovima neophodnim za izradu tehničke dokumentacije; predviđeno je da odgovorni planer može biti lice sa visokom školskom spremom, sa najmanje pet godina radnog iskustva na pripremi, izradi ili sprovođenju najmanje četiri planska dokumenta, položenim stručnim ispitom i da je član Inženjerske komore Crne Gore; u cilju izrade što kvalitetnijih planskih dokumenata, proširen je krug subjekata koji dostavljaju podatke, predloge i mišljenja neophodna za izradu planskog dokumenta.

ZAKON O KOMUNALNIM DJELATNOSTIMA

Ocjena privrednika je da se komunalne usluge, zbog izražene ograničenosti pružalaca, vrše na nekonkurentan i neefikasan način, uz nerealno visoke troškove. S tim u vezi, Komora je uputila inicijativu kojom se zahtijeva da novi Zakon o komunalnim djelatnostima reguliše ovu oblast na način koji će doprinijeti većoj efikasnosti, dostupnosti, ekonomičnosti, i nižim cijenama komunalnih usluga.

Predlog Zakona o komunalnim djelatnostima već duže vrijeme nalazi se u skupštinskoj proceduri, a važeći Zakon ("Sl. list RCG", br. 012/95) koji je u primjeni od 1995. godine odavno je prevaziđen i ne može služiti kao adekvatna osnova za valjano i efikasno vršenje komunalnih usluga. Stoga je neophodno preduzeti aktivnosti usmjerene u pravcu adekvatnog zakonskog uređenja ovih djelatnosti, izradom potpuno novog zakona ili okončanjem započetog postupka na usvajanje Predloga zakona koji je u skupštinskoj proceduri.

7.8. POLJOPRIVREDA

ZAKON O POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU

Skupština Crne Gore je 2009. godine donijela ovaj Zakon ("Sl. list CG", br. 56/09, 18/11, 40/11, 34/14, 1/15) kojim se uređuju razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, ciljevi i mjere agrarne politike, podsticaji u poljoprivredi i uslovi za njihovo ostvarivanje, prava i obaveze korisnika podsticaja, dopunske djelatnosti u poljoprivredi, organizovanje u poljoprivredi, kao i druga pitanja od značaja za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja.

Izmjenama i dopunama kojima je Zakon usaglašen sa pravnom tekovinom EU nijesu se u principu mijenjala institucionalna rješenja iz osnovnog teksta zakona.

7.9. SAOBRAĆAJ I KOMUNIKACIJE

ZAKON O AUTOPUTU BAR - BOLJARE

Radi realizacije projekta izgradnje autoputa 2014. godine je usvojen Zakon o autoputu Bar-Boljare ("Sl. list CG", br. 52/14). Ovim zakonom uređuje se poseban postupak eksproprijacije, način izrade i revizije tehničke dokumentacije, način izdavanja građevinske dozvole, izvođenje pripremnih radova, poreske, carinske i druge obaveze.

U cilju ispunjavanja obaveza iz Ugovora o izgradnji autoputa i uspješne realizacije ovog projekta Zakonom o autoputu Bar-Boljare kineski izvođač i njegovi podizvođači oslobođeni su plaćanja PDV-a, carine, poreza i doprinosa na inostrane radnike i poreza na dobit. Procedura korišćenja prava na poresko oslobađanje bliže je definisana Pravilnikom o postupku oslobađanja od plaćanja poreskih i carinskih obaveza za izvođenje radova na izgradnji autoputa Bar – Boljare kojim je propisano je da izvođač pri nabavci proizvoda i usluga za potrebe realizacije navedenog projekta plaća PDV po stopi od 0%, koristići kontrolne markice, izdate od strane Ministarstva finansija.

ZAKON O PREVOZU U DRUMSKOM SAOBRAĆAJU

Zakonom o prevozu u drumskom saobraćaju ("Sl. list CG", br. 53/09, 36/13), koji je donesen 2005. godine, utvrđuju se uslovi i način obavljanja djelatnosti javnog prevoza putnika i tereta u drumskom saobraćaju, pružanja usluga autobuskih i teretnih stanica, kao i prevoza za sopstvene potrebe. Zakon je više puta mijenjan s obzirom da prema potpisanom Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju Crna Gora ima obavezu potpunog usklađivanja sa direktivama i uredbama iz područja drumskog prevoza.

Izmjenama koje su uslijedile nakon 2005. godine pojedini izrazi prilagođeni su zvaničnoj terminologiji i definicijama iz propisa EU. Precizirano je da se posebna dozvola za stranog prevoznika za obavljanje prevoza putnika ili tereta između pojedinih mjesta na teritoriji Crne Gore, kao i prevoz za i iz trećih država može izdati na osnovu procjene transportnih kapaciteta domaćih prevoznika. Izvršeno je prilagođavanje uslova za dobijanje licence za obavljanje javnog prevoza putnika ili tereta sa uslovima koji važe u svim državama EU. Utvrđena je obaveza evidencije prevoznika u vidu registra prevoznika, koju vodi organ uprave. Jasnije je definisano za koje relacije cjenovnik usluga u međumjesnom i međunarodnom linijskom prevozu putnika može da sadrži cijene, tj. za koje relacije se mogu prodavati karte na međunarodnim linijama, odnosno na međumejsnim linijama. Obaveza da se putniku izda vozna karta, sa vozača prenesena je na prevoznika. Izvršena je zaštita prevoznika koji su od strane nadležnih organa jedinice lokalne samouprave ovlašćeni za obavljanje gradskog i prigradskog prevoza putnika. Propisani su osnovni uslovi u pogledu uslova i načina obavljanja auto-taksi prevoza putnika, u cilju ukidanja mogućnosti zloupotrebe auto-taksi prevoza.

Definisani su novi vidovi prevoza putnika. Predmetni prevoz predstavlja prevoz putnika između aerodroma i središta grada, odnosno hotela i isti može obavljati prevoznik koji ima licencu za javni prevoz putnika u unutrašnjem drumskom saobraćaju. Novina je što se predmetni prevoz putnika može obavljati pored autobusa i putničkim vozilima serijski proizvedenim sa osam ili devet sjedišta, računajući i sjedište vozača.

7.10. OBRAZOVANJE I VASPITANJE

OPŠTI ZAKON O OBRAZOVANJU I VASPITANJU

Ovim Zakonom ("Sl. list RCG", br. 64/02, 31/05, 49/07, Sl. list CG", br. 4/08, 21/09, 45/10, 73/10, 40/11, 45/11, 36/13, 39/13, 44/13) uređuju se organizacija i uslovi za obavljanje obrazovnog i vaspitnog rada u oblastima: predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i vaspitanja, srednjeg opšteg obrazovanja, stručnog obrazovanja, vaspitanja i obrazovanja lica sa posebnim potrebama i obrazovanja odraslih.

Od 2002. godine, kada je donijet, ovaj Zakon je više puta mijenjan u cilju unapređivanja kvaliteta, efikasnosti, racionalnosti i ekonomičnosti obrazovnog sistema u skladu sa drugim pozitivnim propisima i mjerama koje država preuzima radi implementacije politike u oblasti obrazovanja.

Radi obezbjeđivanja jednakih mjerila i postupaka za unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitanog rada kroz postupak samoevaluacije i evaluacije, Ministarstvo prosvjete propisuje metodologiju na predlog Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje. Nacionalni savjet za obrazovanje na predlog Zavoda, odnosno Centra, donosi mjerila za utvrđivanje punovažnosti i jednake vrijednosti obrazovnog programa privatnih ustanova sa javno važećim obrazovnim programima, ukoliko osnivač privatne ustanove želi da izdaje javno važeće isprave.

ZAKON O VISOKOM OBRAZOVANJU

Zakonom o visokom obrazovanju, usvojenim oktobra 2003. godine, započela je reforma visokog obrazovanja u skladu sa principima Bolonjske deklaracije. Tokom 2014. godine usvojen je novi Zakon o visokom obrazovanju ("Sl. list CG", br. 44/14, 52/14, 47/15), koji ima za cilj da preciznije uredi postupak obezbjeđivanja kvaliteta koji podrazumijeva evaluaciju i samoevaluaciju, uslove za osnivanje i ukidanje ustanova i studijskih programa, organizaciju na ustanovama visokog obrazovanja, postupak upisa i pravila studiranja i finansiranje. Pored toga, ovaj Zakon omogućava ustanovama visokog obrazovanja da lakše odgovore zahtjevima koji se pred njih postavljaju u modernom društvu, u smislu bolje i efektivnije organizacije nastave, stvaraju kadar potreban tržištu rada i tako budu konkurentne na evropskom tržištu.

8. MEĐUNARODNE INTEGRACIJE

8.1. EVROPSKE INTEGRACIJE

Uspostavljanje nezavisnosti, referendumom 2006. godine, bio je korak dalje na evropskom putu kada su Crnu Goru kao nezavisnu državu priznale sve zemlje članice EU.

Godine 2007. Crna Gora je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, čime je prihvatila odgovornost za svoju evropsku budućnost. Takođe, iste godine je potpisan i Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima. Već u decembru 2008. godine Crna Gora je podnijela aplikaciju za članstvo u EU. Zemlje članice su, nedugo zatim aprila 2009. godine zatražile od Evropske komisije da pripremi mišljenje o podnijetoj aplikaciji. Ovo je dalje za Crnu Goru značilo iščekivanje upitnika EK, koji obuhvataju pitanja iz svih oblasti pravnih tekovina EU. U decembru 2009. godine su predati odgovori na Upitnik EK, što je rezultiralo dodavanjem seta od 673 dodatna pitanja.

Sljedeći koraci su bili sporazumi EU i Crne Gore o viznoj liberalizaciji i readmisiji, započeti 2008. godine, kao i ukidanje viznog režima koje je zahtijevalo ispunjavanje ključnih odredbi u oblasti vladavine prava, izdavanja putničkih dokumenata i bezbjednosti granica.

Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju je nakon ratifikacije svih zemalja stupio na snagu 1. maja 2010. godine, što znači da je proces potvrđivanja trajao dvije godine i sedam mjeseci, a u međuvremenu se primenjivao Privremeni sporazum, koji se odnosio na trgovinu i s trgovinom povezana pitanja koja su u nadležnosti EK.

Kako je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju međunarodni ugovor između države potpisnice i Evropske unije koji uspostavlja pravni okvir za uzajamnu saradnju i postepeno približavanje evropskim standardima, tako njegovo stupanje na snagu predstavlja ulazak u novu fazu integracije, što je obavezalo Crnu Goru na usklađivanje svog zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU, kao i na usk-

lađivanje stavova i politika u svim oblastima saradnje. Kvalitet implementacije ovog Sporazuma bio je jedan od kriterijuma za dobijanje pozitivnog mišljenja EK, ali i za sticanje statusa kandidata, otpočinjanje pregovora, kao i za dinamiku procesa pristupanja EU.

Evropska komisija je dala pozitivno mišljenje na zahtjev Crne Gore za članstvo 9. novembra 2010. godine, a Crna Gora je dobila status države kandidata 17. decembra 2010. godine.

Pregovori o pristupanju Crne Gore EU zvanično su otvoreni 29. juna 2012. godine, a faza pristupanja sastoji se od 35. pregovaračkih poglavlja, kojima se dostiže usklađivanje zakonodavstva države kandidata sa standardima EU. Sa Crnom Gorom je sproveden novi pristup pregovora, po kome će poglavlja 23. Pravosuđe i temeljna prava i 24. Pravda, sloboda i bezbjednost ostati otvorena do kraja pregovaračkog procesa. Crna Gora je do sada otvorila 22 pregovaračkih poglavlja, a dva poglavlja su i privremeno zatvorena. Strategijski dokumenti od važnosti za proces pregovora su Programi pristupanja, a Crna Gora je usvojila 2 i to PPEU 2014–2018 i PPEU 2015–2018. Program pristupanja sadrži tabelarni pristup konkretnih aktivnosti planiranih za naredne godine.

U Prilogu 2 dat je prikaz ključnih datuma dosadašnjih evropskih integracija Crne Gore.

8.2. NATO INTEGRACIJE

Zvanični odnosi Crne Gore i NATO počeli su 29. novembra 2006. godine, pozivom Crne Gore u članstvo Partnerstva za mir. U februaru 2008. godine NATO je odobrio otpočinjanje izrade Individualnog partnerskog akcionog plana (IPAP) za Crnu Goru, koji predstavlja mehanizam saradnje između Alijanse i partnerskih zemalja koje žele da ojačaju veze sa NATO-om, a doprinosi produbljivanju vojno-odbrambene i političke saradnje sa Savezom.

Prvi put na samitu NATO, Crna Gora je učestvovala u aprilu 2008. godine u Bukureštu, kada je zvanično pozvana da otpočne proces Intenziviranog dijaloga (ID) sa Alijansom o političkim, vojnim, finansijskim, bezbjednosnim i pitanjima javne diplomatije. Krajem 2008. godine je iskazana težnja za započinjanje Akcionog plana za članstvo (MAP – Membership Action Plan), pozitivne ocjene su stigle u marta 2009. godine, a prijem u Akcioni plan za članstvo u decembru iste godine.

Ministri vanjskih poslova država članica NATO-a su 2. decembra 2015. godine jednoglasno donijeli odluku o upućivanju poziva Crnoj Gori da postane naredna punopravna članica Alijanse. Maja ove godine potpisan je i pristupni protokol što predstavlja priznanje za sprovedene reforme i ostvareni napredak u ključnim oblastima.

Priključenje NATO savezu treba posmatrati kao šansu za privredni rast i oporavak zemlje, baziran na postojećim resursima. Kao zemlji članici NATO-a omogućava se snabdijevanje oružanih snaga alijanse, što je šansa za razvoj sopstvenih kapaciteta u prehrambenoj, tekstilnoj, metalnoj industriji. To je tržište od oko 900 miliona stanovnika kojem su pored vojne opreme i naoružanja potrebne razne druge robe.

Zemlje članice i sam NATO rade na projektima kao što su infrastruktura, putevi, aerodromi, a mogućnost učešća imaju isključivo preduzeća iz zemalja članica ove alijanse, te i u tome postoji perspektiva posebno za crnogorsku građevinsku operativu. Kao još jednu u nizu prednosti koje ekonomiji jedne zemlje može donijeti članstvo u ovoj vojnoj alijansi jeste veće interesovanje stranih investitora.

8.3. TRGOVINSKE INTEGRACIJE

Crna Gora, kao relativno malo tržište, opredijelila se da gradi tržišnu ekonomiju, koja podrazumijeva realizaciju trgovine bez barijera za uvoz robe ili izvoznih ograničenja. Uspostavljena je institucionalna osnova za slobodnu trgovinu sa zemljama koje su joj glavni trgovinski partneri i sa zemljama sa kojima postoji najveći potencijal razvoja trgovinskih odnosa – prvenstveno sa zemljama EU, regiona CEFTA, zemljama EFTA, kao i sa Turskom, Ruskom Federacijom i Ukrajinom.

SVJETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA

Svjetska trgovinska organizacija (STO) je međunarodna organizacija koja predstavlja institucionalni pravni okvir multilateralnog trgovinskog sistema u područjima carina i trgovine robama, uslugama i trgovinskih aspekata intelektualne svojine. Danas STO ima 162 članice i obuhvata preko 97% svjetske trgovine.

Članstvo u STO jedan je od ključnih koraka integracije zemlje u moderne međunarodne ekonomske odnose. Crne Gore je u aprilu 2012. godine zvanično postala 154-ta članica STO. Članstvo Crne Gore u ovoj organizaciji predstavlja obavezu dalje liberalizacije nacionalnog trgovinskog režima, obezbjeđivanje transparentnog ambijenta, kako za domaće tako i za inostrane kompanije.

Članstvom u STO ispunjen je važan uslov za podsticanje investiranja koje donosi neophodan kapital, znanje i tehnologiju, proširuje i ojačava distributivne kanale, olakšava usvajanje i primjenu međunarodno prihvaćenih standarda i uslova bezbjednosti, uspostavlja uslove pogodne za poslovanje (vladavina prava, efikasne procedure, transparentnost, predvidivost, stabilnost), i otvara strana tržišta za robu i usluge.

SPORAZUM O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Crne Gore i Evropske unije potpisan je 15. oktobra 2007. godine u Luksemburgu. Njegov sastavni dio bio je Privremeni sporazum o trgovini i srodnim pitanjima koji je stupio je na snagu 1. januara 2008. godine. Ovim sporazumom je uspostavljeno područje slobodne trgovine između Crne Gore i EU tokom perioda od pet godina od stupanja na snagu Privremenog sporazuma o trgovini i srodnim pitanjima.

Danom stupanja na snagu Privremenog sporazuma o trgovini i srodnim pitanjima, tržište EU je bilo potpuno liberalizovano za industrijske proizvode porijeklom iz Crne Gore. Carinske stope za dio industrijskih proizvoda iz EU su ukinute stupanjem na snagu sporazuma, dok su za manje osjetljive i osjetljive proizvode dogovoreni prelazni periodi, 4 godine za manje osjetljive, odnosno 6 godina za osjetljive proizvode. Prelazni periodi su završeni i od 1. januara 2013. godine za sve industrijske proizvode porijeklom iz EU. Uvoz u Crnu Goru vrši se bez plaćanja carine. Carine na poljoprivredno-prehrambene proizvode su od početka primjene Privremenog sporazuma o trgovini i srodnim pitanjima ukinute prilikom izvoza u EU, osim na vino, mladu junetinu i jedan broj ribljih proizvoda. Kada je u pitanju uvoz iz EU, liberalizacija uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda odvijala se postepeno kroz utvrđivanje tri liste proizvoda. Na prvoj listi bili su proizvodi sa dogovorenim carinskom stopom 0% u primjeni od 2008. godine, dok je za manje osjetljive proizvode sa druge liste

dogovoren prelazni period u kome su carinske stope postupno snižavane i od 2012. godine iznose 0%. Na trećoj listi nalaze se osjetljivi proizvodi kod kojih su, pored carinske stope određene i posebne dažbine i za ovu grupu proizvoda predviđeno je sukcesivno smanjenje carinske stope, tako da od 2012. godine carinska zaštita iznosi 50% od one koja je važila na dan potpisivanja sporazuma i primjenjivaće se do dana pristupanja Crne Gore u EU.

SPORAZUM O IZMJENI I PRISTUPANJU CENTRALNO-EVROPSKOM SPORAZUMU O SLOBODNOJ TRGOVINI (CEFTA)

CEFTA 2006 je potpisana 19. decembra 2006. godine, a otpočela je sa primjenom 26. jula 2007. godine. Osnovni ciljevi Sporazuma CEFTA su usklađivanje razvoja ekonomskih odnosa između država potpisnica putem razvoja trgovine, ubrzanje razvoja komercijalnih aktivnosti, podizanje životnog standarda i osiguranje boljih mogućnosti zapošljavanja, povećanje produktivnosti i postizanje finansijske stabilnosti. Sporazumom su obrađene: tehničke prepreke u trgovini, kao i nove oblasti koje nisu bile tretirane bilateralnim sporazumima o slobodnoj trgovini, trgovina uslugama, investiciona ulaganja, javne nabavke, zaštita prava intelektualne svojine i arbitraža.

Trgovina industrijskim proizvodima je potpuno liberalizovana krajem 2008. godine, nakon isteka tranzicionog perioda. Od potpisivanja CEFTA Sporazuma, Crna Gora ima slobodnu trgovinu poljoprivrednim proizvodima sa Srbijom, Bosnom i Hercegovinom, Makedonijom i UNMIK/Kosovom, dok se trgovina između Crne Gore i Abanije, Hrvatske i Moldavije odvijala pod izvjesnim stepenom zaštite. Carinske stope su se primjenjivale na određeni broj proizvoda prilikom uvoza, odnosno izvoza u Albaniju i Hrvatsku, dok su preferencijalne stope u okviru kvota, za određene proizvode, dogovorene sa Albanijom, Hrvatskom i Moldavijom.

Dodatni protokol o daljoj liberalizaciji potpisan je u Briselu 11. februara 2011. godine, a za Crnu Goru je stupio na snagu januara 2012. Od tog datuma počela je primjena dogovorene liberalizacija sa Albanijom, Hrvatskom i Moldavijom.

SPORAZUM O SLOBODNOJ TRGOVINI IZMEĐU CRNE GORE I EFTA

Članice EFTA i Crna Gora potpisale su Sporazum o slobodnoj trgovini novembra 2011. godine, a Sporazum je stupio na snagu za Crnu Goru, Švajcarsku i Lihtenštajn 1. septembra 2012. godine, za Island 1. oktobra, a za Norvešku 1. novembra iste godine. U dijelu industrijskih proizvoda, predviđena je potpuna liberalizacija tržišta obje strane, osim za manji broj proizvoda.

EFTA zemlje imaju, za skoro sve prerađene poljoprivredne proizvode, isti tretman kakav je Crna Gora dogovorila sa EU, ali nakon isteka tranzicionog perioda. Smanjenje carina je počelo od dana stupanja na snagu Sporazuma, a potpuna liberalizacija crnogorskog tržišta je nastupila 1. januara 2015. S druge strane EFTA je za crnogorske proizvode obezbijedila isti tretman kakav je dogovorila sa EU, ali bez tranzicionog perioda. Jedino ograničenje, odnosi se na način preračuna carinske stope u dijelu PAPS-a. Naime, kod jednog broja proizvoda, stopa zavisi od sastava proizvoda, odnosno od tretmana, kako se kroz Sporazum tretiraju sirovine u dijelu carinskih stopa od kojih se sastoji proizvod. Takođe, EFTA zemlje za proizvode porijeklom iz Crne Gore, primjenjuju tretman koji nije manje povoljan od onog koji je odobren u EU, a kako EFTA sa EU periodično dodatno liberalizuje svoje tržište, isto će se odnositi i na Crnu Goru.

Stupanjem na snagu Sporazuma EFTA zemlje su liberalizovale svoje tržište riba i ostalih morskih proizvoda, dok to nije slučaj sa tržištem Crne Gore. Naime, stupanjem na snagu Sporazuma Crna Gora je spustila svoje stope na nulu za manji broj proizvoda, i to samo za one ribe koje se ne proizvode i ne izlovljavaju kod nas.

SPORAZUM O SLOBODNOJ TRGOVINI IZMEĐU CRNE GORE I TURSKE

Crna Gora i Turska su u novembru 2008. godine potpisale asimetričan Sporazum o slobodnoj trgovini u korist Crne Gore, a stupio je na snagu 1. marta 2010. godine. Danom stupanja na snagu tržište Turske je liberalizovano za industrijske proizvode porijeklom iz Crne Gore, a potpuna liberalizacija crnogorskog tržišta za industrijske proizvode porijeklom iz Turske je nastupila 1. januara 2015. godine.

Kada je u pitanju poljoprivreda, za izvoz je lista poljoprivrednih proizvoda prilično limitirana. Turska je dala koncesije Crnoj Gori na tjestenine, džemove i vino. Proizvodi za koje je Crna Gora dala koncesije Turskoj su sočivo i sušena kajsija.

SPORAZUM O SLOBODNOJ TRGOVINI IZMEĐU CRNE GORE I RUSKE FEDERACIJE

Crna Gora primjenjuje bilateralni sporazum o slobodnoj trgovini koji je potpisan između SR Jugoslavije i Ruske Federacije 28. avgusta 2000. godine, a ratifikovan 9. maja 2001. godine. Posljednjih godina vode se pregovori o daljoj liberalizaciji trgovine, a u sklopu njih i pregovori o Sporazumu o slobodnoj trgovini sa Kazahstanom i Bjelorusijom, koje su od 2010. godine sa Ruskom Federacijom formirale Carinsku uniju, te je potrebno obezbijediti iste uslove izvoza i uvoza kao što je dogovoreno sa Ruskom Federacijom.

Koristi od "inoviranja" sporazuma sa Ruskom Federacijom bile bi višestruke: crnogorskim proizvođačima bi bilo omogućeno da, po povlašćenim uslovima na tržište od preko 160 miliona stanovnika, plasiraju znatno veći broj roba nego što je to predviđeno važećim Sporazumom. To se naročito odnosi na vino, suhomesnate proizvode, konditore, čokolade i pivo, jer su to proizvodi za koje do sada nije bio dogovoren liberalan režim trgovine. Crna Gora je pored Srbije jedina zemlja koja primjenjuje Sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom.

SPORAZUM O SLOBODNOJ TRGOVINI IZMEĐU CRNE GORE I UKRAJINE

Sporazum o slobodnoj trgovini između Crne Gore i Ukrajine primjenjuje se od januara 2013. godine, a potpisivanju je prethodio završetak pregovora za članstvo u STO. Ovaj sporazum predstavlja osnovu za dalje unapređenje trgovine robama i uslugama, kao i ukidanje trgovinskih ograničenja.

U pogledu pristupa tržištu roba, Ukrajini je odobren slobodan pristup tržištu Crne Gore, kako za poljoprivredne tako i za industrijske proizvode. S duge strane, Ukrajina je Crnoj Gori odobrila gotovo potpuno slobodan pristup tržištu roba. Iz režima slobodne trgovine izuzet je veoma mali broj proizvoda i to: svinjsko meso, svinjske džigerice, zatim smrznuti komadi i otpaci od živine, svinjska masnoća i šećer.

U dijelu pristupa tržištu usluga, Ukrajini je odobren neznatno veći nivo liberalizacije u odnosu na onaj dogovoren sa svim ostalim članicama STO. Naime, Crna Gora je Ukrajini odobrila otvaranje usluga koje se odnose na distribuciju energije, transport gasa, goriva i drugih roba, i dodatnu liberalizaciju u sektoru drumskog transporta - putnički, teretni i pomoćne usluge u drumskom transportu. Pravila porijekla sa Ukrajinom regulisana su bilateralno.

KONSTATACIJE

U proteklih deset godina Crna Gora je ostvarila značajan napredak u mnogim oblastima. Imala je dinamičan rast po prosječnoj stopi od 3,2%, što je više od prosjeka rasta regiona od 1,4%, kao i od evropskog prosjeka koji je bio na nivou od 1,0%.

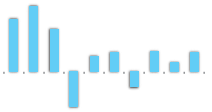
Bruto domaći proizvod je u 2015. u odnosu na 2006. godinu povećan za 67%, prvenstveno zbog visokog priliva stranih direktnih investicija i rasta prihoda u sektoru usluga. U formiranju BDP-a sve više učestvuju usluge, dok se učešće proizvodnih sektora stabilizovalo na 10-12%. Posmatrano po kategorijama potrošnje, takođe je došlo do promjene strukture BDP-a, jer je smanjeno učešće državne potrošnje i negativnog salda razmjene roba i usluga, a povećano je učešće lične potrošnje domaćinstava i investicija.

Realni sektor karakteriše rast broja malih i srednjih preduzeća, kojih je danas 19% više u odnosu na 2006. godinu, čime dobijaju na značaju nakon prestanka rada velikih sistema u ranijim godinama. U desetogodišnjem periodu ukupna industrijska proizvodnja bilježi pad učešća u BDP-u zbog pada proizvodnje osnovnih metala (aluminijum, gvožđe i čelik), dok pojedini sektori prerađivačke industrije pokazuju blagi oporavak (proizvodnja prehrambenih proizvoda, farmaceutskih proizvoda).

Sektor poljoprivrede i prehrambene industrije, kao jedna od strateških grana razvoja, imao je pozitivne rezultate u primarnoj i prerađivačkoj proizvodnji što je najvećim dijelom rezultat realizovanih investicija iz međunarodnih fondova i Agrobuzeta. Ograničavajući faktori razvoja poljoprivrede su mala porodična gazdinstva, usitnjeni posjedi sa niskom produktivnošću, što utiče na nisku konkurentnost većine poljoprivrednih proizvoda. Takođe, nedovoljna povezanost poljoprivrede sa turističkom tražnjom onemogućava veći plasman poljoprivrednih proizvoda na domaćem tržištu.

Iako rezultati u sektoru šumarstva pokazuju pozitivne trendove i veći obim proizvodnje i dalje ne postoji dovoljan broj prerađivačkih kapaciteta za veći stepen finalizacije.

Snažan rast u sektoru građevinarstva podstaknut po-

jačanim investicionim aktivnostima, prekinut je u periodu krize, nakon čega ponovo bilježi pozitivne trendove. U 2015. godini ostvaren je najveći obim izvršenih građevinskih radova, a u narednom periodu zahvaljujući ugovorenim investicijama očekuju se još povoljniji rezultati.

Prevoz putnika u drumskom, željezničkom i vazdušnom saobraćaju bilježi rast, dok je prevoz robe u ovim saobraćajnim granama u padu zbog smanjenja proizvodnje. Negativne trendove ostvaruje pomorski saobraćaj što je uglavnom posljedica niskog obima prometa u Luci Bar.

Sektor turizma postiže pozitivne rezultate mjerene svim parametrima i u 2015. godini u odnosu na deset godina ranije broj turista je povećan za 78,9%, broj noćenja za 86,9%, a ostvareni prihodi veći su tri puta. Takođe, i sektor trgovine bilježi stalan rast, i u 2015. godini je ostvaren najveći obim prometa. Prisustvo sive ekonomije u oba sektora ugrožava legalne pružaoce usluga i umanjuje postizanje još boljih rezultata.

Kretanje cijena posljednjih godina je uravnoteženo što kao rezultat ima niske stope inflacije, za razliku od početka posmatranog perioda, kada je inflacija bila relativno visoka zbog pojačanog priliva investicija, posebno u sektoru nekretnina.

Tržište rada karakteriše nefleksibilnost, neusklađenost ponude i tražnje, te angažovanje velikog broja nerezidenata. U proteklim godinama evidentan je rast prosječnog broja zaposlenih, prvenstveno u uslužnim djelatnostima. Zabrinjava brži rast broja zaposlenih u javnom u odnosu na privatni sektor, te je svaki četvrti zaposleni angažovan u javnom sektoru. Iako je prosječan broj nezaposlenih niži u odnosu na 2006. godinu, prisutan je njegov stalan rast počev od 2009. godine. Pored toga, zabilježen je rast stope nezaposlenosti, posebno među mladima, koja je na nivou od oko 40%. Prosječne bruto i neto zarade bilježe stalan rast i u desetogodišnjem periodu su porasle oko 70%.

Monetarna kretanja u ovom periodu karakteriše rast novčanih sredstava, aktive i kapitala banaka, depozita i odobrenih kredita, te prisustvo stranih banaka na domaćem tržištu. Pojačana konkurencija na bankarskom tržištu nije uticala na značajnije snižavanje kamatnih stopa. Visok nivo nekvalitetnih kredita posljedica je nelikvidnosti realnog sektora, kao i pojačane kreditne aktivnosti bez adekvatnog pokrića (posebno u periodu od 2006. do 2008. godine).

Fiskalni sektor bilježi visok deficit budžeta u proteklim godinama što je rezultat sporijeg rasta izvornih prihoda od ukupnih izdataka. Pokriće deficita rješavano je emisijom obveznica i dodatnim zaduživanjem. Rast javnog duga posljedica je novog zaduživanja na inostranom tržištu, a u cilju realizacije velikih infrastrukturnih projekata.

Deficit tekućeg računa platnog bilansa od 2008. godine ima tendenciju pada što je najvećim dijelom posljedica rasta prihoda u sektoru usluga, kao i pozitivnih salda na računima dohodaka. Kontinuirani i rastući robni deficit je najveća sistemaska neravnoteža platnog bilansa. Uočljiv je i u onim privrednim granama u kojima posjedujemo bogate prirodne resurse, značajne proizvodne kapacitete i dugu tradiciju. Visoka uvozna zavisnost i nizak nivo izvoza posljedica su nedovoljne konkurentnosti domaće proizvodnje. U sektoru usluga rast prihoda bilježe turizam i transport, što nije slučaj kod ostalih usluga. Konstantan rast suficita ukupnih usluga u značajnoj mjeri pokriva visok deficit u robnoj razmjeni sa inostranstvom, što je i dovelo do značajnog smanjenja učešća deficita razmjene roba i usluga u BDP-u i smanjenja deficita tekućeg računa platnog bilansa.

U proteklih deset godina ostvareno je 7,3 mlrd.eura priliva stranih direktnih investicija što je u značajnoj mjeri očuvalo stabilnost finansijskog sektora i doprinijelo rastu ukupne ekonomske aktivnosti. Ipak, nepovoljna struktura priliva, odnosno visok nivo ulaganja u nekretnine, a manji priliv greenfield investicija, djelimično je ograničio potencijal za još dinamičniji

ekonomski rast.

Posljednjih godina posebna pažnja se poklanja ulaganjima u infrastrukturu, koja predstavlja ograničavajući faktor za ubrzaniji ekonomski razvoj. Veliki kapitalni projekti u infrastrukturu, turizam i energetiku su započeti ili su u fazi dogovora što treba da doprinese većoj uposlenosti kapaciteta, rastu zaposlenosti i rastu ukupne ekonomije.

Proces privatizacije crnogorske privrede je u završnoj fazi, a rezultat je raznovrsnije tržište kapitala i ulaganja novih investitora. U periodu od 2006. do 2015. godine Država je od privatizacije prihodovala 391,1 mil. eura i ugovorila 626,4 mil. eura investicija. Restrukturiranje ekonomije iz planske u tržišnu bilo je od presudnog značaja za crnogorske kompanije koje su se suočavale sa velikim problemima kao što su: loše poslovanje, nedostatak izvora finansiranja, nizak nivo produktivnosti i efikasnosti, snažna konkurencija. Privatizacija je dovela do promjene upravljačke i vlasničke strukture, novih investicija u savremene tehnologije, otvaranja novih tržišta, efikasnijeg poslovanja. Ipak, kod pojedinih kompanija ni ovaj proces nije doveo do prevazilaženja problema, a realizacija ugovorenih investicija je izostala, te su mnoga preduzeća dugi niz godina ili u stečaju ili su likvidirana.

U sistemu obrazovanja sprovode se reforme koje traju i danas, a treba da oblikuju sistem koji će stvoriti znanja za lični i društveni razvoj, te kompetencije neophodne za ekonomski napredak i uspješno snalaženje u svijetu kontinuiranih promjena. U prethodnih deset godina kreirane su brojne institucije za kompletiranje obrazovnog sistema i usvojen veliki broj obrazovnih i studijskih programa, te programa za obrazovanje odraslih. Međutim, pored toga, nije postignut zadovoljavajući kvalitet obrazovanja što za posljedicu ima strukturnu neusklađenost ponude radne snage sa potrebama privrede.

Poslovni ambijent je u proteklih deset godina kontinuirano unapređivan, te su sprovedene brojne aktivnosti na usklađivanju domaćeg sa evropskim zakonodavstvom. Usvojeno je ukupno 1.026 zakona, od kojih se direktno ili indirektno na privredu odnosi 554. Pojedini zakoni su više puta mijenjani i dorađivani, ali određene oblasti još uvijek nijesu adekvatno regulisane što stvara barijere poslovanju. Privredu u narednom periodu očekuje puno rada u pravcu prilagođavanja novinama koje donosi pristupanje EU.

Od obnove nezavisnosti značajan napredak ostvaren je u evroatlanskim integracija. U pregovorima o pridruživanju EU do sada su otvorena 22 pregovaračka poglavlja i 2 privremeno zatvorena. Za privredu je posebno značajan napredak u poglavljima – pravo osnivanja preduzeća i sloboda pružanja usluga, preduzetništvo i industrijska politika, carinska unija, porezi, vanjski odnosi, energetika, saobraćajna politika, finansijske usluge i drugo.

U narednim godinama očekuje se nastavak ekonomskog rasta većom dinamikom, uz investicije u infrastrukturu, turizam i energetiku, kao glavne pokretače ekonomske aktivnosti. Ipak, treba voditi računa o rizicima, kao što su sporiji rast u eurozoni i svijetu i nestabilnost finansijskih tržišta na jednoj, te nelikvidnost privrede, visok nivo loših kredita i nedovoljna dinamika u sprovođenju strukturnih reformi neophodnih za stabilizaciju finansija i povećanje konkurentnosti na drugoj strani.

U periodu pred nama, kroz nastavak i odlučno sprovođenje strukturnih reformi, aktivnosti na unapređenju konkurentnosti, kao i povećani interes investitora, zajedno sa pozitivnim dostignućima koje donosi proces integracija u EU i NATO, očekuje se ubrzanje ekonomskog rasta i povećanje životnog standarda građana, a sve u cilju postizanja kvaliteta života na nivou razvijenih evropskih država.

Table with 20 empty rows for data entry.

PRIVREDNA KOMORA CRNE GORE
CHAMBER OF ECONOMY OF MONTENEGRO

☎ +382 20 230 545

📠 +382 20 230 493

@ pkcg@pkcg.org

🌐 www.privrednakomora.me

📍 Novaka Miloševa 29/II
81000 Podgorica, Montenegro

www.privrednakomora.me